

**T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
TARİH
YÜKSEK LİSANS TEZİ**

**19. YÜZYILDA EFES HARABELERİ İNGİLTERE'YE
NASIL GÖTÜRÜLDÜ?**

Sıdıka TAMTÜRK

**Danışman
Prof. Dr. Bayram BAYRAKDAR**

İZMİR-2018

YÜKSEK LİSANS
TEZ ONAY SAYFASI

Üniversite : Dokuz Eylül Üniversitesi
Enstitü : Sosyal Bilimler Enstitüsü
Adı ve Soyadı : Sıdıka TAMTÜRK
Öğrenci No : 2010800401
Tez Başlığı : 19.Yüzyılda Efes Harabeleri İngiltere'ye Nasıl Götürüldü?

Savunma Tarihi : 09.01.2018
Danışmanı : Prof.Dr.Bayram BAYRAKDAR

JÜRİ ÜYELERİ

Ünvanı, Adı, Soyadı

Üniversitesi

İmza

Prof.Dr.Bayram BAYRAKDAR

-DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ

Doç.Dr.Burcu KARAMAN

-DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ

Doç.Dr.Adnan ÖZTÜRK

-ADNAN MENDERS
ÜNİVERSİTESİ

Yrd.

Sıdıka TAMTÜRK tarafından hazırlanmış ve sunulmuş olan bu tez savunmada başarılı bulunarak oy birliği() / oy çokluğu() ile kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Demet ÖZDAMAR
Müdür

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “19. Yüzyılda Efes Harabeleri İngiltere’ye Nasıl Götürüldü?” adlı çalışmanın, tarafımdan, akademik kurallara ve etik değerlere uygun olarak yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

30/11/2017

Sıdıka TAMTÜRK

ÖZET
Yüksek Lisans Tezi

19. Yüzyılda Efes Harabeleri İngiltere'ye Nasıl Götürüldü?

Sıdıka TAMTÜRK

Dokuz Eylül Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Tarih Anabilim Dalı

Tarih Yüksek Lisans

Efes antik kentindeki arkeolojik kazı çalışmaları; Avrupa'da Rönesans'la birlikte gelen fikirlerden etkilenen arkeoloji meraklılarının, antik dönem sanat eserlerine ilgi duymalarıyla ve diğer ülkelere eski eser arayışına çıkmaları sonucunda başlamıştır.

Yunan ve Roma medeniyetlerinden kalma zengin kalıntıların bulunduğu Anadolu, Avrupalıların dikkatini çekmiştir. Bu amaçla Anadolu'ya gelen yabancıların yaptığı kazılar, Maarif Nezareti tarafından izne bağlanmışsa da, bazı araştırmacılar izin alırken bazıları ise izin almamıştır.

İngilizler ve Avusturyalılar bu kazılar sonucunda elde ettikleri eserleri, kurdukları müzelerde sergilemişlerdir. Efes antik kentinden İngiltere'ye götürülen eserler de British Museum'da sergilenmiştir. Osmanlı Devleti, eski eserlerin korunması konusunda Tanzimat dönemine kadar bir bilince sahip değilken, Tanzimat döneminin getirdiği birtakım yeniliklerle farklı bir süreç başlamış ve varolan eserler için ilk defa müze kurma fikri 1840 yılında ortaya çıkmıştır. Bunun sonucunda da 1846'da Fethi Ahmet Paşa tarafından resmi ilk müze kurulmuştur. Bu tarihten itibaren Anadolu'dan çıkarılan eski eserler kurulan müzede toplanarak sergilenmeye başlanmıştır.

Anadolu'ya kazı yapmak amacıyla gelen kişiler, Osmanlı Devleti'nin içerisinde bulunduğu siyasi ve ekonomik zayıflığından faydalanmışlardır. Bazen eski eserleri satın almışlardır. Kimi zaman da antik eserleri gizlice götürmüşlerdir.

Bu durum 1881'de Müze-i Hümayun müdürü olan Osman Hamdi Bey ve birtakım aydın grup tarafından tepki ile karşılanmıştır. Osman Hamdi Bey, özellikle Osmanlı Devlet müzeciliğinin gelişimini ve Osmanlı İmparatorluğu'nda arkeolojinin sağlam temellere oturmasını sağlamıştır.

Anahtar Kelimeler: Efes, Efes Harabelerinin Nakli, Mr. Wood, Mr. Benndorf, Osman Hamdi Bey, Tarihi Eser Kaçakçılığı.

ABSTRACT

Master's Thesis

How Were Taken the Ephesos Ruins to England in the Middle of Nineteen Century?

Sıdıka TAMTÜRK

Dokuz Eylül University

Graduate School of Social Sciences

Department of History

History Master's

People who had been affected on the ideas of the Renaissance in Europe, started to be interested in ancient age art works and looking at ancient work of arts in other countries. At the result of that, archaeological excavations had started at ancient city Efes.

Europeans had attracted attention, Anatolia consists of rich ruins from ancient Greece and Rome. Even if the excavations of these foreigners were in permission Ministry of Maarif, while some researchers had taken permission, some had not.

British and Austrians had carried that work of arts, exhibited them in the museums they had established. In British Museum had been exhibited, carried away work of arts from ancient city Efes to England. Ottoman Empire did not have the awareness of protection of ancient work of arts until the period of the Tanzimat reforms. However, within this period a different procedure started and the first idea of creating a museum in order to save work of arts emerged in 1840. In the result of that the first museum had established by Fethi Ahmet Paşa in 1846. From that date ancient work of arts found in Anatolia had been collected and exhibited in that museum.

People who came to Anatolia for excavations had made use of Ottoman Empire's political and economical weakness. Sometimes they had bought ancient work of arts. While at times they had just carried away ancient work of arts.

This situation had caused reaction from various intellectuals and as head of Muze-i Humayun in 1881 Osman Hamdi Bey. Especially he had established archaeology of Ottoman Empire in strong grounds and improving museums in Ottoman Empire.

Keyword: Ephesos, Conveying Ephesos Ruins, Mr. Wood, Mr. Benndorf, Osman Hamdi Bey, Historical Artifacts Smuggling.

19. YY'DA EFES HARABELERİ İNGİLTERE'YE NASIL GÖTÜRÜLDÜ?

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI	ii
YEMİN METNİ	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER	viii
KISALTMALAR	x
EKLER LİSTESİ	xi
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

19. YÜZYILDA EFES ARKEOLOJİSİNE İNGİLTERE'NİN İLGİSİ

1.1. BATI ANADOLU ARKEOLOJİSİNE AVRUPALILARIN İLGİSİ	21
1.1.1 Yabancıların Osmanlı Topraklarında Seyahati	22
1.2. 19. YÜZYILDA OSMANLI DEVLETİ'NİN ESKİ ESERLERE YÖNELİK İZLEDİĞİ POLİTİKALAR	25
1.3. EFES KENTİNE GELEN SEYYAHLAR VE İZLENİMLERİ	29

İKİNCİ BÖLÜM

EFES'TEN İNGİLTERE'YE GÖTÜRÜLEN ARKEOLOJİK ESERLER

2.1. EFES'TEN İNGİLİZLERİN ESER KAÇIRMASI	31
2.2. SEYAHATNAMELERDE EFES'TEKİ KAZILARDA ÇIKARILAN ESERLERLE İLGİLİ DEĞERLENDİRMELER	48
2.3. EFES'TEKİ ESERLERİN HEDİYE EDİLMESİ	51

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TARİHİ ESERLERİ BULMA VE SAKLAMAYA YÖNELİK GELİŞTİRİLEN POLİTİKALAR

3.1. OSMANLI DEVLETİ'NDE TARİHİ ESERLERİ SAKLAMA AÇISINDAN MÜZECİLİK ÇALIŞMALARI	58
3.2. MÜZE-İ HÜMAYUN'UN AÇILMASI VE ÖNEMİ	62
3.3. OSMAN HAMDİ BEY VE ÇALIŞMALARI	78
3.4. ESKİ ESERLER ÜZERİNDE YAPILAN ÇALIŞMALAR	82
3.4.1. Eserlerin Sınıflandırılması	83
SONUÇ	86
KAYNAKÇA	89
EKLER	

KISALTMALAR

AKM	Atatürk Kùltür Merkezi
A. DVN. DVE.	Bab-1 Asafî Divan-1 Hümayun Düvel-i Ecnebiye Kalemî
Bkz.	Bakınız
BOA.	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C.	Cilt
çev.	Çeviren
Ed.	Editör
haz.	Hazırlayan
HR. İD.	Hariciye Nezareti İdare
HR. SFR.	Hariciye Nezareti Sefareti
HR. TH.	Hariciye Tahran
İ. HR.	İrade Hariciye
İ. HUS.	İrade Hususi
m.	Metre
MF. MKT.	Maarif Nezareti Mektubi Kalemî Evrakı
M.Ö.	Milattan Önce
M.S.	Milattan sonra
s.	Sayfa No
ss.	Sayfadan Sayfaya
TTK.	Türk Tarih Kurumu
Y. PRK. EŞA.	Yıldız Perakende Evrakı Elçilik Şebenderlik ve Ateşemiliterlik
yy.	Yüzyıl

EKLER LİSTESİ

- EK 1:** Makamı Celile Sadaretinden Şura-ı Devlete, 2 Nisan 1290, (30 Nisan 1873) ek s.1
- EK 2:** İngiltere Sefarethanesinden Hariciye Nezareti Celilesine, 12 Mayıs 1289 (20 Mayıs 1872) ek s.2
- EK 3:** Maarif Nezareti Celilesine Buyrulan Tezkirenin Sureti, 12 Mayıs 1289 (20 Mayıs 1872) ek s.3
- EK 4:** Maarif Nezareti Celilesine, 12 Mayıs 1289 (20 Mayıs 1872) ek s.4
- EK 5:** Efes'te araştırma yapan İngiliz Vodel'in izninin uzatılması, 23 Eylül 1290 (16 Eylül 1873) ek s.5
- EK 6:** Mr. Wood'un Efes'te yaptığı arkeolojik kazı çalışmaları, 16 Nisan 1290 (15 Nisan 1873) ek s.6
- EK 7:** Şura-ı Devletten Dahiliye Dairesine, 2 Nisan 1290 (30 Nisan 1873) ek s.7
- EK 8:** Hariciye Nezareti Celilesine, 23 Ocak 1291 (1 Ocak 1875) ek s.8
- EK 9:** Kazı yapan İngilizlerin resmi ruhsatlarının istenmesi, 18 Temmuz 1292 (22 Temmuz 1875) ek s.9
- EK 10:** Maarif Nezareti Celilesine, 22 Mart 1312 (19 Mart 1895) ek s.10
- EK 11:** Avusturya'nın kazı izninin uzatılması, 21 Aralık 1317 (25 Aralık 1899) ek s.11
- EK 12:** Avusturyalılar tarafından Efes'ten çıkarılan eserlerin Viyana'ya gitmesi için verilen izin belgesi, 12 Aralık 1317 (16 Aralık 1899) ek s.12
- EK 13:** Avusturya sefaretine verilen, eşyaları seçim izninin uzatılması, 27 Ocak 1320 (27 Ocak 1903) ek s.13

GİRİŞ

TARİH YAZIMI, METODOLOJİ VE YAKLAŞIMLAR

Güçlü bir medeniyete ve köklü bir geçmişe sahip olma isteği geçmişten günümüze kadar Batılı devletlerin arzusu olmuştur. Bu amaçla pek çok faaliyette bulunmuşlardır. Zaman geçtikçe bu arzu, özellikle 18. ve 19.yüzyıllarda Merkantilizm ve Endüstri kapitalizminin sonucunda emperyalizme dönüşmüştür.

Birçok medeniyete ev sahipliği yapmış olan Anadolu toprakları, söz konusu gelişmeler sonucu zengin kültürel varlıkları nedeniyle Batılıların hedefi haline gelmiştir. Osmanlı topraklarında izinli ya da izinsiz birçok kazı yapan İngiltere, Avusturya ve Almanya gibi büyük devletler buldukları eserleri ülkelerine taşımışlardır. Osmanlı Devleti'nin eski eserlerin önemini geç fark etmesi ve 19. yüzyıldaki sosyo ekonomik ve politik güçsüzlüğü Batılı devletlerin emperyalist arzu ve isteklerini kışkırtmıştır. Batılıların eski eser yağmacılığı böyle bir süreçte gelişir. Kimi zaman çıkarılan eserler Osmanlı Devleti'nin izni olmadan gemilerle taşınırken, kimi zaman da padişahın hediyesi olarak yurt dışına çıkarılmıştır.

Söz konusu tezin kapsamı; öncelikli olarak, 19. yüzyılda Efes harabelerinin İngiltere'ye götürülüşünü ve buna bağlı olarak Osmanlı Devleti'nin tepkisi ve almaya çalıştığı önlemleri ele almaktadır; ayrıca Cumhuriyet döneminde bu konuda alınan önlemleri konu almıştır.

İngiltere ve Avusturya'nın Efes antik kentinde yaptığı kazı çalışmaları, Osmanlı Devleti'nin bu konuda aldığı önlemler ve Müze-i Hümayun'un kuruluşu pek çok tarihçi ve araştırmacı yazara ilham kaynağı olmuştur. Türk Tarih Kurumu tarafından basılan kitapların yanı sıra Türk tarihçileri tarafından da kitap ve makaleler yayınlanmıştır.

Bu tez incelemesinde ulaşabildiğimiz kaynakların yanı sıra, kitap, tez, makale, gazete ve Osmanlı arşiv belgelerinden de yararlandım. Olayların akışını kronolojik gelişmelere uygun olarak işledim. 19. yüzyıldan günümüze kadar konu ile ilgili olgu ve gelişmelere yer vermeye çalıştım.

1. HELLENİSTİK VE ROMA DÖNEMİ'NDE EFES

İlkçağların ünlü kentlerinden biri olan Efes antik kenti, Menderes Nehri'ne yakınlığı dolayısıyla tarıma gayet uygun topraklarının bulunması, doğuya açılan büyük ticaret yollarının ağzında yerleşmiş olması, hem ilk çağda hem de sonraki çağlarda önemli bir dini merkez olması özelliğiyle sürekli hareketli ve önemli bir kent olarak karşımıza çıkmaktadır.¹

2015 yılında dünya kültür mirasına alınan Efes antik kenti, Ege Bölgesi'nde İzmir'in Selçuk kasabası sınırları içinde yer almaktadır. Kentin, Selçuk'a uzaklığı ise 3 km'dir. İlk yıllarda Küçük Menderes (Kaistros) Nehri ağzında kurulan ve antik dönemde İyonya (İonia)² sınırları içinde yer alan Ephesos'un geçmişi M.Ö. 3. binyıla kadar uzanmaktadır. M.Ö. II. binyılın ikinci yarısına ait Hitit belgelerinde Ephesos sözcüğü Apaşa sözcüğünün hellenleştirilmiş şekli olmakla birlikte, Arzawa³ bölgesinin başkenti olarak geçmektedir.⁴

Kente “Efes” adının nereden geldiği ve kimler tarafından bu ismin verildiği konusunda çeşitli görüşler ileri sürülmektedir. Antik yazarlardan bazıları kentin isminin bir Amazon adı olduğunu, bazıları ise eski Grekçeden geldiğini ileri sürmüşlerdir. Fakat son tarihsel incelemelerde değerlendirildiği üzere “Efes” adının Grek dilinden gelmediği ve güney-batı Anadolu bölgesinde rastlanan en eski kent, ırmak ve dağ adları grubuna girdiği söylenilebilir.⁵

On iki Ion kentinden biri olan Ephesos'a aynı zamanda Smyrna da denmektedir. Bu ismi, kurucusu olan Smyrna adlı amazondan almıştır. Strabon'a

¹Ayşen Eti Sina, **Herodotos, Strabon ve Pausanias'ta Geçen İonia Kent Devletleri**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1994, s. 59.

² Batı Anadolunun kıyı şeridinde, İzmir'in güneyinde ve batısında kalan bölgeyi kapsayan ve güneyde, Menderes Nehri ağzı bitişiğindeki yarımada'yı içine alan anakara parçasına İonia denir. Bkz. Bilge Umar, **İonia**, İnkilap Kitabevi Yayını, İstanbul, 2001, s. 1.

³ Arzawa: “Ormanlık anlamına gelen Arzawa adı, Luvi dilinde Arza kök sözcüğü ile uwa takısından türetilmiştir. Hitit belgelerinde çok sık rastlanan Arzawa adı, Anadolu'da Luwi halkının yurdu olan bölgelerden bir bölümünün adıdır. Arzawa beylikleri Hititleri çok uğraştırmıştır. O beyliklerden bir tanesi, Hitit Büyük Kralı II. Murşili döneminde Uhhaziti adlı kralın yönetimindeydi (başkenti Apasa/Ephesos idi) ve yine Arzawa diye anılıyordu. Çağdaş yapıtlarda yanlışlığı önlemek için bu beyliğe ve ülkesine Arzawa Minor denir.” Bkz. Bilge Umar, **Türkiye'deki Tarihsel Adlar**, İnkilap Kitabevi Yayınları, İstanbul, 1993, s. 118.

⁴ Selçuk Gür, **İlk İnsandan Selçuklu'ya Anadolu Uygarlıkları ve Antik Şehirler**, Alfa Yayınları, İstanbul, 2007, s. 184; Şükrü Tül, “Ephesos”, **Mıd-Colloquum Social Trip Guide**, IESCA 2012, İzmir, 1-5 October 2012, s. 22; Umar, İonia, s. 171.

⁵ Sina, ss. 59-60.

göre, Kallinos bir yerde, Ephesos'lular yerine Smyrna'lular der.⁶ Smyrna adını almış olan eski Efes şehri, Panayır Dağı yamacında bulunuyordu. Gymnase'a çok yakın Tracheia adındaki yerde bulunuyordu.⁷

Efes şehri, Bizans döneminde, Iustinianus'un yaptırdığı görkemli kilise yapıları içindeki mezarda gömülü olduğuna inanılan Ermiş Ioannes, "Tanrıyla konuşmuş" bulunduğu için, "Kutsal Konuşma, Kutsal Söz" anlamlarındaki "Ayios Logos" adıyla anılmış ve Türkleşme döneminde bu ad Ayasluk biçiminde kullanılmıştır. İttihatçılar zamanında da kasabanın adı Selçuk olarak değiştirilmiştir.⁸

Lydia'nın⁹ ünlü merkezi Sardeis'ten geçen Kral Yolu'nun¹⁰ başlangıç noktası olan bu kent, Anadolu'nun içlerine doğru uzayan büyük ticaret ve kültür yollarının ortasında bulunduğundan ticaret, kültür ve siyaset alanında her türlü gelişmeye sahip olmuştur; ayrıca büyük bir tanrıça tapınağının kent sınırları içerisinde bulunuşu ve bu kutsal yerin ilk çağlar boyunca dinsel önemini kaybetmeyişi Efes'in gelişmesinde büyük rol oynamıştır. Bütün bu avantajların yanında kentin refahını sağlayan ve Menderes Nehri'ne açılan Efes limanının zamanla dolması nedeniyle kent, limandan sağlanan ticaretini kaybetmiştir. Kentin denizle olan bağlantısının kesilmesi ve hastalık yaratan bataklıkların oluşması sonucunda kentin yeri zaman zaman değiştirilmiştir.¹¹

Tarihte birkaç kez yeri değiştirildiği ileri sürülen Ephesos'un ilk kurulduğu ve Selçuk kasabasının eteğinde yer aldığı Ayasuluk Tepesidir.¹² İlk yerleşmenin Artemision'un¹³ 1200 m. batısında olan Koressos limanı olduğu düşünülmektedir.¹⁴ Kentin kuruluşuyla ilgili bilgilerimiz gerektiğince yeterli olmamakla birlikte Antik Çağ'ın yazarlarına göre, M.Ö. II. binyılın yarısında kurulduğu kabul edilmekte ve

⁶ Strabon, **Antik Anadolu Coğrafyası, Geographika: XII-XIII-XIV**, çev. Adnan Pekman, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2012, s. 185.

⁷ Charles Texier, **Küçük Asya Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi**, çev. Ali Suat, Enformasyon ve Dökümantasyon Hizmetleri Vakfı, Cilt: II, Ankara, 2002, s. 155.

⁸ Umar, Ionia, s. 173.

⁹ Batı Anadolu'da kuzeyi Mysia, güneyi Karia, doğusu Phrygia ve batısı Ege Denizi ile sınırlanmış olan bölge.

¹⁰ 111 posta istasyonunu kapsayan "kral yolu"; Ephesos'da başlıyor, Sardes üzerinden Gordion'a ulaşıyor, buradan Kapadokya'da bulunan Pteria'ya gidiyordu. Oradan Dicle vadisini izleyerek Mezopotamya'ya iniyor ve Susa'da son buluyordu. Bkz. A. Müfid Mansel, **Ege ve Yunan Tarihi**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2004, s. 257.

¹¹ Sina, s. 60.

¹² Gür, s. 183.

¹³ Güneybatı Anadolu'da Karia kıyısında, üzerinde Artemis Tapınağı olan burun.

¹⁴ Ekrem Akurgal, **Anadolu Uygarlıkları**, Net Yayınları, İstanbul, 2003, s. 322.

Efes'te yapılmakta olan kazılar da bu görüşü desteklemektedir.¹⁵ İlkçağ yazarlarından Strabon ve Pausanias, Efes'i Amazonların kurduğunu bildirirler. Plinius, Amazonlarca kurulmuş olan kentin önceleri Alope, Ortygia, Amorge, Smyrna Trakhia, Haimonion ve Ptelia gibi değişik adlar taşıdığını bildirir.¹⁶ Yunanlılardan önceki nüfusunu ise *Kar*, *Leleg* ve *Lyd* gibi Anadolu halkları oluşturuyordu.

Efes şehri, Kamusu'l-Alam da ise şu şekilde anlatılmaktadır:

*Anadolu'nun sahil garbiyesinde vakia Ayasuluğ şehrinin ism-i kadimidir ve deha tuğrası Ayasuluğun mahallinde bulunmuş meşhur bir şehir-i azim [büyük şehir] idi. Bu şehir Yunan muhacirlerinin Anadolu'nun sevhilinde te'sis etmiş oldukları şehirlerinin büyüğü olup, gayet ma'mur ve menr-in idi. Bu şehirde karadan kinayed olan (diyaned) ibadetine mahsus gayet cesim ve musanna bir ma'bed var idi, ked-i acaib seb'adan ma'dud idi. Eshab-ı kehenenin bu şehirde zuhur etmiş oldukları mervidir.*¹⁷

Antik dönem tarihçilerinden Athenios'un betimlemelerinin, çağdaş araştırmacıların incelemesinde yansıtıldığı biçimiyle, Efes'in kuruluşu hakkındaki efsane şu şekilde gelişmiştir:

*Kurucular amaçlarına uygun bir yer bulamayınca Delphi Kahini Pythia'a başvurmuşlar ve ondan bir balık ile bir yaban domuzunun gösterecekleri yerde kentlerini kurmaları gerektiğini öğrenmişlerdir. Bir gün balıkçılar, sonradan liman yapılacak yerin yakınlarında balık kızartırlarken balıklardan biri mangaldan zıplamış, üzerine yapışan bir kor parçası da yongaların yanmasına yol açmış ve çalıkların arasındaki yaban domuzu ateşten korkarak kaçmasına karşın öldürülmüştür. Sonradan burada Athena adına bir tapınak inşa edilmiş ve yerleşmenin anısına bir yaban domuzu heykeli dikilmiştir.*¹⁸

Böylece Efes'teki kolonileşme diğer İon kentlerindeki gibi M.Ö. 10.yüzyılda tamamlanmıştır.¹⁹

M.Ö. 1400 yıllarından itibaren başlayan ve uzun süre devam eden Ege Göçlerinden sonra İzmir'den Büyük Menderes vadisine kadar uzanan bölge İonia adını almıştır. İonialıların, Efes'i ele geçirdiklerinde başlarında Kodros'un oğlu

¹⁵ İsmail Akşit, **Batı Anadolu Uygarlığı**, İstanbul, 1980, s. 109.

¹⁶ Veli Sevin, **Anadolu'da Pers Egemenliği**, Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi, 2001, s. 94.

¹⁷ Şemsettin Sami, **Kamusu'l-Alam**, Kaşgar Neşriyat, C: 2, Ankara, 1996, s. 1001.

¹⁸ E. George Bean, **Eski Çağlarda Ege Bölgesi**, Çev. İnci Delemen, Arion Yayınları, İstanbul, 1997, ss. 140-141.

¹⁹ Bean, s. 141.

Androklos vardı. Efesliler Androklos'u, ilk kralları ve kentin kurucusu olarak kabul edilebilir. Androklos'un kenti nasıl ve nerede kurduğuna dair antik çağ yazarlarından Pausanias, Strabon ve Herodotos bilgi vermektedirler.²⁰

M.Ö. I. binde Attika'dan²¹, Kodros'un oğlu Androklos'un²² önderliğinde gelen Ion göçmenlerini yanına alan Ephesos, Pion (Panayır) Dağı'nın eteklerinde, Artemis Tapınağı'nın 1200m kadar batısındaki yeni yerine taşındı ve surlarla çevrildi.²³ Androklos göçmenlerini getirdiği zaman bu arazide, Leleglerle Karyalılar ikamet ediyordu. Bu yer, Asya'da yayılmış olan bir dinin merkezi olarak *yüce* sayılıyordu. Günümüzde bu ilk kentten geriye hiçbir şey kalmamıştır. Şehrin yerinin yedi defa değiştirilerek kurulması ve bütün bu dönemlerin yıkıntılarının geniş bir alana yayılması, eski eserlerle ilgilenenleri büyük zorluklarla karşı karşıya getirmiştir. En iyi tanınan ve korunan kısmı, Corissus²⁴ zirvelerinde, bin iyi yüz metreden çok bir uzunlukla devam eden Lysimaque'ın duvarlarıdır.²⁵

Androklos'un ilk basiled olarak yönettiği bu yönetimi oligarşi, tiranlık ve demokrasinin izlediği şehir, M.Ö. 700 yılında Panionion'un²⁶ üyesi olmuştur. Kaistros Nehri'nin verimli bölgesinde olması ve Artemis Tapınağı'na sahip olması Ephesos şehrini kısa sürede zenginliğe kavuşturmuştur;²⁷ ayrıca yünlü kumaşlar imalinde ve bunların ihracında ön safta gelmesi de kentin ticarete önemli bir yer edinmesini sağlamıştır.²⁸

1.1. Efes'in Siyasi Tarihi

Ephesos ilk önceleri, yarı feodal bir yapıya sahip krallar tarafından yönetilmiştir. İlk Artemis Tapınağı, kentte daha önce yaşayan halkın taptığı bereket tanrıçası Kybele Tapınağının yerinde, bu kralların yönetimi sırasında inşa edilmiştir.

²⁰ Sina, s. 61; Strabon, s. 198.

²¹ Boiotia'nın güneyinde, üzerinde Atina kentinin olduğu bölge.

²² Ion kolonizasyonu önderlerindedir.

²³ Sevin, s. 94; Umar, Ionia, s. 177.

²⁴ Efes şehri ile Meryem Ana Evi arasındaki dağlık kesim.

²⁵ Texier, ss.155-156.

²⁶ 8. yüzyıl başlarında İyon'ların istilasına uğrayan Smyrna da dahil olmak üzere, 12 İyon şehri (Miletos, Miyus, Priene, Ephesos, Kolophon, Teos, Lebedos, Erythrai, Klazomenai, Fokaia, Samos ve Khios) 'Panionion' adını taşıyan dini ve siyasal nitelikte bir konfederasyon kurmuştur. Bkz. Mansel, s. 91.

²⁷ Gür, s. 184.

²⁸ Mansel, s. 499.

Ephesos'taki monarşinin yerini zamanla aristokratik rejim almıştır. Ephesos aristokrasisinde Basilidae olarak bilinen ve yaklaşık M.Ö. 600'e kadar iktidarda kalan bir kraliyet soyunun baskın olduğu bilinmektedir. Bu tarihten sonra aristokratlardan biri olan Pythagoras iktidarı ele geçirip, kendini tiran ilan etmiştir. Bundan sonra, Pythagoras'ın genişleterek yeniden inşa ettirdiği Artemision, Basilidae soyundan başrahiplerin yönetimine bırakılmıştır. Lydia Kralı Kroisos M.Ö. 560'ta İonia'yı işgal ettiğinde bu tapınak, Herodotos'un *Tarih*'in I. Kitabında belirttiğine göre, kentin kuruluşunu sağlamıştır:

Ephesos'tan başladı Yunanlara karşı saldırılarına, çevresi kuşatılan Ephesosluların Artemis Tapınağı'na kadar ip uzatıp tapınağı kale bedenine bağlamaları, bu suretle kentlerini tapınağa adanmış ve onun bir parçası haline gelmiş saymaları o zaman olmuştur(...) İşte Kroisos'un ilk olarak saldırdıkları bunlardı, sonra öbür İon ve Aiol halklarına geldi sıra, bunların her birine bir çeşit suçlama yöneliyordu, ciddisini bulduğu zaman ciddi, bulamadığı zaman önemsiz bahaneler. Asya Yunanlarını haraca bağladıktan sonra, şimdide adaları vurmak için gemiler yaptıрма çarelerini düşlemeye koyulmuştu. Hazırlıklar böyle bir silahlanmaya göre yapılıyordu ki, onu durduracak bir şey oldu.²⁹

M.Ö. 7. yüzyılda Kimmerlerin³⁰ saldırısına uğrayan şehir, M.Ö. 6. yüzyılın ortalarına doğru Lydialılar'ın hakimiyetine girmiştir.³¹ Ephesos, Lydialılardan sonra M.Ö. 386 yılında Kral Barışı'yla³² diğer kentler gibi Büyük İskender'in işgal ve istilasına kadar Pers hakimiyetine girmiştir.³³ M.Ö. 498 yılında gerçekleşen İonia Ayaklanması'na Ephesoslular aktif olarak katılmadıkları için Pers Kralı I. Darius bu

²⁹ John Freely, **Türkiye Uygarlıklar Rehberi**, 3. Cilt: Ege Kıyıları, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2002, ss. 95-96; Herodotos, **Herodot Tarihi**, 1. Baskı, çev. Müntekim Ökmen, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2002, s. 24.

³⁰ Kimmerler, M.Ö. II. bin yılın başlarından M.Ö. 8. yüzyıla kadar, merkez Kırım olmak üzere Karadeniz'in kuzeyinde, Avrasya bozkırlarında ve Kafkasya bölgesinde yaşamışlardır. Bu tarihler arasında Güney Rusya Tunç Çağı kültürlerinin taşıyıcıları ve temsilcileri olan bir topluluktur. Bkz. Fatih Şengül, "Homeros'a Göre Kimmer Kavim Adı Etimolojisi", **Karadeniz Araştırmaları**, Cilt:5, Sayı: 17, Bahar 2008, www.karam.org.tr/DergiPdfDetay.aspx?ID=470, (27.09.2017), s. 33.

³¹ Sabahattin Türkoğlu, **Efes-Tarih Arkeoloji**, Ticaret Matbaası, İzmir, 1971, s. 7; Feridun Emecen, "Ayasuluk", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C: 4, İstanbul, 1991, s. 226; Zeki Arıkan, "XIV.-XVI. Yüzyıllarda Ayasuluğ", **Belleten**, Cilt: LIV, Sayı: 209, TTK Yayınları, Ankara, 1990, s. 121.

³² Pers Krallığı ile Yunan şehir devletleri arasında süresiz bir barış anlaşmasıdır. Barış koşullarına göre Anadolu'daki tüm Yunan şehirleri ve bazı adalar Perslere bırakılacak, buna karşılık diğer bütün Yunan şehirleri bağımsız ve otonom olarak kalacaklardı. Bkz. Mansel, s. 387.

³³ Sevin, ss. 267-277.

kente dokunmamıştır.³⁴ Pers Kralı I. Darius (M.Ö. 521-486) büyük bir yol olan ve ticarete önemli rol oynayan Kral Yolu'nu yaptırmıştır. Bu yol Perslerin Susa'daki başkentini Ephesos'a bağlıyordu ve Ephesos, bu yolun inşasından sonra Anadolu'nun Ege sahillerindeki en büyük limanı haline gelmiştir.³⁵ Büyük İskender'in M.Ö. 334 yılında Atlılar Savaşı'nda Perslileri yenmesi sonucu Ephesos, Pers egemenliğinden kurtulup İskender İmparatorluğu'nun yönetimine girmiştir. Bu dönemlerde de Atina Deniz Birliği'nin üyesi olarak zenginliğini arttırmıştır.

Strabon'un Artemidoros'a dayanarak yazdığına göre: *“Yeni tapınağın ithaf yazıtında onurlandırılması koşuluyla Büyük İskender, Ephesos'lulara bundan önceki ve gelecekteki bütün harcamaları ödemeyi vaat etti; fakat onlar bunu istemediler, tıpkı tapınağın kutsallığına saygısızlıkla ve soygunla şeref kazanmayı istemedikleri gibi”*. İsmi bilmediğimiz bir Efesli'nin *“Bir tanrının diğer bir tanrıya adak vermesinin yakışık almayacağını”* söylemesi üzerine İskender bu isteğinden vazgeçmiştir.³⁶ Büyük İskender'in bu arzusu gerçekleşmeyince Artemis Tapınağı mimarını Aleksandria (İskenderiye) kentini kurmakla görevlendirmiştir.³⁷

İskender şimdiye kadar Perslere verilen vergileri Artemis Tapınağı'na vakfetmiştir; ayrıca, İskender tapınak ile siyasi cemaat arasındaki kavgayı önlemek için tapınak alanını sınırlandırmıştır. Arrianos'un söylediği göre, *“Ona ün sağlayan bir şey varsa o da o dönemde Ephesos'ta yaptığı bu iş oldu.”*³⁸

Ephesos, İskender'in 323 yılında ölümünün ardından kötü günler geçirmiştir. İlk önce Hegesias isimli tyran tarafından yönetilen Efes, kimi zaman çalkantılı karışıklıklar geçirdikten sonra M.Ö. 287 yılında Büyük İskender'in varisi olan Lysimakhos'un egemenliği altına girmiştir. Lysimakhos döneminde Efes, Prion Dağı eteklerine kadar genişlemiştir.³⁹

Lysimakhos çevredeki Teos, Lebedos ve Kolophon kentlerinin halklarını bir araya toplayarak Ephesos'a karısının adını vererek (Arsinoeia) metropol haline getirmeye çalışmıştır. Küçük Menderes'in alüvyonlarla dolması sonucu kenti

³⁴ Sina, s. 61.

³⁵ Freely, s. 97.

³⁶ Strabon, s. 199.

³⁷ M. Selahattin Erdemgil, **Efes**, Yeni Zamanlar Dağıtım, İzmir, 1993, s. 17.

³⁸ Droysen, **Büyük İskender Tarihi**, çev. Bekir Sıtkı Baykal, Dharma Yayınları, İstanbul, 2007, s. 197.

³⁹ J. Davis, *Anatolica*, XIX. **Yüzyılda Caria, Phrygia, Lycia ve Pisidia'nın Bazı Antik Kentlerine Yapılan Bir Gezinin Öyküsü**, çev. Funda Yılmaz, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2006, s. 26.

Hippodamus planıyla Panayır Dağı ve Bülbül Dağı arasına yeniden kurmuştur.⁴⁰ Halk bu bölgeye yerleşmek istemeyince kentin kanallarını tıkatıp, her şeyi sular altında bırakarak Efeslileri göçe zorlamıştır. Lysimakhos'un seçtiği yeni yerleşim yeri, bugün, tarihsel kalıntıların bulunduğu alandır.⁴¹

Kourupedion Savaşı'nda Lysimakhos'un öldürülmesinden sonra büyük bölümü Selevkoslara (Seleukoslara) kalacak şekilde Ptolemaioslarla birlikte şehri paylaşmışlardır. Selevkosların hakimiyetine girdikten sonra Efes, karargah olarak kullanılmaya başlanmıştır.⁴²

Selevkoslardan sonra Efes, Antiokhos Theos zamanında Mısır'daki Ptolemaioslar'ın yönetimine girmiştir. M.Ö. 196 yılında III. Antiokhos tarafından tekrar ele geçirilen Efes M.Ö. 190 yılında Magnesia'daki yenilgisinden sonra Apameia Barışı ile Romalılarca Pergamon Krallığı'na bırakılmıştır. M.Ö. 133 yılında Pergamon Krallığı'nın III. Attalos'un vasiyeti üzerine Roma'ya bırakılması sonucunda Efes kenti de Roma yönetimi altına girmiştir.

Ephesos, M.Ö. 129'da Roma tarafından kurulan Asia Eyaletine bağlanmıştır. Bu tarihten sonra kent, Asia Eyaletinin başkenti ve Roma valisinin ikametgahı olarak hızla gelişmiştir; fakat Asia eyalet sisteminin getirdiği ağır vergiler ve kötü yönetim sonucu Efes, diğer bazı Batı Anadolu kentleriyle birlikte M.Ö. 88'de ayaklanmış ve bu ayaklanma sırasında Pontos Kralı VI. Mithridates'i desteklemiştir. VI. Mithridates'i destekleyen kent Asia Eyaletindeki Roma ordu komutanı Sulla tarafından cezalandırılmış ve Roma'ya tekrar bağlanmıştır.⁴³

1.2. Uygarlık Kenti Efes

M.Ö. 74 yılında M.Tullius Cicero, Doğu Anadolu'daki Parthlara karşı yaptığı sefer sırasında Roma'nın Kilikia Prokonsülü olarak ilk kez Ephesos'u ziyaret ederek savaş planını burada yapmıştır. Roma Cumhuriyet Dönemi'nin son yıllarında ise Ephesos, Romalı liderlerin gösteri düzenledikleri sahneye dönüşmüştür.⁴⁴

⁴⁰ Tül, s. 22.

⁴¹ Sabahattin Türkoğlu, **Efes'in Öyküsü**, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 1991, ss. 36-39.

⁴² Akurgal, s. 324.

⁴³ Erdemgil, s. 18.

⁴⁴ Gür, s. 187.

M.Ö. 27'de Roma İmparatorluk Döneminin başlamasıyla Octavianus Augustus, Efes'i Pergamon'un yerine eyaletin başkenti yapmıştır. Başkent olmasının ardından Efes, "serbest şehir" (Civitas Libera)⁴⁵ ilan edilmiştir. Böylece Efes, Asia'nın birinci ve en büyük metropolü, en önemli ticaret merkezi, Roma valisinin sürekli oturma yeri, Roma İmparatorluğu'nun ilk beş kentinden birisi olmuştur.⁴⁶

Şehir Octavianus'un ortaya koyduğu Pax Romana (Roma Barışı) ile M.Ö. 1. ve 2. yüzyıllarda kalkınma ve refah dönemine girmiştir. Büyük bir hızla gelişen Efes, Alexandria, Antiocheia ve Atina'dan sonra dünyadaki dördüncü büyük kent haline gelmiştir. Efes'te bulunan iki Yardımcı Askeri Birliğin⁴⁷ adını kaydeden yazıttan anlaşıldığı üzere kent, Roma Dönemi'nde Asia Eyaleti'nin önemli garnizon kentlerinden birisidir.⁴⁸ Kentin gelişmesine etki eden unsurlar; şehrin limanının yük değişim yeri olarak kullanılması, doğudan gelen malların batıda Atina'ya ve Roma'ya nakledilmesi, kentin ürettiği ürünleri satması, Artemis Tapınağı'nın (Artemision) dünyanın yedi harikasından biri olması nedeniyle o zamanlarda turistik ziyarete uğraması, Asia'nın ilk kredi bankası olması, Domitianus döneminde (M.S. 81-96) neokoros (tapınak bekçiliği), Hadrianus döneminde (M.S. 117-138) "*Asia'nın ilk ve en büyük metropolü*" olmasıdır. Kentin okullarında gramer, geometri, matematik ve müzik dersleri verilmiştir; ayrıca yüksek okul (museion) ve bir tıp okulunun varlığı yazıtlardan anlaşılmaktadır.⁴⁹

Strabon, Ephesos'un "*avantajlarla dolu, kazancı her gün artan bir kent ve Toroslar'ın içinde Asya'daki en büyük pazar*" olduğunu yazmıştır.⁵⁰ Ephesos, Ege kıyılarının en hareketli limanı olması bakımından Smyrna'yı geride bırakmıştır. Ephesos aynı zamanda Roma'nın Asya'daki en önemli ticaret ve finans merkezi olmuştur. Nüfusu M.Ö. ikinci yüzyılda 400.000'e kadar çıkmıştır.⁵¹

⁴⁵ Bu unvan, şehrin otonom bir idareye sahip olduğu, kanunlarını kendisinin belirleyeceği, şehrin hiçbir devlete vergi ödemeyeceği, gümrük vergisi koyma hakkına sahip olduğu ve şehirde Roma garnizonu bulunmayacağı anlamına geliyordu. Bkz. Gür, s. 187.

⁴⁶ Erdemgil, s. 18.

⁴⁷ Yazıtta adı verilen yardımcı birliklerden birisi Cohors I Hispanorum, diğeri ise Cohors I Bosporiana adını taşıyordu. Yazıtın Efes'te bulunması, bu yardımcı birliklerin Efes'te ya da yakınlarında konuşlandırılmış olabileceğini göstermektedir. Mehmet Ali Kaya, "Anadolu'daki Roma Garnizonları", *Ege Üniversitesi Tarih İncelemeleri Dergisi*, Cilt:18, Sayı:1, 2003, ss. 91-92.

⁴⁸ Kaya, ss. 91-92.

⁴⁹ Gür, s. 188.

⁵⁰ Strabon, s. 84.

⁵¹ Freely, s. 98.

M.Ö. III. yüzyılda Asker İmparatorlar dönemi, kentin parlak yaşamının dönüm noktası olmuştur. Kırım'dan kalkan Got donanması Efes'e gelip kentin bir bölümünü ele geçirerek Artemis Tapınağı'nı yakmış ve yağmalamıştır. Şehir yeniden güçlenmeye çalışmış fakat aynı yıl meydana gelen deprem sonucu kent tahrip olmuş ve bu tarihten itibaren sikke basımı durmuştur.⁵²

Roma İmparatorluğu'nun M.S. 395 yılında ikiye ayrılmasıyla kent, Bizans hakimiyetine girmiştir.⁵³ Bizans döneminde Efes, ticarete önemli bir yer almasının yanında, hızla yayılmaya başlayan Hristiyanlığın da önemli merkezlerinden biri haline gelmiştir.⁵⁴ Dini merkez olarak önem kazanmasını sağlayan olay, M.S. 431 yılında Hristiyanlık tarihi açısından önem taşıyan konsüllerden birinin burada toplanması olmuştur.⁵⁵

M.S. 1. yüzyıla kadar refah içinde yaşayan, izledikleri iç ve dış barışçı politika sonucu gelişmişliği yakalayan Efesliler, M.S. 17 yılında yaşadıkları deprem sonucu Efes kentinin yerle bir olmasını engelleyememişlerdir. Depremi izleyen dönemde İmparator Tiberius kenti yeniden imar ve inşa ettirmiştir. İmparator Hadrianus zamanında ise kent daha da gelişmiştir. Ancak, Hellenistik karakterli şehir yerine Roma damgalı yeni bir Efes doğmuştur. Bir yandan siyasi ve ticari önemini devam ettiren şehir, diğer yandan Meryem Ana'nın burada yaşaması ile dini bir önem kazanmıştır. St. Paulus, St. Jean ve Meryem Ana'nın Efes'te yaşayıp buraya gömülmeleri hristiyanların gözünde Efes'in önemini arttırmıştır. M.S. 431 yılında Meryem Ana adına ilk kilise (Meryem Konsil Kilisesi) burada yapılmıştır.⁵⁶ Bu sırada Menderes Nehri'nin taşıdığı alüvyonlar ile limanın dolması buranın önemini yitirmesine neden olmuştur.⁵⁷

M.S. 7. yüzyılda kentin sulh dönemi sona ermiş ve yüzyılın sonlarına doğru Efes kenti Arap akınına uğramıştır. İlk Arap akınından sonra kent, yıkılan Artemis Tapınağı'nın taşları kullanılarak Ayasuluk Tepesi'ne çekilmiştir. M.S. 1304 yılında bu tepe Çaka Bey tarafından ele geçirilerek Türk hakimiyetine girmiştir. Kent son parlak dönemini Aydınoğulları döneminde İsa Bey zamanında yaşamıştır. 1453

⁵² Gür, s. 189.

⁵³ Emecen, s. 226.

⁵⁴ Arıkan, s. 125; Akurgal, s. 324.

⁵⁵ Emecen, s. 226.

⁵⁶ Erdemgil, s. 21.

⁵⁷ Akşit, s. 110.

yılında Fatih Sultan Mehmet tarafından Osmanlı topraklarına dahil edilmesiyle, küçük bir garnizon kenti olarak varlığını devam ettirmiştir.⁵⁸

2. EFES'TEKİ ANTİK YAPILAR

Fransız gezgin Charles Texier'e göre bugün gördüğümüz yıkıntılar tamamen Romalı Efes'e aittir. Ayasuluk tarafından şehre girince sol tarafta büyük yıkıntı kümelerine rastlanır. Bunlar genel olarak birinci ve ikinci yüzyıla ait Roma karakterli binalardır. Stadyum, tiyatro, hamamlar gibi bütün eserlerin tarihiliği daha eski dönemlere gidebilir; ancak, onarım ve yenilenme karşısında tüm tarihsel yapılar Romalılıktan daha eski bir görünüm sergileyemezler.⁵⁹

Efes kentindeki antik yapılardan biri olan Meryem Ana Evi, Hristiyanlar açısından oldukça önemlidir; Yedi Uyurlar Mağarası, Celsus Kütüphanesi, Hadrian Tapınağı, Domitian Tapınağı, Serapis Tapınağı, St. Jean Bazilikası, Yukarı Agora ve Bazilika Oktagon, Kleopatra'nın kızkardeşine ait anıtsal bir mezar, Senato (Odeon), Prytaneion (Belediye Sarayı), Domitianus Meydanı, Magnesia Kapısı (Üst Kapı) ve Doğu Gymnasiumu, Herakles Kapısı, Agora Güney Kapısı (Mazeus Mithridates), Traianus Çeşmesi, Heroon, Yamaç Evler, Saray Yapısı, Stadyum, Tiyatro, Gymnasium, Hamam, St. John Kalesi de kentin önemli yapıları arasında yer almaktadır.⁶⁰

Efes tiyatrosu, çapı 150 metre olup çok büyük bir yapı olma özelliğiyle birlikte tepenin batısında kalır.⁶¹ Hellenistik Dönemde yapılmış olmakla birlikte, Lysimakhos ve Roma dönemlerinde varlığını sürdürmüş ve daha da gelişmiştir. Efes tiyatrosu, Anadolu'nun en büyük tiyatrosu olup 24.000 kişilik kapasiteye sahiptir.⁶²

Tiyatronun dışında kentin diğer önemli yapısı ise gymnasiumdur. Tiyatronun ilerisinde kalan gymnasiuma ait granit sütunlar Ayasuluk Camisi'nin yapımında kullanılmıştır.

M.S. 1 ve 2. yüzyıla tarihlenen oldukça değerli kalıntılar ise Panayır tepesinin batısından bataklığa kadar olan kesimde bulunmaktaydı. Bu kalıntıların yanısıra

⁵⁸ Gür, s. 190.

⁵⁹ Texier, ss. 157-158.

⁶⁰ Türkoğlu, Efes'in Öyküsü, s. 118.

⁶¹ Davis, s. 32.

⁶² Tül, s. 26.

Panayır tepesinin kuzeybatısında Lysimakhos'un eseri olan stadyum görülmektedir. 250 metre uzun stadyumun oturma yerleri sökülüp taşınmıştır.⁶³

Jüpiter Tapınağı kalıntıları, Artemis Tapınağı ve tiyatronun yakınında yer almaktadır. Tapınağa ait olan Korint düzenindeki sütunlar ve parçalar küme halinde bulunmaktadır. Arşitrav kısmı ise oldukça yüksektir. Diğer bir tapınak olan Cladius Tapınağı'nın kalıntıları ise gymnasiumun yanındadır.⁶⁴

Artemis Tapınağı'nın görkemli bir yapısının olması nedeniyle dünyanın yedi harikasından biri olarak kabul edilmiştir. Lidya Kralı Kroisos tarafından kurulan tapınağın tamamı mermerden inşa edilmiştir. Hellenlerden önce tapınağın yer aldığı bölge, Kybele'ye ait bir kutsal alandı.⁶⁵

Seyyahları Efes'e çeken en önemli sebep ünlü Artemis Tapınağı'nın varlığıdır. Chandler yaptığı araştırmalar sonucunda tapınağa ait bir iz bulamadığından bahsetmiştir. Tapınak 1869 yılında J.T. Wood tarafından bulunmuştur.⁶⁶

Yunan seyahat yazarı Pausanias'ın M.S. 2. Yüzyıl sonlarındaki sözlerine göre, Ephesos'un Artemis'le kopmaz bir ilişkisi vardır:

*Bütün kentler Ephesos Artemisi'ne tapar ve insanlar onu bütün tanrılardan üstün tutar. Kanaatimce bunun sebebi, geleneksel olarak onun suretine adak sunan Amazonların şöhreti, ayrıca bu kutağın son derece eski oluşudur. Buna katkıda bulunan diğer üç husus, tapınağın insanlara ait bütün binaları geride bırakan büyüklüğü, Ephesos kentinin önemi ve orada oturan tanrıçanın şöhretidir.*⁶⁷

M.Ö. 6. yüzyıl ortalarında Lidya tiranı Kroisos'un desteğiyle kurulan birincisi, Hrastratos tarafından yakılınca yerine M.Ö. 4. yüzyıl sonlarında daha büyüğü yapılmıştır.⁶⁸

Tanrıçanın Ephesos için taşıdığı önem, Resullerin İşleri'nde Aziz Pavlus'a karşı bir kalkışmanın sebeplerini anlatan pasajda vurgulanır:

⁶³ Davis, s. 30.

⁶⁴ Ece Yüksel, **17. Yüzyıl Sonu, 18. Yüzyıl Ortası ve 19. Yüzyıl Başında Yabancı Seyyahların Gözünden Batı Anadolu Antik Kentleri**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın, 2012, s. 53.

⁶⁵ Yüksel, s. 55.

⁶⁶ Yüksel, s. 56.

⁶⁷ John Julius Norwich, **Antik Dünyayı Şekillendiren Kentler**, Çev. Nurettin Elhüseyni, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2015, s. 64.

⁶⁸ Norwich, s. 64.

Artemis Tapınağı'nın gümüşten maketlerini yapan Demetrio adlı bir kuyumcu, zanaatkarlara bir hayli iş sağlıyordu. Zanaatkarları ve benzer işlerle uğraşanları toplayarak onlara şöyle dedi: 'Efendiler, bu işten büyük kazanç sağladığımızı biliyorsunuz. Ama Pavlus denilen bu adamın, elle yapılan tanrıların gerçek tanrılar olmadığını söyleyerek, yalnız Ephesos'ta değil, neredeyse bütün Asya eyaletinde çok sayıda kişiyi kandırıp saptırıldığını görüyor ve duyuyorsunuz. Hem bu sanatımız saygınlığını yitirme tehlikesiyle karşı karşıya, hem de ulu tanrıça Artemis'in tapınağının hiçe sayılması, bütün Asya eyaletinin ve dünyanın tapındığı tanrıçanın ululuğundan yoksun kalması tehlikesi var.' Oradakiler bunu duyunca öfkeyle doldular. 'Ephesosluların Artemisi uludur!' diye bağırmağa başladılar.⁶⁹

Efes'te basılmış olan sikkeler üzerindeki resminden anlaşıldığı üzere Efes Artemis Tapınağı M.Ö. 3. yüzyıla kadar ayakta kalmıştır.⁷⁰ 17. yüzyıla gelindiğinde, Clayton ve Pierce'in notlarından, Efes kentinin eski zengin günlerini geride bırakmış ve terk edilmiş olmasına rağmen Artemis Tapınağı'nın varlığını sürdürdüğünü öğreniyoruz.⁷¹

Efes'te yer alan tapınaklar dışında kentin diğer önemli yapısı olan kalesinin dış cephesinde gravür sanatına ait örnekler görülmektedir.⁷²

3. AVRUPA'DA ARKEOLOJİNİN BAŞLANGICI

Arkeoloji kelimesi Yunanca “*arkeo*” (eski) ve “*logos*” (bilim) kelimelerinin birleşiminden oluşup “*geçmiş bilimi*” anlamına gelmektedir.

Avrupa'da arkeoloji, 15. yüzyılda Rönesans döneminin etkisiyle antik dönem eserlere ilgi duyulması ve milliyetçiliğin ortaya çıkmasıyla başlamıştır. Milletler, kendilerine köklü ve güçlü bir tarih bulmak için arayışa girmişler ve özellikle Yunan arkeolojisine merak duymuşlardır. Özellikle İtalyan Medici ailesi Avrupa'daki antik

⁶⁹ Norwich, ss. 64-67.

⁷⁰ Peter Clayton ve Martin Pierce, **Antik Dünyanın Yedi Harikası**, Çev. Betül Avunç, Homer Kitabevi, İstanbul, 1995, s. 93.

⁷¹ Clayton ve Pierce, s. 86.

⁷² Yüksel, s. 54.

sanatsal eserlerin toplanmasında büyük mali destekte bulunmuş ve çok geniş bir tarihi eser koleksiyonu meydana getirmişlerdir.⁷³

Arkeolojiye eski eser koleksiyonculuğu açısından bakıldığında ilk kez Romalı asiller ve askerler tarafından eski eser toplandığı görülmektedir. Eski eser toplama, 17. yüzyılda Avrupalıların deniz aşırı sömürgeler sayesinde zenginleşmesi sonucu İngiltere, Fransa ve Flemenk ülkelerinde yaygınlaşmış daha sonra bu merak Almanya ve Rusya'ya da yayılmıştır.⁷⁴

Rönesans'ın getirdiği yeni düşüncelerle arkeoloji meraklıları; Tevrat ya da İncil'de geçen yerlerin gerçek olup olmadığı, Ortaçağ'ın karanlığından önce görkemli bir Avrupa geçmişinin olup olmadığı ya da Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu'ndan ayrılan halkların, bu imparatorluğun kurulmasından önce de ulus olarak var olmaları gibi araştırmalara yönelmişlerdir.⁷⁵ Bu araştırmalardan sonra uygarlık tarihini benimsemişler ve 17. yüzyıldan itibaren, Avrupa düşünce sistemine ek olarak "*dünya kültür mirasını sahiplenme*" ilkesini getirmişlerdir. Bu düşünce ile hareket eden Avrupalılar, eski eserleri barbarların tahrip ettiğini ve bu eserleri onlardan korumak için topladıklarını ileri sürmüşler ve topladıkları eserlerle müzeler kurarak yeni koleksiyonlar oluşturmuşlardır.⁷⁶

Rönesans döneminde tarihi eserlere başlayan bu ilgi 18. yüzyılda arkeolojinin, bir bilim dalı olarak gelişmesinin temellerini atmıştır. Fransız devriminden sonra arkeolojiye olan ilgi, ulusal müzeciliğin yaygınlaşmasıyla daha da artmıştır.⁷⁷

1550'li yıllarda İngiltere'de arkeoloji alanında ilk kazılar yapılmaya başlanmıştır. Aynı yıllarda, arkeoloji dernekleri kurulmuş ve arkeoloji dergileri de çıkmıştır. Rönesans ve uluslaşma sürecinin etkisiyle, diğer Avrupa ülkelerinde de arkeolojiye olan ilgi başlamıştır. Bu dönemde, arkeologların ilgisini çeken bölgeler

⁷³ Barış Atagün, "Osmanlı'da Arkeoloji Çalışmaları", **Türk Solu**, 22 Şubat 2016, <http://www.turksolu.com.tr/osmanlida-arkeoloji-calismalari/>, (11 Şubat 2017), s. 1.

⁷⁴ Süleyman Özkan, **Osmanlı Devleti'nde Arkeolojik Kazı Çalışmaları**, Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir, 2009, ss. 2-3.

⁷⁵ Mehmet Özdoğan, **Arkeolojinin Politikası ve Politik Bir Araç Olarak Arkeoloji**, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2006, s. 71.

⁷⁶ Burcu Kutlu, **Batı Anadolu'daki Arkeolojik Kazılar (1860-1910)**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2007, s. 2.

⁷⁷ Ferruh Gerçek, **Türk Müzeciliği**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1999, s. 7.

Osmanlı Devleti'nin sınırları içinde olması sebebiyle, Doğu ülkeleri arasında Batılı arkeologlarla ilk karşılaşan ülke Osmanlı Devleti olmuştur.⁷⁸

1753 yılında Londra'da British Museum'un kurulması arkeolojinin yanında müzeciliği de ortaya çıkarmıştır. Bu tarihten sonra Avrupa'nın büyük devletleri tarihi eserleri sahiplenme konusunda birbirleriyle yarış haline girmişlerdir. Bu nedenle tarihi eser açısından oldukça zengin ve birçok medeniyete ev sahipliği yapmış Osmanlı toprakları Avrupalıların hedefi haline gelmiştir. Pek çok yabancı arkeolog yaptıkları arkeolojik kazılar sonucunda Osmanlı topraklarında buldukları tarihi eserleri ülkelere kaçırmışlardır.⁷⁹

1798 yılında Napoleon Bonapart'ın, Mısır seferi sırasında bir grup oryantalistin keşfettiği tarihi hazineleri Fransa'ya taşınması, müzelerle antik eser kazandırmak için doğuya yöneldiklerini kanıtlayan iyi bir örnek oluşturmaktadır.⁸⁰

18. yüzyıl ortalarında Avrupa'da, arkeoloji ve sanat tarihi konularında önemli mesafeler kaydedilmiştir.⁸¹ Geçmişin eserleri konusunda sistemli ve bilimsel olmayı arzulaması açısından arkeoloji, 19. yüzyıl sonlarında bir hazine avı olmaktan çıkıp, bir bilgi arayışına, belirli soruların cevaplanması için bir vasıtaya dönüşmüştür. 20. yüzyılda ise sayısız alanın uzmanlığından yararlanan, muazzam ve birçok uzmanlık dalı olan bir girişim haline gelmiştir.⁸²

19. yüzyılda Avrupa'da modern müzeciliğin başlamasıyla, müzedeki nesnelere ait bilgiler sınıflandırılmış ve görselliğe bağlanmıştır. Müzelerdeki nesnelere, sahiplerinin zenginliğini ve onları elde etmedeki yeteneklerini gösteren bir araç haline gelmiştir. Özellikle Yunan ve Helen eserlerinin müzelerde yer alması köklü bir geçmişe sahip olduklarını vurgulamak istediklerini göstermektedir. Bu nedenle Yunan ve Helen kültürüne olan ilgi artmıştır. Yunan ve Helen kültürüne ait çoğu eserin de Osmanlı topraklarında olması Avrupalıları Osmanlı topraklarına yöneltmiştir. Osmanlı topraklarından aldıkları özgün heykelleri ve çeşitli eserleri kendi müzelerinde sergilemişlerdir.⁸³

⁷⁸ Mehmet Özdoğan, **Türk Arkeolojisinin Sorunları ve Koruma Politikaları**, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2001, ss. 30-31.

⁷⁹ Özdoğan, Türk, s. 31.

⁸⁰ Kutlu, s. 2.

⁸¹ Gerçek, s. 7.

⁸² Paul Bahn, **Arkeoloji'nin ABC'si**, çev. Banu Örenk, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 1999, ss. 23-24.

⁸³ Kutlu, s. 3.

Aydınlanma Çağı'nda köklü bir geçmişi ortaya çıkarmak amacıyla başlayan arkeoloji, bu tarihten sonra politik sistemler için aracı haline gelmiştir. Bu bağlamda 19. yüzyılda çöküş sürecine giren Osmanlı Devleti, Batı'nın, Anadolu kültür tarihinin her türlü malzemesini sahiplenip, bu eşsiz eserleri değerlendirecek bir uygarlık bekçisi olma iddiasıyla karşı karşıya kalmıştır.⁸⁴

4. 19. YÜZYILDA EFES VE BATILI DEVLETLERİN BÖLGEYE YÖNELİK POLİTİKALARI

16 ve 17. yüzyıldan itibaren Osmanlı topraklarına gelen seyyahların sayısında artış olduğu gözlemlenmektedir. Osmanlı topraklarının kültürel zenginliğine olan ilginin artması sonucunda gelen seyyahlar, Osmanlı devlet hayatı, gündelik hayat ve antik kentlere yaptıkları gezilerden edindikleri gözlem ve bilgilerini kaleme almışlardır.⁸⁵

Gerileme dönemine giren Osmanlı Devleti hakkında, Coğrafi Keşiflerle merkantilist ekonomik politika geliştiren Batılı devletlere mensup saygıdeğer seyyahların görüşleri bu dönemden sonra değişmiştir. Gerileme dönemiyle birlikte Batı dünyası doğuyu küçümsemeye başlamıştır. Doğu insanını medeniyetin gerisinde kalarak, barbar, cahil, tembel ve kaderciler olarak nitelenmiştir. Seyyahlar, Osmanlı topraklarında gezdikleri bütün şehirlerin harabe ve bakımsız olduğundan bahsetmişler ve antik eser kalıntılarının mezar ve ev yapımında malzeme olarak kullanılmasını da eleştirmişlerdir. Türk insanının tarihi eserler konusunda ilgisiz davrandığını da belirtmişlerdir. Aynı zamanda seyyahlar, Türk halkının Batılılaşma konusundaki görüşlerini ve bu alanda gerçekleştirilen yenilikleri ele almışlardır. Osmanlı Devleti'nin yapmış olduğu ıslahatların taklitten öteye geçemediği ve Batılılaşmanın yanlış anlaşıldığı kanaatindedirler.⁸⁶

Birçok uygarlığa ev sahipliği yapmış olan Anadolu topraklarındaki kültürel varlıklar her çağda ilgi odağı olmuştur. Özellikle 16. yüzyıldan itibaren Avrupalıların ilgisi Batı Anadolu üzerinde yoğunlaşmıştır. Avrupa'da Rönesans döneminin

⁸⁴ Kutlu, s. 4.

⁸⁵ Yüksel, s. 1.

⁸⁶ Yüksel, s. 2.

etkisiyle, eski eserlere olan ilginin başlaması nedeniyle Anadolu'ya pek çok yabancı gezgin gelmiştir. Avrupa'da müzecilik anlayışının Osmanlı Devleti'nden önce gelişmiş olması ve arkeolojik kalıntıların öneminin Osmanlı Devleti tarafından fark edilememiş olması Anadolu'ya ait pek çok tarihi eserin yurtdışına kaçırılmasına neden olmuştur.

16. yüzyılın sonlarına doğru limanı dolan ve ana ticaret yolları kasabanın dışından geçen Ephesos, büyük bir düşüş yaşamıştır. Zamanla yok olan ünlü anıtı Artemision ile birlikte, Ephesos da harap bir köye dönüşmüştür. Bölgeyi 1764-65 yılları arasında iki kez gezen Richard Chandler, arkadaşlarıyla birlikte Artemision'u aradıklarını yazar ve şöyle der: *"Bizden önce buraya gelen gezginlerin taşıdığı kadar bir amaçla geziyoruz... Şimdi boşu boşuna tapınağı arıyoruz; kent bitmiş ve tanrıçası gitmiş."* Artemision'u aramaya Chandler'den sonra bir yüzyıldan fazla ara verilmiştir.⁸⁷

Eski eserleri aramak ve tanımak amacıyla gelen kimi seyyahlar, araştırma ve inceleme sonucu bulunan eserlerin tarihine genişçe yer vermişlerdir. Eski eserleri aramak amacıyla gelen arkeolog seyyahlar kazı çalışmaları sonucu, eserler üzerinde tahribata neden oldukları gibi kazılarda ele geçirdikleri eserleri de ülkelerine götürmüşlerdir. Seyyahların yurt dışına kaçırdığı bu eserler oryantalistlerin işine yaramıştır. Eserlerin bir kısmı izinsiz ya da izinsiz olarak götürülürken bir kısmı ise Osmanlı devlet erkânı tarafından hediye olarak da verilmiştir. Yurtdışına çıkarılmış olan bu eserler günümüzde, ait oldukları topraklar yerine Avrupa'daki müzelerin vitrinlerini süslemektedir.⁸⁸

Efes antik kentindeki ilk arkeolojik kazılar British Museum adına İngiliz mühendis John Turtle Wood tarafından 1869 yılında başlatılmıştır. 1863 yılında yapılan kazılardan sonuç alamayan Wood, 1869 yılında tiyatrodan bulduğu yazıttan yola çıkarak Hellenistik Dönem sur duvarlarını izleyerek Magnesia kapısını bulmuştur. Yolu izleyerek Artemis Tapınağı'nın yerini saptamıştır.⁸⁹ British Museum'un katkılarıyla antik Ephesos'u ortaya çıkarmaya çalışan John Turtle Wood, altı yıldan fazla süren araştırmaları sonucunda, toprağı altı metre kazdıktan sonra tapınağın mermer kaldırımlarını bulmuştur. Wood bölgeyi 1874 yılına kadar

⁸⁷ Freely, s. 100.

⁸⁸ Yüksel, s. 2.

⁸⁹ Erdemgil, s. 26.

kazmayı sürdürmüştü fakat en alt düzeye kadar inememiştir. 1904 yılında British Museum'un katkılarıyla çalışmaları D.G. Hogarth tamamlamıştır. Bu çalışma sırasında Hogarth, tapınağı temeline kadar ortaya çıkarmış, çeşitli inşaat dönemlerini belirlemiş, önemli mimari ve sanat eserlerini ortaya çıkarmıştır. Ephesos'un başka bölgelerinde 1895 yılında Avusturyalı bir arkeolog ekibi kazı çalışmalarına başlamıştır.⁹⁰

Osmanlı Devleti'nde arkeoloji 19. yüzyılda, Batıda eğitim görmüş az sayıda aydının çabalarıyla ve Batılılaşma sürecinin bir parçası olarak başlamıştır.⁹¹

Arkeoloji ile karşılaşan Osmanlı Devleti, bu kavrama yabancı konumdadır. Batılı gezginlerin Osmanlı topraklarındaki eski eserlere olan ilgisini Osmanlılar, uzun bir süre anlayamamıştır. Antik eserlerin Osmanlı İmparatorluğu'nun görsel dünyasında değer taşımadığını öne süren Avrupalılar, bu dönemden itibaren uzun yıllar, Bizans ve Yunan-Roma uygarlıklarından kalan antik eserleri müzelerine götürmüşlerdir.⁹²

Arkeologların girişiminin ve arkeolojinin önem kazanmasının bir sonucu olarak Osmanlı müzelerine gelen yeni eşyalara ilişkin kayıtlar ve ilk arkeolojik kayıtlar, Avrupalıların arkeolojiye ilgi duymalarından önce Osmanlı Devleti tarafından eski parçaların toplandığını ve korunduğunu göstermektedir. Avrupalılar tarafından eleştirilen ve tarihi eser toplamanın ilkel biçimi olan eski yapılardan alınan parçaların yeni binalarda kullanılması Osmanlı Devleti'nde görülmektedir.⁹³

Eskiçağa ve arkeolojiye duyulan ilgi ile beraber eski eserlerin yurt içinde korunup değerlendirilmesi anlayışı Tanzimat ve Meşrutiyet döneminde gündeme gelmiştir. 1840'larda yabancıların Anadolu'da yapacakları kazıların Maarif Nezareti'nin iznine bağlanması ve 1846 yılında Tophane Müşiri Fethi Ahmet Paşanın önderliğinde Aya İrini Kilisesi'ndeki silahların düzenlenip, antika eşyaların toplanması Anadolu arkeolojisi ve müzecilik açısından önemli adımlar atıldığını göstermektedir.⁹⁴

Tarihi eser kaçakçılığına Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminden itibaren önlem alınmaya çalışılmıştır. 19. yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti,

⁹⁰ Freely, s. 100.

⁹¹ Özdoğan, Türk, s. 32.

⁹² Kutlu, s. 4.

⁹³ Kutlu, ss. 4-5.

⁹⁴ Kutlu, s. 5.

yabancıların eski eserler konusundaki düşüncelerinin farkına vararak, eski eser meselesini yasalar çerçevesinde değerlendirmek ve kaçakçılığı önleyebilmek amacıyla Asar-ı Atika Nizamnameleri'ni yürürlüğe koymuştur. Fakat Osmanlı Devleti'nin Batı'ya bağımlılığı ve bu konudaki bilinçsizliği nedeniyle alınan önlemler yetersiz kalmıştır.⁹⁵

Osmanlı Devleti'nde müzecilik ve eski eser konusunda ikinci kurumsallaşma hamlesi, Osman Hamdi Beyin 1881 yılında müze müdürü olarak göreve başlamasıyla gerçekleşecektir. Osman Hamdi Beyin yönetiminde Osmanlı müzeciliği kavram olarak gerçek anlamda kendi kimliğine kavuşmuştur. Hamdi Bey'in müze yöneticiliği süresince gerçekleştirmiş olduğu idari, hukuki ve arkeolojik çalışmalar, müzenin sonraki gelişimi için temel oluşturmuş, onun döneminde çıkarılmış olan 1884 ve 1906 nizamnameleriyle Osmanlı Devleti, eski eserler üstünde gerçek bir denetim sağlayabilmiştir.⁹⁶

19. yüzyılın sonlarına doğru İzmir yakınlarındaki ören yerlerinin hemen tümünde, yabancı arkeologlarca kazılar yapıldığını görüyoruz. Efes antik kentinde Mr. J. T. Wood tarafından sürdürülen kazılardan söz eden bir gazete yazısında şu satırlarla karşılaşılıyor:

“Efes'te Mr. Wood'un kazıları devam etmekte. Ama burada bulunan eserlerin yabancı ülkelere kaçırılması hiç de iyi değil. Wood, maalesef bulduğu eserlerden beğendiklerini, British Museum'a götürecektir. Bu arada, bir vatansever ve hem de bir arkeolog olan Ethem Paşa, acaba buna engel olamaz mı?”. Buradan eski eserlerin korunması bilincinin, 1870'lerin başlarında yeşermeye başladığını anlıyoruz; ancak, eserlerin kaçırılmasının engellenip engellenemediğine dair herhangi bir haber ve bilgiyle karşılaşılmamıştır. Bu arada, Efes kazılarında bulunan küçük eski yapıtların İzmir'de çarşılarda satılmakta olduğu da verilen bilgiler arasındadır.⁹⁷

⁹⁵ Mustafa Cezar, **Sanatta Batı'ya Açılış ve Osman Hamdi**, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, II. Baskı, C. I, İstanbul, 1995, s. 242.

Günümüzde Avrupa ülkelerinde ve ABD'de Anadolu'ya ait pek çok kültür varlığı bulunmaktadır. Avrupalıların kendi medeniyetlerini köklü bir geçmişe dayandırma isteği, kültürel miras açısından zengin ülkelerdeki kültür varlıklarının Avrupa'ya ve ABD'ye taşınmasına neden olmuştur. Bkz M. Aykut Özet, **Yitik Miras'ın Dönüş Öyküsü**, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2003, s. 26.

⁹⁶ Hüseyin Türkseven, **Osmanlı Devleti'nde Eski Eser Politikası ve Müze-i Hümayun'un Kuruluşu**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Çanakkale Onsekiz Mart Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çanakkale, 2010, s. 55.

⁹⁷ Rauf Beyru, **19.Yüzyılda İzmir Kenti**, Literatür Yayınları, İstanbul, 2011, s. 5; Bayram Bayrakdar ve diğerleri, “Osmanlı Arşiv Belgeleri Işığında Bergama Zeus Sunağı'nın Berlin'e Götürülüşü

Eski eser kaçakçılığı 1950’li yıllardan itibaren hız kazanmıştır. 1973, 1983 ve 1987 yıllarında kültür varlıklarını korumaya yönelik kanunlar çıkarılmış; fakat kaçakçılığa engel olunamamıştır.⁹⁸

Hakkında Bazı Düşünceler’’, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Dokuz Eylül Üniversitesi İnkilap Tarihi Enstitüsü Yayınları, İzmir, 2017 Bahar, s. 55.

⁹⁸ Özet, s. 8

BİRİNCİ BÖLÜM

19. YÜZYILDA EFES ARKEOLOJİSİNE İNGİLTERE’NİN İLGİSİ

1.1. BATI ANADOLU ARKEOLOJİSİNE AVRUPALILARIN İLGİSİ

Antik kültürlere ve eski eserlere Rönesans’tan beri süregelen ilgi, 19. yüzyılda Tevrat Arkeolojisi’nin, ata-köken konusunun ve doğa bilimlerinin önem kazanması ile daha da artmıştır.⁹⁹ Bunun sonucu olarak hız kazanan arkeolojik çalışmaların devletlerce desteklenmeye başlanması, antik kültürlere sahne olmuş topraklarda çekişmeli bir yarışa beraberinde getirmiştir. Eskiçağ tarihine damgasını vurmuş olan kültürlerin izlerini kesintisiz olarak sunan Anadolu ise bu yarışta önemli bir kulvar olmuştur. Anadolu, kültür ve gelenekleri ile Avrupalı oryantalistlerin sanat çalışmalarına konu olurken, tarihsel zenginliği ile de arkeoloji bilimine uygulama alanı olmuş, eskiçağ tarihi alanında bilimsel çalışmalara önemli veriler sunmuş, değerli hazineleri ile de Avrupa müzelerini süslemiştir.¹⁰⁰

Batılı gezginler, sanatçılar, diplomatlar, Hristiyan hacılar, din adamları, tacirler, maceracılar, 15. yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti topraklarına gelmeye başlamışlardır. 16. yüzyıldan itibaren zenginleşen Batılılar için doğu ülkelerinin insanları, yani Müslümanlar pis, vahşi ve ilkel, hatta dinsiz olarak görülmekteydi. Buna rağmen Avrupalı gezginler, Doğu’ya seyahat etmekten çekinmemişlerdir. Bu gezginlerin amacı, sadece, bu topraklarda yaşayan Müslüman toplumların kültürlerini değil, aynı zamanda eski harabeleri de incelemek, onlara göre Batı kültürünün temelini oluşturduğu iddia edilen Yunan kültürünün kalıntılarını görmek ve eserleri toplamak olmuştur.¹⁰¹

Avrupalılar, Batı Anadolu’nun arkeolojik önemini Osmanlı Devleti’nden önce anlamıştır. Anadolu’nun her tarafındaki eski eser kalıntıları, 16. yüzyıldan itibaren yabancı gezginlerin dikkatini çekmiştir. 19. yüzyılda bu ilgi daha çok artmıştır. Özellikle Ege ve Akdeniz çevresinde Yunan ve Roma medeniyetlerinden kalma zengin kalıntıların olması nedeniyle, Batı Anadolu bu anlamda önemli hale

⁹⁹ Güven Arsebük, “Dünden Bugüne Arkeoloji”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C: 1, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983, s. 66.

¹⁰⁰ Gül Kundakçı, “19. Yüzyılda Anadolu Arkeolojisine ve Eskiçağ Tarihine Genel Yaklaşım”, *XIII. Türk Tarih Kongresi (Ankara, 4-8 Ekim 1999)*, C. III, II. Kısım, Ankara, 2002, s. 1084.

¹⁰¹ Özkan, ss. 1-3.

gelmiştir. Bunun sonucunda da, Batı Anadolu'ya gelen yabancı gezgin sayısı artmıştır. Yabancı gezginler, Anadolu'ya geliş nedenlerinin yeraltındaki medeniyetlere ulaşma arzusu olduğunu söyleseler de, asıl amaçlarının eski eser merakı ve onları elde etme çabası olduğu görüşü çağdaş incelemelere yansıyan bir gerçektir.¹⁰²

1.1.1 Yabancıların Osmanlı Topraklarında Seyahati

19. yüzyılda Batı Anadolu'nun antik kültürlerini bilimsel olarak tanımlamaya ve değerlendirmeye yönelik çalışma yapan birçok araştırmacı Anadolu'ya gelmiştir. Gelen araştırmacılar eserlerin resim ve fotoğraflarını almak istemişler ve bunun için mensubu oldukları ülkelerin elçilikleri vasıtasıyla Osmanlı Devleti'nden izin almışlardır. Araştırmacılar bu istekleri doğrultusunda her geldiklerinde çeşitli ayrıcalıklar almaya başlamışlardır.¹⁰³

7 Ekim 1895 tarihli bir belge, bu türden gezi izniyle ilgilidir. Bu konuda, Rus Elçiliği aracılığıyla bir gezi izni istendiğini görüyoruz.¹⁰⁴ İzin konusunda, elçiler sırasıyla, Hariciye Nezareti, Meclis-i Vükela, Maarif Nezareti, Müze-i Hümayun, Sadaret ve Saray bürokrasisine başvuruyorlardı. Bazen de elçiler doğrudan padişah'tan izin alıyorlardı.¹⁰⁵

Osmanlı döneminde yerli ya da yabancı kişilerin, Osmanlı topraklarında farklı yerlere seyahat ettiklerinde mürur tezkeresi veya seyahat izni adı verilen izinler almaları gerekiyordu.¹⁰⁶

Klasik döneme baktığımızda seyahat edeceklere yol hükmü verilirken, daha sonraları Mürur Tezkiresi (seyahat belgesi) verilmeye başlanmıştır. Bunlar, verilen kişinin isim ve özellikleri elle doldurulmak suretiyle matbu olarak hazırlanıyordu. 14x28 cm boyutunda bir çerçeve içine yerleştirilmiş ve üst iki köşede birer ay ve ortalarında altı köşeli yıldız bulunurken aralarında ise beyzi bir çerçeve içerisinde sülüs yazısı ile mürur tezkiresi yazısı ile kağıdın tam ortasından başlamak üzere;

¹⁰² Kutlu, s. 10.

¹⁰³ Kutlu, s. 12.

¹⁰⁴ Kutlu, s. 12.

¹⁰⁵ Kutlu, s. 12.

¹⁰⁶ Yüksel, s. 25.

Devleti Aliye tebaasından Üsküp Kazası Çirnovid karyesi mütemekkinlerinden olup tüccar taifesinden Behram nam bin Ahmed bu de'fa Üsküb'den beray-ı ticaret [ticaret yapmak için] Hacıoğlu Pazarına azimet edeceğinden [gideceğinden] esnay-ı rahda [yolda seyahatte] zabtiye me'muru ve saire taraflarından müruruna mümana'at olunmamak [seyahetine engel olunmamalı] için lede'l iktiza i'net ve himayet [gerektiğinde yardım ve koruma sağlanması]kılınmak babında işbu mürur tezkiresi verildi.¹⁰⁷

Yabancıların Osmanlı Devleti'ne giriş yaptıkları andan itibaren Osmanlı bürokrasisinde hareketlilik yaşanmaya başlıyordu. Yabancıların ülkeye girişleri kendi elçilikleri tarafından Hariciye Nezareti'ne bildiriliyordu. Hariciye Nezareti ile Sadaret arasındaki yazışmalardan sonra yabancılarla ilgili işlemler, Sadaret tarafından Dahiliye Nezareti'ne gönderiliyordu. Dahiliye Nezareti'nden sonra sırasıyla Maarif Nezareti ve Müze-i Hümayun İdaresi de bilgilendirildikten sonra asayişten sorumlu diğer birimlerde bilgilendirilince, yabancıların ülke içinde gezi ve incelemeleri büyük bir güvenlik ve kolaylık içinde gerçekleşiyordu.¹⁰⁸

Osmanlı topraklarında gezmek isteyen yabancıların elçileri aracılığıyla Babıali'den ülkeye giriş izni almaları gerekiyordu. Bunu görevli kişilere göstererek Osmanlı sınırları içinde rahatça dolaşabiliyorlardı; fakat 10 Şubat 1841 tarihinde çıkarılan *Men-i Mürur Nizamnamesinin* bazı maddelerine göre yabancıların Osmanlı Devleti'ne girebilmeleri ve ülke içerisinde gezinebilmeleri bazı esaslara bağlanmıştır.¹⁰⁹

14 Şubat 1867 tarihinde 17 maddeden oluşan Pasaport Odası Nizamnamesi'nin yürürlüğe girmesiyle Osmanlı Devleti topraklarına girme ve yurt dışına çıkma, çağdaş devletlerde uygulanan kurallara uygun olarak düzenlenmiştir.¹¹⁰ Nizamname maddelerinde Osmanlı Devleti'ne giriş ve çıkış şartları ayrıntılı olarak açıklanmıştır.¹¹¹

¹⁰⁷ Mübahat Kütükoğlu, **Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatika)**, Kubbealtı Akademisi Kültür Sanat Vakfı Yayını, İstanbul, 1994, s. 254.

¹⁰⁸ Ahmet Yüksel, "II. Abdülhamit Döneminde Bilimsel, Kültürel ve Turistik Amaçlarla Osmanlı Ülkesine Gelen Almanlar", **International Journal of Social Science**, Volume: 5, Issue: 5, October 2012, s. 416.

¹⁰⁹ Hamiyet Sezer, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Seyahat İzinleri (18.-19. Yüzyıl)", **Tarih Araştırmaları Dergisi**, XXI/33, Ankara, 2003, s. 106.

¹¹⁰ A. Yüksel, s. 415.

¹¹¹ Nizamname maddelerine göre:

"1. Osmanlı ülkesine girmek isteyen herkes kurallara uygun olarak bir pasaport çıkartmak zorundaydı.

21 Şubat 1884 tarihinde Pasaport Odası Nizamnamesinin yerine, Pasaport Nizamnamesi kabul edilmiştir. Pasaport verilmesi konusunda daha sıkı kanunlar getiren bu nizamnamenin tekrarı niteliğinde olan yeni bir Pasaport Nizamnamesi 6 Aralık 1894 tarihinde yürürlüğe girmiştir.¹¹²

Ayrıca Osmanlı topraklarında yer alan seçkin ziyaretçilerin gezeceği Topkapı Sarayı, Elbise-i Atika ve Cebehane-i Amire gibi yerler için ilgili ülkenin elçiliğinin Osmanlı Devleti'nden izin alması gerekiyordu.¹¹³

Yurtdışından gelen gezginlerin bazıları araştırma amaçlı gelirken, bazıları ise kazı yapılan yerleri görmek için gelmişlerdir. Gezi amaçlı gelen bu gezginler, ülkelerine döndüklerinde yaptıkları gezi ve çalışmaları kaleme alarak bu konuda önemli ve detaylı bilgi vermişlerdir. Örneğin; 19. yüzyılda Britanya İmparatorluğu'nun Mısır'da görevlisi olan Edwin John Davis, papazlık görevini bırakıp, 1872 yılında Osmanlı topraklarına seyahate gelmiştir. Batı Anadolu sahil kesimini ve Antalya'ya kadar birçok antik kenti dolaşmıştır. E. J. Davis, gördüklerini çizmiş, haritalarını çıkartmış ve eserlerle ilgili kayıtlar almıştır. Bu kayıtlarla birlikte Osmanlı toplum yaşantısı ve dönemin devlet düzeni ile ilgili gözlemlerini de ülkesine döndüğünde kitap haline getirmiştir.¹¹⁴

Bu gezginlerin ortaya koyduğu yapıtlar, çağdaş araştırmacıların, günümüz arkeologları ve eskiçağ tarihçilerinin yansıttığı bilgiler ışığında çok önemli kaynaklardır. Giderek artan araştırma ve incelemeye dayalı ulusal ve uluslararası

2. Pasaportlarını önce kendi konsolosluklarına sonra o ülkede bulunan Osmanlı İmparatorluğu'na bağlı elçi veya şebenderlerden (Osmanlı İmparatorluğu'nda Ticaret Nezareti kurulmadan önce ticari işlerle meşgul olan ve tüccarlar arasındaki anlaşmazlıkları halletmekle görevli olan memurlara şebender ünvanı verilmiştir.) birine vize yaptırmaları gerekiyordu. Fakat bu görevliler yoksa kendi devletleri tarafından yapılan vizeler yeterli oluyordu.

3. Osmanlı ülkesine girildikten sonra, kara yoluyla gelenler sınırdaki özel memurlara, deniz yoluyla gelenlerse limanın ilgili memurlarına pasaportunu ibraz ettirmek zorundaydı.

4. Ülkeye girişten sonraki 24 saat içinde ilgili kamu birimlerine gidilerek, nerede ve ne kadar kalacaklarını belirterek, konsoloslukları tarafından verilen ikametgah kağıdını alarak, ilgili birimlere mühürletmeleri ve mürur tezkeresi almaları gerekiyordu.

5. Mürur tezkeresi 1 yıl için geçerli olup, ülkeye her girişte yeniden vize alınması gerekiyordu.

6. Pasaportsuz veya sahte pasaportla ülkeye giriş yapanların ülkede seyahat etmelerine engel olunacak ve ülkelerine iade edileceklerdir.” Bkz. A. Yüksel, s. 415.

¹¹² Rona Aybay, “Son Dönem Osmanlı, TBMM Hükûmeti ve Erken Cumhuriyet Dönemlerinde Pasaportlar”, **Tarih ve Toplum**, 3/13, Ocak 1985, ss. 48-49.

¹¹³ 1860 yılında Prusyalı General Kont Goruis, gezmek istediği yerler için Osmanlı Devleti'nden izin isteğinde bulunmuştur. Bkz. BOA, A. DVN. DVE., nr. 25-C/90, 23 Ekim 1860.

¹¹⁴ Davis, s. 224.

yayımlar Batı'nın, Anadolu arkeolojisi olan ilgisinin giderek arttığını göstermektedir.¹¹⁵

Araştırmalarda öne çıkan diğerk bir konu ise Kraliyet ailelerinin eski eserler konusuna oldukça önem vermiş olmalarıdır. Bilimsel bir amaca hizmet ettiklerini ve nizamnamelere uyacaklarını Osmanlı Devleti'ne bildirmişlerdir. Kraliyet mensupları kendileri izin aldığı gibi, bazen de araştırmacıya tavsiyename verip izin almalarında yardımcı olmuştur.¹¹⁶

Avrupa Devletleri, sosyo-ekonomik ve politik bir güce eriştiklerinde, arkeolojiye ve eski eserlere karşı özel ilgilerini arttırmışlardır. Bu gelişmelerin bir sonucu olarak eski eser araştırması için ülkeye gelen yabancıların bazıları seyahat amaçlı bazıları ise araştırma amaçlı Türkiye'ye gelmişlerdir. Bunlardan kimileri araştırma yaptıktan sonra ülkesine dönerken kimileri de ülkede kalıp arkeolojik kazılara başlamıştır.¹¹⁷

Osmanlı Devleti'nin birçok sorun ile uğraşması, ülkeye gelen yabancı araştırmacıların işini kolaylaştırmıştır. Çeşitli amaçlarla gelen araştırmacılar, izinli ya da izinsiz birçok kazı ve incelemeler yapmıştır.¹¹⁸

Osmanlı İmparatorluğu topraklarında yabancılara araştırma ve kazı yapma izni 19. yüzyılın ilk yarısından itibaren verilmeye başlanmıştır. Kazı izni alan araştırmacılar Anadolu'nun pek çok yerinde kazı çalışmaları yapmaya başlamıştır.¹¹⁹

1.2. 19. YÜZYILDA OSMANLI DEVLETİ'NİN ESKİ ESERLERE YÖNELİK İZLEDİĞİ POLİTİKALAR

Osmanlı Devleti'nin toprakları, bugünkü İran sınırından Cezayir'e, Viyana'dan Basra Körfezi'ne, Kırım'dan Kafkaslara, Polonya'dan Sudan ve Çad'a kadar geniş bir alana yayılmaktaydı. Bu topraklar, günümüze birçok mirası kalan ilk uygarlıkların ortaya çıktığı ve geliştiğı yerlerdi. Eski uygarlıkların kalıntıları, höyükleri, mezarları, kaya anıtları ve küçük buluntularıyla göz önünde bulunuyordu.

¹¹⁵ Kundakçı, s. 1093.

¹¹⁶ Kutlu, s. 18.

¹¹⁷ Kutlu, s. 18.

¹¹⁸ Kutlu, s. 22.

¹¹⁹ Kutlu, s. 24.

Orta Çağ'dan itibaren insanlar bu kalıntılara karşı ilgi duymuş, kimi hazine bulmak, kimi taş çıkarmak, kimi başka sebeplerle buralarda kazı yapmıştır.¹²⁰

Avrupa'da eski eser bilinci Rönesans'la beraber oluşmaya başlarken, Osmanlı İmparatorluğu'nda ise müze ve eski eserlere Fatih Sultan Mehmet döneminden itibaren önem verildiği görülmektedir.¹²¹ Osmanlı padişahları müze şeklinde olmasa da saray hazinelerinde, kendilerine ait koleksiyonlar oluşturmak amacıyla değerli sanat eserlerini biriktirmişler ve bunların korunmasına önem vermişlerdir.¹²²

Osmanlı Devleti 19. yüzyılda çöküş süreci yaşarken, Batı ise askeri, siyasi ve ekonomik alanda güçlenmiş ve emperyalizm peşinde olmuştur. Antik kültürlerle, arkeolojiye ve müzeciliğe karşı hızla artan ilgisi ve bilgi birikimi ile birlikte, bu alanlarda hizmet veren kurumlara, eğitilmiş ve donanımlı elemanlara sahip olan Batılı Devletler, güçsüz Osmanlı Devleti'nin karşısına kültür tarihini koruma bahanesiyle çıkmıştır. Çeşitli bahaneleri kullanarak kazılar yapan yabancı arkeologlardan, Osmanlı Devleti kendi topraklarında bulunan eski eserleri koruyamamıştır.¹²³

İngiltere ve Avusturya gibi güçlü batılı devletlerin, Osmanlı topraklarındaki zengin geçmişe ait eserlere yaklaşımı temelde iki amaçlıdır. İlki, Avrupa müzelerine eser kazandırmak, ikincisi ise arkeoloji aracılığıyla antik kültürleri meydana çıkarmak ve bunları bilim dünyasına sunmaktır.¹²⁴

İngiltere ve Avusturya'nın, Anadolu'nun arkeolojik değerlerini sahiplenme konusunda sergilediği tutum, Osmanlı Devleti'nin eski çağ tarihine ve bu çağdan gelen kültür kalıntılarına yaklaşımı ile ilgilidir. Ancak bu alanlara eğilimi belirleyen, devlet ve toplumun kültür, bilim ve sanat alanında gelişmişliği ve bunun da bir ön koşulu olan refah ve eğitim düzeyidir. Yabancı devletlerin, Osmanlı Devleti'nin içinde olduğu zor durumdaki siyasi boşluktan faydalandıkları bir gerçektir.¹²⁵

¹²⁰ Özkan, s. 1.

¹²¹ Sümer Atasoy, "Türkiye'de Müzecilik", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt: 6, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983, s. 1458.

¹²² Enver Behnan Şapolyo, **Müzeler Tarihi**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1936, s. 32.

¹²³ İlber Ortaylı, "Osman Hamdi'nin Önündeki Gelenek", **I. Osman Hamdi Bey Kongresi Bildiriler** (2 Ekim 1990), Yayına Haz. Zeynep Rona, İstanbul, 1992, s. 126.

¹²⁴ Kundakçı, s. 1084.

¹²⁵ Emre Madran, "Osmanlı Devleti'nde Eski Eser ve Onarım Üzerine Gözlemler", **Belleten**, C. XLIX, Sayı 195, Aralık, 1985, s. 513.

Türkiye'de kazı çalışmalarının çoğunlukla yabancı uzmanlar ve kurumlar tarafından yapılması ve kanunlardaki boşluklar sebebiyle pek çok tarihi eser yurt dışına kaçırılmıştır. Cumhuriyet döneminde, Afet İnan'ın bu konudaki hassasiyeti sonucunda TTK yönetmeliğine yeni bir madde eklenerek, TTK'ya bazı yetkiler verilmiştir. Bkz. Afet İnan, **Tarihten Bugüne**, TTK Yayınları, Ankara, 1970, s. 187.

19. yüzyılın ilk yarısına gelindiğinde Osmanlı Devleti, ayakta kalma mücadelesi veren ve eğitim, bilim, sanat vb. alanlarda geri kalmış bir devlet görünümündedir. Bu dönemde antik kültür kalıntılarının değerinin farkında olan bir zümrenin varlığı söz konusu olsa bile, bunları korumaya ve bilimsel anlamda değerlendirmeye yönelik bir kesimden söz etmek oldukça zordur.¹²⁶

Osmanlı Devleti'nde, imparatorluğun parçalanma ve çöküş dönemine girdiği 19. yüzyıldan itibaren eski eserler konusunda daha yoğun çalışmalar başlamıştır. Bu dönemi atlatmak ve bazı değişikliklerin zorunlu olması nedeniyle 1839 yılında Sultan Abdülmecit tarafından ilan edilen Tanzimat Fermanı ile toplum düzeninin değişmesini amaçlanmış ve kültür alanında da değişimi beraberinde getirmiştir.¹²⁷ Ayrıca Batı ile ilişkilerimiz askeri, yönetim, eğitim ve tarih alanlarında farklı anlayışları da beraberinde getirirken, zaman ve mekanın içinde kalarak dar bir görüşe sahip olan tarihçiliğimiz artık yabancı kaynaklara başvurmuş ve daha bilimsel incelemeler yapmaya başlamıştır.¹²⁸

Eğitim, bilim ve sanat alanında, Tanzimat ve Meşrutiyet dönemlerinde Batı ile ilişkiler sonucu başlayan bilimsel incelemelerle daha sağlam adımlar atılmaya başlanmıştır. Eskiçağ ve arkeolojiye olan ilgi bu dönemde artmış ve eski eserlerin yurt içinde korunup değerlendirilmesi anlayışı bu dönemde gündeme gelmiştir.¹²⁹

Eski eser meselesine dikkat çeken ve ilgilenen bir grup olan Tanzimat Aydınlarının etkisi ve Batı dünyası ile olan ilişkileri yoğunlaşmaya başlayan Osmanlı Devleti, Avrupa'da meydana gelen değişim ve yenilikleri yakından takip edebilmiştir. Osmanlı Devleti yaşanan gelişmeler ve Avrupa ile olan etkileşimin artması sonucu, Yunan-Roma eserlerinin Avrupa'nın kültürel pratikleri açısından sahip olduğu önemin farkına varmış¹³⁰ ve Osmanlıdaki koleksiyon pratiği Tanzimat döneminden sonra müzeciliğe doğru gelişme göstermiştir. 19. yüzyıl ortalarında zirveye ulaşan arkeoloji ilgisinin asıl sebebi ise Kitab-ı Mukaddes arkeolojisi ve Helenizm gibi konular olmuştur.¹³¹

¹²⁶ Kundakçı, s. 1084.

¹²⁷ İsmail Doğan, "Osmanlı'dan Türkiye Cumhuriyeti'ne Toplumsal Miras", **Cumhuriyet Dönemi Türk Kültürü**, Cilt: 1, AKM Yayınları, Ankara, 2009, s. 25.

¹²⁸ Recep Boztemur, "Tarih Anlayışı ve Tarih Araştırmaları", **Cumhuriyet Dönemi Türk Kültürü**, Cilt: 1, AKM Yayınları, Ankara, 2009, ss. 49-50.

¹²⁹ Kundakçı, ss. 1084-1085.

¹³⁰ Shaw, s. 95.

¹³¹ Shaw, s. 60.

Böylece eski dünyanın farkına varmaya başlayan Osmanlı'nın klasik eserlere ilgisi hiçbir zaman Avrupa'da olan düzeye ulaşmasa da, Fransa'da eğitim alan Osmanlılar, klasik metinlere ilgi duymuşlardır. Avrupa'yı yakından tanıma fırsatına sahip olan bir kısım aydın grup, sadece ekonomi ve askeri değil, Avrupa'nın sanat ve müzecilik anlayışına ilişkin tespitlerini de yazıya dökmüşlerdir.¹³²

Osmanlı Devleti Tanzimat döneminde, Batı'nın etkisiyle eski eserleri tespit edip toplamaya başlamıştır. Fransa'da eğitim almış aydınların eski eserlerle ilgilenmesinin yanı sıra Osmanlı devlet idarecileri de eski eser toplayıp, depoladığı ve merkeze bildirdikleri bilinmektedir. Merkezden gönderilen talimat gereğince bulunan eserler ilgililerce sancak merkezinde bir depoda saklanmıştır.¹³³

Osmanlı Devleti tarafından yabancı araştırmacıların Anadolu'da yapacakları kazılar 1840 yılından itibaren Maarif Nezareti'nin iznine bağlanmıştır. 1846 yılında Tophane Müşiri Fethi Ahmet Paşa'nın önderliğinde Aya İrini Kilisesi'nde antika eşya toplanmaya başlanmıştır. Bu girişimler Anadolu arkeolojisi bakımından önemli adımlar olmuştur.¹³⁴

Eski eserleri korumaya yönelik birtakım adımlar atılmıştır; fakat Osmanlı Devleti, ekonomik ve siyasal sorunlar nedeniyle kendisi için lüks sayılabilecek eski eser işleriyle uğraşmak istememiştir. Bu nedenle konuyla az sayıda kişi ilgilenmiş ve etkinliklerde sınırlı olmuştur. Bu işlerin yabancıların işi olduğu düşüncesini benimsemeye başlamışlardır.¹³⁵

Batılılaşma süreci ile birlikte Osmanlı İmparatorluğu'ndaki bazı aydınlar, eski eserlerin ait oldukları topraklarda korunmasını istemişler ve bu eserlerin yurt dışına çıkarılmasına karşı gelmişlerdir. Ayrıca bu aydınlar, müze kurulması isteğinde de bulunmuşlardır; ancak, Osmanlı Devleti'nin müzeciliğin temellerini attığı bu dönemde, Batılı araştırmacıların antik kültür kalıntılarını kolaylıkla sahiplendikleri ve yağmacı bir tutum sergiledikleri görülmektedir.¹³⁶

¹³² Shaw, s. 94.

¹³³ Recep Yıldırım ve Abdullah Martal, "Osmanlı Yönetiminin Arkeolojik Eserlere Bakış Açısı", **XIII. Türk Tarih Kongresi (Ankara, 4-8 Ekim 1999)**, III. Cilt, II. Kısım, Ankara, 2002, ss. 1097-1098.

¹³⁴ Kundakçı, ss. 1084-1085.

¹³⁵ Yıldırım ve Martal, s. 1101.

¹³⁶ Kundakçı, s. 1085.

1.3. EFES KENTİNE GELEN SEYYAHLAR VE İZLENİMLERİ

Osmanlı Devleti'nin eski eser kavramını yansıtan bir diğer önemli kaynak da Osmanlı coğrafyasını gezerek gördüklerini kaleme alan seyyahların yazdıklarıdır. 17 ve 18. yüzyıldan itibaren çeşitli sebeplerle yoğun bir biçimde Osmanlı topraklarında gezen Avrupalılar, Türklerin konukseverlik gibi bazı özelliklerini överlerken bazı özelliklerini ise eleştirmişlerdir. Bu eleştiriler de Türklerin vurdumduymazlıkları ve eski dönemlerden kalan eserlere gereken ilgiyi göstermeyen olumsuz tutumları olmuştur. Avrupalıların çeşitli eleştirilerinde ve bu olumsuz izlenimlerinin şekillenmesinin temelinde ise pek çok faktörün etken olduğu bilinmektedir.¹³⁷

17. yüzyılda, bütün doğu ülkelerine olduğu gibi Efes antik kentine de pek çok Avrupalı gezgin gelmiştir. Gezginlerin izlenimlerinden yola çıkarak yazdıkları eserler ve anlattıkları şeyler Avrupalıların Anadolu'ya olan ilgisini daha da arttırmıştır. Bu dönemde gezginler, dil bilmedikleri ve hiç bilmedikleri tanıdık olmayan bir coğrafyada, kendilerine yabancı insanlardan bilgi almaya çalıştıkları için o dönemde, seyahatler cesaret gerektiriyordu. Zorlu yolculuğu başarıyla tamamlayanlar ise ülkelere döndüklerinde büyük bir ilgiyle kahraman gibi karşılanıyordu.¹³⁸

İngiliz G. Wheeler, 1682 yılında Efes'e gelmiştir. Kentin kalıntılarını çizdiği harita krokide gelişigüzel yerleştirerek göstermek istemiştir. Ondan birkaç sene önce gelen Fransız C. Bruyn (1698) Artemis Tapınağı'nı arayıp bulamamış ve İsa Bey Cami'ni, St. Jean Kilisesi ile karıştırıp kilise olarak caminin gravürünü çizmiştir.¹³⁹

W. J. Hamilton, Ephesos Artemis Tapınağı kalıntıları zannedilen harabelerin yıkılmış bir mabede ait olduğunu belirtmiştir. Notlarına şu şekilde devam etmiştir:

Mabedin, vahşi ve hayal ürünü kahramanlar ile süslenmiş olması, Doğu geleneğinin etkisinde olduğunun göstergesidir. St. John kilisesini ve Sultan Selim Camisini ziyaret etmeyi planlıyorduk. Sultan Selim Camisi yanlışlıkla kilise zannedilebilirdi. Cami, dev granit sütunlar tarafından desteklenmekteydi. Şehrin diğer önemli kalıntıları olan, Bizans Kilisesi veya Bazilika, şehir sur

¹³⁷ Türkseven, s. 17.

¹³⁸ Yüksel, s. 51.

¹³⁹ Türkoğlu, Efes Tarih, s. 118.

*duvarı, mermer ocağı, tiyatro, stadyumu ve Efes'in diğer kamu binalarına ait kalıntıları ve su kemerini gördük.*¹⁴⁰

Seyyahların günlüklerine baktığımızda, Efes ve kentin yakınlarındaki antik yerleşimlerden de bahsettiklerini öğrenmekteyiz. Hamilton, Troia Savaşı'ndan sonra Agamemnon'un, Diana Tapınağı'nı inşa ettirdiği Phygela'ya¹⁴¹ varışından bahsetmiştir. Seyyah Tournefort'un notlarından ise Efes ve Phygela'yı birbirine karıştırdığı anlaşılmaktadır.¹⁴²

Hamilton şehirle ilgili sözlerine şu şekilde devam etmektedir:

*Burada Roma dönemine ait fayans döşeme ve çanak çömlekler vardı. Yolun yakınında ise; temeli geniş yer kaplayan mermerden tapınağı gördük. Scala Nouva ve Ayasuluk arasında bir kale vardı. Burada yol ikiye ayrılıyordu. Birincisi sağdaydı ve Ayasuluğ'a gidiyordu. Diğerleri sahil boyunca devam eden Kolophon, Lebedus ve Teos'a çıkıyordu. Seyyahların, Ephesos ve çevresi için Chandler'ı referans aldıkları bilinmektedir. Ayasuluk, Ephesos'a 1 mil kadar uzaklıkta olan, antik kalıntılarla inşa edilmiş bir Müslüman kentiydi. Tepeye vardığımızda olağanüstü manzarasıyla karşılaştık.*¹⁴³

¹⁴⁰ Yüksel, s. 52.

¹⁴¹ Phygela: Günümüzde Aydın ili Kuşadası ilçesinin 1 km güneyindeki Yılanca Burnu üzerinde bulunan kenttir.

¹⁴² Yüksel, s. 54.

¹⁴³ Yüksel, s. 54.

İKİNCİ BÖLÜM

EFES'TEN İNGİLTERE'YE GÖTÜRÜLEN ARKEOLOJİK ESERLER

2.1. EFES'TEN İNGİLİZLERİN ESER KAÇIRMASI

19. yüzyılın ortalarından itibaren, Batılıların eski eserleri yurt dışına götürmeleri büyük boyutlara ulaşmış ve bu alanda devletler birbirleriyle yarışır hale gelmiştir. Osmanlı devlet yöneticileri de, yabancı elçilerin aracı oldukları araştırmacıların isteklerine yardımcı olmuş, gerekli izni kolayca vermişlerdir. Osmanlı Devleti, üst yönetimin siyasi ve idari reform çabalarında Batı'nın desteğine muhtaç olduğu için değerli eski eserlerin yurt dışına çıkarılmasına seyirci kalmıştır.¹⁴⁴

Tanzimat döneminde, yabancı arkeologların eski eserleri yurt dışına çıkarmalarına göz yumulurken, diğer yandan bazı aydın bürokratların tarihi eserlere sahip çıkma çabalarına rastlanmıştır. Bu kişilerin arasından Fethi Ahmet Paşa öne çıkan isimlerden biri olmuştur. Dağınık halde bulunan eski eserlerden ilk müze haneyi oluşturmuştur. Bazı taşra yöneticileri de müzeye çeşitli eserler göndermişlerdir.¹⁴⁵

Yabancı demiryolu inşaat şirketleri tarafından Osmanlı Devleti'ne getirilen teknoloji, beraberinde eski eser tahribatını ve kaçakçılığı arttırmıştır. İzmir Demiryolu Müdürü Delarke'nin Sadaret'e gönderdiği dilekçede, 1856 yılında İngiliz şirketi tarafından gerçekleştirilen İzmir-Aydın demiryolu inşaatının eski eser tahribatına neden olduğu belirtilmiştir. Delarke, dilekçesinde Efes'te mermer bir blok bulduklarını daha birçok şey bulacakları için kendi denetiminde bir müze kurulmasını talep etmiş ve bu talep 1863 tarihli padişah emriyle uygun bulunmuştur.¹⁴⁶

Eserleri yurt dışına çıkaran kişiler, çeşit çeşit nedenlerle ülkeye gelmişlerdir. Bunlardan birisi de demiryolu çalışmaları amacıyla İzmir'e gelen ve Efes'te kazılar yapıp pek çok eserin İngiltere'ye götürülmesine sebep olan John T. Wood'tur.¹⁴⁷

¹⁴⁴ Yıldırım ve Martal, s. 1096.

¹⁴⁵ Yıldırım ve Martal, s. 1097.

¹⁴⁶ Özet, s. 13.

¹⁴⁷ Kutlu, s. 39.

1863 yılına gelindiğinde, demiryolu hattının çalışmalarını başlatmak üzere İngiltere’den uzmanlar, mühendisler ve çalışanlar Anadolu’ya getirilmiştir. John T. Wood’da demiryolu inşaatının mühendislerinden birisidir. Wood, Efes antik kentinin yakınında olması fırsatını değerlendirmiş, tarihi açıdan zengin kalıntılara sahip olan bu kenti her gelişinde araştırıp incelemiştir.¹⁴⁸ Mühendis olarak Anadolu’ya getirilen Wood’un, Efes antik kenti ile yakından ilgilenmesinin sebebi arkeolojiye olan merakıdır.¹⁴⁹

Mühendis Wood, kentteki araştırmalardan edindiği bilgileri, devamlı ilişkiler kurduğu İngiltere’deki yetkililere anlatmıştır. İngiltere’deki bu bağlantıları sonucunda, Efes’te kazı yapmak amacıyla destek ve ödenek sağlanması için İngiliz British Museum’la anlaşmıştır. İngiliz Kraliyeti aracılığıyla padişah’tan izin almayı da başaran Wood,¹⁵⁰ 5 Nisan 1863 tarihinde Efes’te kazılar yapmaya başlamıştır.¹⁵¹

Wood’un bu kazılardaki asıl amacı, kendisinin ve İngiltere’nin yanısıra tüm Avrupa’nın dikkatini çeken, dünyanın yedi harikasından biri sayılan Artemis Tapınağı’nı bulmak olmuştur.¹⁵²

Artemis Tapınağı’nı bulmak amacıyla çeşitli yerlerde kazılar yapan Wood, araştırmalar sırasında pek çok eski eser bulmuştur. Eski eser bakımından zengin olan Efes antik kentinde, kazılan her yerden heykeller, kabartmalar ve süslü, işlemeli pek çok değerli eser çıkmıştır.¹⁵³

Wood, yaptığı kazılardan elde ettiği eserleri İngiltere’ye göndermiştir. Bu eserleri bir anda çıkaramayacağı için yavaş yavaş götürmüştür. Eserleri önce demiryolu garına toplanmasını sağlayan Wood, bu eserleri “Sultan adına müze kurmak için” düzenli bir şekilde garda topladığını anlatmıştır. Bundan anlaşılacağı üzere toplanan eserler müze kurulacak kadar fazladır.¹⁵⁴ Selçuk’ta depolanan eserler, önce demiryolu vasıtasıyla İzmir’e, daha sonra British Museum’a götürülmüştür.

¹⁴⁸ Türkoğlu, Efes Tarih, s. 116.

¹⁴⁹ Alev Uluçay, **Osmanlı Devleti Dönemi’nde Bergama ve Efes’teki Kazılar**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1997, s. 23.

¹⁵⁰ Türkoğlu, Efes Tarih, s.116.

¹⁵¹ Uluçay, s. 23.

¹⁵² Uluçay, s. 23.

¹⁵³ Türkoğlu, Efes Tarih, s. 117.

¹⁵⁴ Uluçay, s. 26.

İngilizlerden sonra Avusturyalılar da Viyana'ya götördükleri eserlerle Ephesus Museum'u açmışlardır.¹⁵⁵

Osmanlı Devleti'ni İngilizlere verdiği araştırma izinleri, Osmanlıların Wood tarafından kurulacak olan müze fikrine sıcak baktığını göstermektedir. Konu, Meclis-i Mahsus'ta görüşüldükten sonra bulunan taşların değersizliğinden söz edilmiş ve müze kurulmasına için Wood'a izin verilmiştir. Böylece Efes'te çıkarılan değerli eserlerin Babıali'ye gönderilmesi şartı konularak, müze kurulmasının yolu açılmıştır.¹⁵⁶

Wood'un çalışmaları sırasında ona yardımcı olan, Aydın Demiryolu Direktörü İngiliz Hyde Clarke, çeşitli mazeretler öne sürerek eserlerin istasyonda kalması için çaba sarfetmiştir. Eserlerin değersiz olduğunu ve bunları nakletmenin gereksiz masraf olduğunu söylemiştir. Eğer ki müze istasyonda kurulursa, bu müzeyi görmek için Avrupalıların demiryolunu kullanacaklarını, böylece Osmanlı Devleti'nin kazanç elde edeceğini öne sürmüştür. Padişaha yakışır bir müzenin kurulacağını belirten H. Clarke, Rumların eserleri tahrip etmemesi için burada kurulacak olan müzenin gerekliliğinden ve başka eserlerinde buraya getirilmesiyle Osmanlı Devletince kurulması düşünülen müzenin temelini oluşturacağını vurgulamıştır. Ayrıca H. Clarke, Babıali'ye gönderilmeyen eserlerin, istasyonda kurulacak olan müzede daha iyi korunacağını da söylemiştir.¹⁵⁷

H. Clarke'ın bir yazısından anlaşılacağı üzere, eski eserlere yanlış işlem uyguladığı için Osmanlı Devleti tarafından görevlendirilen nahiye müdürünü şikayet ettiği bilinmektedir. Fakat nahiye müdürünün Londra'ya götürülecek olan eserleri, garanti altına alarak kaçırılmasını engellemek istediği anlaşılmaktadır.¹⁵⁸

7 Temmuz 1863 tarihinde İngilizlerin Efes'te kazı yapmalarına Osmanlı Devleti tarafından tekrar izin verilmiştir. Yapılan kazılar sonucunda bulunan eserler önce istasyonda biriktirilmiş ve ardından parçalar halinde yurtdışına taşınmıştır. Ayasuluğ istasyonundan vagonlara yüklenen eserler, İzmir limanına ulaştırılarak,

¹⁵⁵ Yaşar Yılmaz, **Türkiye'nin Antik Kentleri**, Yapı Endüstri Merkezi Yayınları, İstanbul, 2014, s. 44.

¹⁵⁶ Uluçay, s. 28.

¹⁵⁷ Uluçay, s. 29.

¹⁵⁸ İsmail Günay Paksoy, "Bazı Belgeler Işığında Osmanlı Devleti'nin Kültür Mirası Politikası Üzerine Düşünceler", **Osman Hamdi Bey ve Dönemi Sempozyumu (17-18 Aralık 1992)**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Ed. Zeynep Rona, İstanbul, 1993, s. 201.

İngiliz savaş gemisine yüklenmiş ve İngiltere'ye kaçırılmıştır.¹⁵⁹ Bu eşsiz eserlerden bir iki parçası, İstanbul'da bulunan müzeye gönderilmiştir.¹⁶⁰

Osmanlı Devleti'nin müze kurma isteğini kendi amaçları doğrultusunda kullanan yabancı araştırmacılar eserleri yurt dışına kaçırabilmek için ellerinden geleni yapmışlardır. Amaçlarına ulaşmak için kraliyeti ve elçilikleri araya sokarak, çeşitli mazeretlerle her defasında izin almışlardır. Bu konuda gerekli bilince sahip olmayan Osmanlı Devlet yetkilileri, bu alan üzerinde denetim yapmamaları ve İngiliz araştırmacıların inandırıcılığı sonucunda Efes kentine ait olan değerli eserlerin İngiltere'ye kaçırıldığını beş yıl sonra fark etmiştir.¹⁶¹

Aydın Demiryolu Komiser Vekili Edvars tarafından Aydın valisine sunulan 1 Ağustos 1868 tarihli yazıda; Wood tarafından İngiltere'ye gönderilen eserlerin miktarına ilişkin genel bilgiler verilmiştir. 1867 yılından önce az kıymette eski eserin İzmir'e nakil olunarak İngiltere'ye gönderildiği resmi olmayan bir malumat olarak sunulmuştur. 1867 yılında 29 Ekim'de 39 adet taş, 9 Kasım'da 1 araba taş, 15 Kasım'da 2 sandık ve 3 parça taş, 4 Aralık'ta 9 parça taş, 1868 yılında ise 14 Şubat'ta 1 araba, 17 Şubat'ta 3 araba ve 19 Şubat'ta da 1 araba taş İzmir'e taşınmıştır. 1868 yılının Şubat ayı içinde demiryolu istasyonuna nakledilen eserler İngiliz harp gemilerinden Teryil adlı gemiye yüklenmiştir. Bu eserlerin çoğunun Rumca harflerle işlenmiş bazı taş ve heykel parçaları olduğu bilinmektedir.¹⁶²

İlk kez 1863 yılında Osmanlı topraklarında yapılacak olan kazı çalışmalarının nasıl yapılacağı hakkında bir emirname çıkarılmıştır. Kanuna göre yapılan kazılarda çıkarılan eser çift ise biri devletin, diğeri ise kazıyı yapan kişinin olacaktır. Fakat bulunan eserlerin yurt dışına kaçırıldığı göz önüne alınırsa, sonuç olarak 1863 yılında çıkarılan emirnamenin tarihi eser kaçakçılığını önleyemeyen bir emirname olduğu anlaşılmaktadır. Aynı yıl Ephesos'ta ilk kazı çalışmalarına başlayan John T. Wood'un çalışma izni her yıl 4 kez uzatılmıştır. Ancak beşinci yıl Aydın Valisi Hekimbaşı İsmail Paşa kazı çalışmalarıyla ilgili Sadrazamlığa bir şikayet mektubu yazmıştır. Vali, mektubunda kazı çalışmalarının daha ciddi olması gerektiğini, çıkarılan tarihi eserlerin yurtdışına çıkarılmasının yasaklanmasını ve kazı

¹⁵⁹ Uluçay, s. 30.

¹⁶⁰ Türkoğlu, Efes Tarih, s. 121.

¹⁶¹ Uluçay, ss. 30-31.

¹⁶² Hüseyin Karaduman, "Belgelerle İlk Türk Asar-ı Atika Nizamnamesi", **Türk Tarih Belgeleri Dergisi**, TTK Yayınları, C. XXV, Sayı 29, Ankara, 2004, s. 76.

çalışmalarını devletin görevlendirdiği bir yetkilinin takip etmesini talep etmiştir. Bu rapor, 1869 yılında ilk Asar-ı Atika Nizamnamesinin çıkarılmasına neden olmuştur.¹⁶³

Ayrıca Aydın vilayetine yazılan şukkada, J. T. Wood'un daha önce almış olduğu kazı izinleri dışında¹⁶⁴ beşinci defa ruhsat talep ettiği belirtilerek, bir nizamname hazırlığı aşamasında bulunduğu öne sürülerek bu ve benzeri izinlerin daha sonra görüşülmek üzere bekletilmesi gerektiği bildirilmiştir.¹⁶⁵

Efes'te bulduğu eski eserleri İngiltere'ye gönderilmesini sağlayan Wood, kazılarına 1868 yılına kadar devam etmiştir. Bu yıla kadar Osmanlı Devleti'nden kolayca izin alan Wood'un kazı çalışmaları için gereken izninin 1868 yılında iptal edilmesiyle kazıların durdurulması sonucu Wood, İstanbul'a gelmiştir.¹⁶⁶

Eski eserlerin yurt dışına kaçırıldığını fark eden Osmanlı Devleti'nin, kazı izni vermek istemediği bilinmektedir. British Museum adına kazı yaptığını öne süren J. T. Wood, eski eserler kanununda yer alan, bir devletin kazı talebinde bulunması sonucu, bunun onaylanması padişahın iznine bağlı olması maddesini kullanarak Osmanlı Devleti'ne, kendilerine izin verilmesi hususunda baskı uygulamışlardır. Yoğun çabaları sonucunda İngilizler, 18 Haziran 1868 tarihinde istedikleri izni almışlardır.¹⁶⁷

Efes'teki kazı kanunlara aykırı bir şekilde devam etse de yapılan kazılar Osmanlı Devleti tarafından durdurulamamıştır. Kazılar sonucunda bulunan eski eserler ise İngiltere'ye taşınmaya devam etmiştir. O dönemde uygulanmakta olan kanunlar eserlerin yurt dışına çıkarılmasını engelleyemediği için 13 Şubat 1869 tarihinde bir nizamname çıkarılmıştır.¹⁶⁸

Yaşanan gelişmeler sonrasında 1869 yılında Müze-i Hümayun'un kurulması ile beraber ülke topraklarında bulunan eski eserlerin dışarıya çıkarılmasının önüne geçilmesi gerektiği anlaşılmıştır. Eserlerin çıkarılmasını engellemek için Osmanlı

¹⁶³ Atagün, s. 3.

¹⁶⁴ Karaduman, ss. 76-79.

¹⁶⁵ Fatma Şimşek ve Güven Dinç, "XIX. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda Eski Eser Anlayışının Doğuşu ve Bu Alanda Uygulanan Politikalar", **Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C: X, S: 16, Uludağ Üniversitesi Basımevi, Bursa, 2009/1, s. 108.

¹⁶⁶ Uluçay, s. 31.

¹⁶⁷ Uluçay, ss. 47-49.

¹⁶⁸ Uluçay, s. 50.

Devleti, 13 Şubat 1869 tarihinde ilk Asar-ı Atika Nizamnamesi'ni yayınlamıştır.¹⁶⁹ Nizamnamenin yayınlanmasında, eski eserlerin yurt dışına kaçırılmasına çözüm arayan aydın ve bürokrat sınıfın büyük etkisinin olduğunu söylemeliyiz.¹⁷⁰

Asar-ı Atika Nizamnamesi yedi maddeden oluşuyordu.¹⁷¹ Nizamnameye göre kazılarda çıkarılan eserler ister tek ister çift olsun yurt dışına çıkarılması yasaklanmıştır. Ayrıca çıkarılan eserler tarihi açıdan değerli olduğu için bu eserlerin devlet müzesinde sergilenmesi gerektiği belirtilmiştir.¹⁷²

1869 tarihli Eski Eser Nizamnamesi'nin iki sorunu çözmeye yönelik olduğu görülmüştür. Nizamnamenin giriş bölümünde bu düşünce açıkça belirtilmiştir. Bunlardan ilki, eski eserlerin ülkemizde çok bulunmasına rağmen, İstanbul'daki müzenin Avrupa'daki müzelerin seviyesine getirilememiş olmasıdır. Diğeri ise, yabancılara kazılarda ortaya çıkan eserlerin ikili olanlarının birer adedi Devlet-i Aliyye'ye terk olunması şartıyla ruhsat verilmesine rağmen, bu eserlerin devletten gizlenmesi ve hemen hemen tamamının yurt dışına götürülmesidir. Bu sorunları değerlendiren ve çözüm üreten aydın kesimi, kültürel bilinçlenmeyi yaratmaya başlamıştır.¹⁷³

Bu nizamname, tarihi eserler konusunda tüm imparatorluğu kapsayan bir politikanın oluşturulmasına yönelik ilk girişimdir. Özellikle Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomik ve siyasal açıdan sıkıntılı bir döneminde yapılması açısından önemlidir.¹⁷⁴

1869 yılında yayınlanan Asar-ı Atika Nizamnamesi'ni Osmanlı Devleti'nin ilk nizamnamesi olarak kabul etmeyen araştırmacılar da vardır. Onlara göre nizamname bilinmeyen sebeplerden dolayı yürürlüğe girmemiştir. Bu nedenle ilk nizamnamenin 1874 yılında yayınlanmış kabul ederler.¹⁷⁵ Ancak arşiv belgelerinde 1869 tarihinde bir nizamnamenin yayınlandığı ve uygulanması için bölgelere gönderildiği anlaşılmaktadır. Bursa, Ankara, Kastamonu, Konya, Tuna, Erzurum, Sivas, Trabzon, Suriye ve Halep gibi vilayetlere nizamname hükümlerine uygun

¹⁶⁹ Gerçek, s. 86.

¹⁷⁰ Karaduman, s. 73.

¹⁷¹ Gerçek, s. 86.

¹⁷² Mumcu, s. 69.

¹⁷³ Karaduman, s. 78.

¹⁷⁴ Shaw, s. 105.

¹⁷⁵ Paksoy, s. 207; Atasoy, s. 1600.

hareket edilmesi için merkezden emirler gönderilmiştir. Ayrıca resmi görevlilerin bulunan eserlerin merkeze göndermeleri gerektiği belirtilmiştir.¹⁷⁶

Osmanlı Devleti, 1869 nizamnamesi ile eski eserlerin kaçırılmasını engellemeye çalışsa da, Efes Artemis Tapınağı'nın İngiltere'ye götürülmesinin önüne geçememiştir. Bu nizamnamenin çıkarılmasıyla, Wood'un Artemis Tapınağı'nı bulması eş zamanlı olmuştur. İngiltere gereken her şeyi yaparak, büyük elçilikler aracılığıyla olaya müdahale ederek Osmanlı Devleti'nin Efes kazısını engellemesine izin vermemiştir.¹⁷⁷

1869 yılında Wood tarafından bulunan Artemis Tapınağı'nın kalıntıları, gündün güne ortaya çıkmaya başlayınca, dünyanın yedi harikasından birinin İngilizler tarafından bulunmuş olması büyük heyecan yaratmıştır. Bu başarısı sonucunda, her yerden Wood'a tebrik telgrafları gelmiştir. Büyük ses getiren bu keşif, dünya gazetelerinin sayfalarında genişçe yer bularak haber yapılmıştır. Troya'da kazıları sonucu ünlenen Schliemann'da, Efes'e gelerek meslektaşı Wood'u tebrik etmiştir.¹⁷⁸

Artemis Tapınağı kazılarında ortaya çıkarılan eserlerin büyük çoğunluğu, örneğin ilk Artemis tapınağı sütunlarından biri olan ve yapım giderini Lydia Kralı Kroisos'un üstlendiği, dibindeki yazıyla belirtilmiş kabartma süslemeli sütun, British Museum'a götürülmüştür.¹⁷⁹

İngilizlerin tapınağı bulduğu duyulunca hemen Osmanlı Devleti tarafından Efes'e görevli bir memur gönderilmiştir. Artemis Tapınağı'nın kazıları sırasında çıkarılan eserlerin, Asar-ı Atika Nizamnamesi'ne göre ikili olanlarından birinin Osmanlı Devleti'ne bırakılması gerektiği halde bırakılmamıştır. Bulunan eserler haber dahi verilmeden İngiltere'ye kaçırılmıştır.¹⁸⁰ İngilizler, tapınaktaki parçaları sandıklara koyduktan sonra, Osmanlı devlet görevlilerinin sandıkları kontrol etmesine izin vermeden gemilere yükleyip Londra'ya doğru yola çıkarmışlardır. Bu durum karşısında Osmanlı Devleti'nin, eserlerin kontrolü için Londra'daki Osmanlı sefaretini görevlendirmesi neticesinde Efes'ten giden eserlerin defteri

¹⁷⁶ Türkseven, s. 59.

¹⁷⁷ Uluçay, ss. 45-49.

¹⁷⁸ Türkoğlu, Efes Tarih, s. 123.

¹⁷⁹ Umar, Ionia, s. 183.

¹⁸⁰ HR. İD., Dosya No:1444, Gömlek No:14, (Makamı Celile Sadaretinden Şura-ı Devlete, 2 Nisan 1290, [30 Nisan 1873]). Bkz. EK 1.

düzenlenmiştir. İngilizlerin bulduğu eserlerin kontrolü için görevlendirilen, Aydın Demiryolu Komiseri Nihat Efendi İstanbul'a gelerek, bu kadar önemi olan eserin mahvedilmiş olduğunu ve İngilizlerin tapınağın duvarlarını yıkarak sütunları İngiltere'ye naklettiklerini söylemiştir.¹⁸¹

Texier'in 1842 yılında yaptığı kazı sonucunda Artemis Tapınağına ait 41 levha ve kabartma parçaların Paris'teki Louvre Müzesi'ne taşınmasından sonra,¹⁸² geriye kalan tapınağa ait eserler de Wood'un Artemis Tapınağı'nı bulmasıyla İngiltere'ye taşınmaya başlamıştır. Wood'dan sonra, İngiltere'nin görevlendirdiği D. G. Hogarth tapınağın kazılarında çalışmıştır. İngilizler buluntuların bir kısmını İngiltere'ye götürmüşlerdir. British Museum'da Artemis Tapınağı'ndan büyük mimari parçalar bulunmaktadır.¹⁸³

İngiltere Hükûmeti'nce görevlendirilen J. T. Wood'un, 20 Mayıs 1872 tarihinde Efes'te arkeolojik kazı çalışmalarına devam etmiştir. İngiltere elçiliği tarafından Efes'teki kazı çalışmaları hakkında Osmanlı Devleti'ne bilgi verilmiştir:

İngiltere sefarethanesinden Hariciye Nezareti Celile 20 Mayıs 1872 alafranga tarihinde gönderilen tahririnin tercümesidir.

*Ayasuluğ'da asar-ı atika tahribisine mezkur Mösyö Wood'un bulmuş olduğu iki bin dört yüz seksen sekiz aded meskukatdan yüz seksen üç adedi Londra müzesi için alınub ve iki yüz kırk bir parçesi Hariciye Nezareti Celilesine vakıa olan mukavele iktizasının Mösyö Wood'a verilmeyub kusur iki bin dört adedinin devlet müzesi için gönderildiği beyanatı ibarettir.*¹⁸⁴

Ayasuluğun keşf ve ihraç olunub Londra müze hanesi hafriyat memuri Mösyö Wood tarafından icra kılınmış olan bir sandık asar-ı atikanın Müze-i Osmaniyye gönderildiği 18 Ramazan 1289 tarihinde ba tezkire senaveri savb devletlerine iş'ar kılınmıştı. Buna dair bu kez canib-i sefaretden verilen takriri resmiyyenin suret-i melfufi olan cedvel suretiyle maan ve leffen savb valalarına irsal kılınmış olduğu beyanad tezkire-i sena-veri terkim kılındı...

Mumaileyh Mösyö Wood'un bulduğu iki bin dört yüz yirmi sekiz aded meskukatdan yüz seksen üç adedi Londra müzesi için ve iki yüz kırk bir danesi Hariciye Nezareti Celilesinde olunan mukavele icabınca mumaileyh Mösyö

¹⁸¹ Uluçay, s. 51.

¹⁸² İsmet Ebcioğlu, "Türkiye'den Batı Ülkelerine Götürülen Arkeolojik Eserler", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt: 1, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983, s. 76.

¹⁸³ Özet, s. 17.

¹⁸⁴ HR. İD., Dosya No: 1444, Gömlek No: 11/3, (İngiltere Sefarethanesinden Hariciye Nezareti Celilesine, 12 Mayıs 1289 [20 Mayıs 1872]). Bkz. EK 2.

*Wood tarafından alınub kusur iki bin dört adedi Müze-i Osmaniyye gönderildiği beyanattan ibaret bulunması ve Müze-i Osmani için gönderilen meskukat-ı ta'dad olundukda bin dokuz yüz seksen üç aded zuhur idüb Suret-i Mezkure vaz' ettirilmiş olduğu Meclis-i Mezkurdan ifade ve mezkuru suret ve cedvel leffen takdim ve iade kılınmış olmağın ol babda.*¹⁸⁵

Pek çok eserin İngiltere'ye götürülmesine karşın bazı eserler de Osmanlı Devleti'ne verilmiştir. 20 Mayıs 1872 tarihinde Londra müzesi hafriyat müdürü olan Mr. Wood tarafından Ayasuluğ'da çıkarılıp gönderilen bir sandık eski eserin Müze-i Osmani'ye teslimiyle ilgili Hariciye'den Maarif Nezareti'ne gelen tahrirat ve İngiliz sefaretine verilen cevap ve İngiliz Müzehanesi hesabına Mr. Wood tarafından Kuşadası'nda yapılan hafriyat sonucu çıkarılan Sicilya, Rodos, Roma ve Selçuklu dönemine ait gümüş paraların bir sandığa konularak hariciyeye gönderildiği bilinmektedir:

... Ayasuluğun keşfi ve aharı olunub Londra müzehanesi hafriyat memuru Mösyö Wood tarafından ita kılınmış olan bir sandık asar-ı atikanın Müze-i Osmaniyye gönderildiği 18 Ramazan 1289 tarihinde ba tezkire-i senaveri savb devletlerine iş'ar kılınmıştı. Buna dair bu kez canib-i sefaretten verilen takriri resminin sureta melfuf olan cedvel suretiyle maan ve nema savb valalarına irsal kılınmış olmağın tezkire-i senaveri terkim kılındı.

... Mantuk emrü irade ali cenab-ı vekalet penahileri ve mezkur-u suret ve cedvel mevadisi malum acizi olduktan sonra keyfiyyet meclis-i maarifleri usul suret-i mezkurenin hülasa mali muma-ileyh Mösyö Wood'un bulduğu iki bin dört yüz yirmi sekiz adedisi meskukatdan yüz seksen üç adedi Londra müzesi için ve iki yüz kırk bir danesi Hariciye Nezareti Celilesi olunan mukavele icabını muma-ileyh Mösyö Wood tarafından alınub kusur iki bin dört adedi Müzeyi Osmaniyye gönderildiği beyanından ibaret bulunmuş ve Müzeyi Osmani için gönderilen meskukat ta'dad olundukda bin dokuz yüz seksen üç aded zuhur idüb Müzeyi Mezkure vaz' ettirilmesi olduğu mahbesi mezkurdan ifade ve mezkur suret ve cedvel leffen takdim ve iade kılınmış ...[8 Temmuz 1288]¹⁸⁶

1872 yılında Efes'teki eserlerin yurt dışına kaçırılmasından haberdar olan Osmanlı Müzesi müdürü Philip Anton Dethier, bu tahribi engellemek amacıyla 1873

¹⁸⁵ HR. İD., Dosya No: 1444, Gömlek No: 11/5, (Maarif Nezareti Celilesine Buyrulan Tezkirenin Sureti, 12 Mayıs 1289 [20 Mayıs 1872]). Bkz. EK 3.

¹⁸⁶ HR. TH., Dosya No: 10, Gömlek No: 46/4, (Maarif Nezareti Celilesine, 12 Mayıs 1289 [20 Mayıs 1872]). Bkz. EK 4.

yılında Maarif Nezareti'ne bölgede görevlendirilmek üzere başvuruda bulunmuştur. Başvurusu kabul edilen Dethier, Maarif Nezareti tarafından, Efes'teki kazıyı denetlemek için görevlendirilmiştir; fakat 1873 yılına gelindiğinde British Museum'a pek çok eser taşınmasını sağlayan Wood'un, Efes'teki kazılara başlamasının üzerinden on yıl geçmiştir.¹⁸⁷

Bu sırada Osmanlı Devleti, bir yandan eserlerin yurt dışına çıkarılmasına karşın önlem almaya çalışırken, diğer yandan da İngilizlerin eserleri kaçırdığını bildiği halde Ayasuluğ'da eski eser aramak için ruhsat verilmiş olan İngiliz Vodel'in, 1873 yılında kazı iznini uzatmıştır.¹⁸⁸

1873 yılında Osmanlı Devleti, İngilizlere son kez izin verdiğini söyleyince¹⁸⁹, İngilizler buldukları eserleri İngiltere'ye götürme telaşına girmiştir. İngilizler bu eserleri Osmanlı devlet görevlilerine kontrol dahi ettirmeden gemiye yükleyip götürmüşlerdir.¹⁹⁰

30 Nisan 1873 tarihli belgede eserlerin götürülüşünden şöyle bahsedilmektedir:

Ayasuluğ'un hafriyatı ve taharriyatı ile meşgul bulunan İngilizlerin hilaf-ı nizam olarak Londra'ya nakl etmekte olduğu asar-ı atikanın harice imrarına mümaneat olunması hakkında müze müdiri Mösyö Detye'nin (?) irazı lüzumuna dair Maarif Nezareti Celilesi'ne şuray-ı devlet hususu buyurulması olan tezkireyi dahili dairesinde kıraat ve malum olundu.

Hülasayı meali merkumu İngilizlerin derdest eyledikleri eşyanın ikili olanlarından birini müze hane için verilmesi lazım kılındığı halde bulunan hiçbir şey verilmeden ve bulunan dahi haberi cuz-i verilmeden asarını memaliki ecnebiyeye irsal etmekte oldukları ve geçende dahi derununda asar-ı makbul ve mergub olarak bulmuş oldukları mabedin hey'et asilesi üzre ibkası hakkında Bab-ı Ali'den sebkat iden emrü iş'ar üzerine mahallince Komiser Nihat Bey mamur idilmesi ikisi merkum İngilizler mabed-i derunun zuhur iden asar-ı atıkaya sandıkların vahim ile Londra'ya ikili olanlarından birini verilmedikden başka masanisine dahi ademi muvaffakiyetle Londra'ya asar(?) ve evrayı maani edilmek üzre defterini aza ve mabedi mezkurun sütunlarını götürmek için sakf

¹⁸⁷ Uluçay, ss. 50-52.

¹⁸⁸ İ. HR., Dosya No: 261, Gömlek No: 15612, (Efes'te araştırma yapan İngiliz Vodel'in izninin uzatılması, 23 Eylül 1290 [16 Eylül 1873]). Bkz. EK 5.

¹⁸⁹ HR. İD., Dosya No:1444, Gömlek No:12, (Mr. Wood'un Efes'te yaptığı arkeolojik kazı çalışmaları, 16 Nisan 1290 [15 Nisan 1873]). Bkz. EK 6.

¹⁹⁰ Uluçay, s. 53.

ve cidarını hedm etmeleri cihedle hafriyatın mevkisi tazim ve makbul olan antikaların dahi netice-i karara değin hükümeti tahtı nezaretinde kalması ve mübahase (?) olan defterin eşya-ı mersule ile Londra sefaret seniyyesi ma'rifetiyle bi tatbik fuzulesi zuhurunda haber edilmesi kararlarınca olduğu halde henüz icabatı icra olunduğundan ve merkum İngilizlerin hafriyatı devam etmekde bulduklarından taharri ve ihraç olunmakda bulunan asar-ı atikanın tahakkuk şeyler olduğunu ve derece kadar ve itibarını tahkik ve tabya ile malumat lazımı aza etmek üzere mumaileyh Mösyö Detye'nin münasib mikdar harcırah itasıyla oraya izamı ve netice-i maslahat karar-ı haberi antika çıkarılmasının men-i ve merkum İngilizlerin verilmiş olan ruhsat-ı emrî aliyyenin bir suretinin Maarif Dairesi'ne irsal-i lüzumu beyanından ibarettir.

İcab-ı maslahatları lediül münahaza antika tahrişi için verilen me'zuniyet çıkarılan çok şeylerden konulan ve maarifçe istifade maksadını mebni olarak bu me'zuniyet dahi nizam-ı mahsusi ile mahdul ve muin olunmasına ve Ayasuluğ kasabasının şöhreti malumeyi tarihiyesinden dolayı burada icra-ı taharriyatan mezun olan İngilizlerin ele geçirdikleri asyayı hükümete erae etmeksizin Londra'ya aşurmaları ve buldukları mabed-i kadimin hizmetine teşebbüs etmeleri gibi nezaret ve şeraitin me'zuniyetin hilafında hareket etmeleri tecviz olunamayacağına binaen bunların şu muamelelerini nizama karşılamak icab-ı maslahattan bulunduğundan ve memaliki mahrusayı şahaneden bulunan asar-ı atikanın derece-i karar ve itibarı tahkik ve tayin ile iktiza iden malumatın itası müze hane müdirliğinde hamiyetle ve zayıfından olup mahal mezkurun buraya karibi ve icra olan çok keşfiyyat dahi uzun vakitolunması cesaretleri müdir mumaileyh itasının(?) teklif ihtiyarına ihtiyaç olmadığından mumaileyh icab iden harcırahi bir mucib-i nizam müze hane tahsisatından ve talimani(?) muktezası dahi Maarif Nezareti Celilesi'nden verilmeden heman mahalli mezkure-i irazındamuameleyi icabiyenin icrayı hususuna nezaret müşarünileyh emrî Osmaniye ruhsat-ı ferman sureti dahi gönderilmesi ve müdir-i mumaileyhin bu iş hakkında vuku bulacak tahkikatına muavine lazımlına icrasıyla beraber neticeyi müteallik değin oradan hariç asar-ı atika nakl ve ihraç ettirilmesinin kemale dikkat ve iğtina ile tahtı(?) tutulması ve merkum İngilizlerin müze hane için bırakmış oldukları işar kılınmasına bir takım taşın dahi bu taraf irsal hakkında Aydın vilayetine emirname verilmesi tasdiğiyle mumaileyhirsal olunmak üzere nezaret müşarünileyh gönderilmesi ve bunları Londra'ya gönderdikleri eşyanın verdikleri defter ile sefaret-i seniyyece bitatbik

defteri tevafuk etmeyenlerin zabtı hususunda dahi Londra sefaretini seniyyesine asar olunmasına dahi Hariciye Nezareti Celilesi'nden hususi ve harcırah maddesinden dolayı nezaret celilesine malumat itası tensib kılındı ise de olbabda emrî ferman....¹⁹¹

24 Nisan 1872 tarihli La Turguie gazetesinden Samuel Colfort Bartlet'in *From Egypt to Palestine* başlıklı incelemesinde verilen bilgiye göre, Efes'teki kazıların sürdürüldüğünü, çok sayıda eski eserin çıkarıldığını ve bunların ait oldukları topraklar yerine yabancı müzeleri süsledikleri vurgulamaktadır.¹⁹²

La Turguie gazetesindeki diğer bir habere göre ise, İngilizlerin beğendikleri eserleri kolaylıkla British Museum'a göndermelerinin sebebini Efes kazılarında Türk kazı komiseri olmamasına bağlamışlardır. Yazının sonunda Halil Edhem Paşa'ya, "Hem vatansever, hem de arkeolojiye meraklı olan paşanın, duruma müdahale etmesi mümkün değil mi?" diye sorulmaktadır.¹⁹³ İngilizlerin kazıları sırasında müdahale edemeyen Edhem Bey Efes'e, daha sonraki yıllarda Avusturyalıların kazılarını denetlemek için gitmiştir. Avusturyalılar da İngilizler gibi Efes kentinden çıkardıkları eski eserleri Osmanlı Devleti'nden saklamışlar ve Efes'de bulunan Edhem Bey eserlerin Avusturya'ya naklini önlemeye çalışmıştır.¹⁹⁴

O sıralarda eserlerin kaçırılmasına engel olunup olunmadığı hakkında herhangi bir haber veya bilgiye ulaşılamamıştır. Fakat bu ara, Efes kazılarından kaçırılan küçük çapta eski yapıtların İzmir'de çarşılarda satılmakta olduğu verilen bilgiler arasındadır.¹⁹⁵

1871 yılında sadrazam olan Mahmut Nedim Paşa, müze müdürlüğü görevini kaldırması nedeniyle ilk nizamnamenin ömrü kısa olmuştur.¹⁹⁶ 1872 yılında Mithat Paşa'nın sadrazam olmasıyla birlikte müze müdürlüğü yeniden kurulmuştur.¹⁹⁷ Bu dönemde Osmanlı Devleti'nin koruma anlayışı da değişim göstermiş ve Dethier'in Müze-i Hümayun müdürü olmasından sonra 1874 yılında yeni bir Asar-ı Atika

¹⁹¹ HR. SFR. 3, Dosya No: 194, Gömlek No:8, (Şura-ı Devletten Dahiliye Dairesine, 2 Nisan 1290 [30 Nisan 1873]). Bkz. EK 7.

¹⁹² Nur Akın, "Osman Hamdi Bey, Asar-ı Atika Nizamnamesi ve Dönemin Koruma Anlayışı Üzerine", **Osman Hamdi Bey ve Dönemi Sempozyumu (17-18 Aralık 1992)**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Ed. Zeynep Rona, İstanbul, 1993, s. 234; Bayraktar ve diğerleri, s. 55.

¹⁹³ Bayraktar ve diğerleri, s. 55.

¹⁹⁴ Cezar, s. 308.

¹⁹⁵ Beyru, s. 5.

¹⁹⁶ Shaw, s. 109.

¹⁹⁷ Gerçek, s. 88.

Nizamnamesi hazırlanmıştır. 36 maddeden oluşan 1874 nizamnamesini, eserlerin yurt dışına kaçırılmasını engellemek isteyen Dethier hazırlamıştır. Fakat bu nizamnamenin maddeleri, eski eserlerin yurt dışına çıkışını engellemenin aksine yasallaştırmıştır. Çünkü bu nizamnameye göre, Maarif Nezareti'nin izni ile yürütülen kazılarda çıkan eserlerin, Osmanlı Devleti, arazi sahibi ve kazı yapan arasında üçe bölünmesini belirtilmektedir. Bu durum, önemli eserlerin Batılılar tarafından yurt dışına çıkarılmasını yasallaştırmış ve tarihi eser kaybını onaylamıştır.¹⁹⁸

Eski eserlerin yurt dışına çıkışı engellemek için Müze-i Hümayun müdürü Dethier'in,¹⁹⁹ 1874 yılında çıkarttığı Eski Eserler Nizamnamesi'de yer alan maddeler nedeniyle, İngilizlerin Efes'teki kazı çalışmalarına ara verilmiştir.²⁰⁰ Ayrıca 1874 yılında ruhsatname şartlarına uymayan İngiliz Smith, eski eser aramaktan men edilmiş ve hakkında gerekli muamelenin yapılması kararı alınmıştır. İngiliz Smith'e bu cezanın verilmesinde nizamnamenin de etkisi olduğunu söyleyebiliriz.²⁰¹

Nizamname gereği arazi sahibine ayrılan pay, küçük bir çıkar karşılığında elde edilebiliyordu. Osmanlı Devleti'ne ayrılan pay ise, bazen yabancılara satılmış bazen de Osmanlı yetkilileri tarafından yabancılara hediye edilmiştir.²⁰²

Yasanın maddelerine göre, eskiden kalan her çeşit sanat ürününün eski eser olarak kabul edildiğini görmekteyiz. Yasaya göre eserler ikiye ayrılmıştır: "*Asar-ı Atika iki nevdir. Nev-i Evvel Meskukat, Nev-i San-i Kabil-i Nakl, nakil olan veya olmayan eşyayı sairedir.*"²⁰³ Geçmişe ait her nesnenin eski eser kabul edilmesi sonucunda, bu yasa ile Osmanlı Devlet tarihinde ilk kez madeni paralar tarihi eser sayılmış ve müze içinde nümizmatik bölümü hazırlanmıştır.²⁰⁴

Nizamnamenin diğer önemli bir maddesi ise kazılarda, devlet adına bir yetkilinin denetleme görevinde bulunmasıdır.²⁰⁵ Nizamnamenin 21. maddesi şöyledir:

¹⁹⁸ Kundakçı, s. 1088; Shaw, s. 211.

¹⁹⁹ Uluçay, s. 54.

²⁰⁰ Uluçay, s. 53.

²⁰¹ MF. MKT., Dosya No: 17, Gömlek No: 100, (Hariciye Nezareti Celilesine, 23 Ocak 1291 [1 Ocak 1875]). Bkz. EK 8.

²⁰² Kundakçı, s. 1089.

²⁰³ Ruzname-i Ceride-i Havadis, 20 Nisan 1874, s. 3.

²⁰⁴ Shaw, s. 111.

²⁰⁵ Hamit Zübeyr Koşay, Zarfir Orgun, Sadi Bayram, Erdoğan Tan, **Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti Çağlarında Türk Kazı Tarihi**, Cilt: 1, TTK Yayınları, Ankara, 2013, ss. 760-764.

*“Kazı yapılacak yerin Hükümetçe sürekli denetlenmesi mümkün olmayacak kadar uzak olması durumunda ruhsat sahibinin refakatına masrafları onun tarafından karşılanmak suretiyle bir memur tayin olacaktır. (1874 tarihli Asar-ı Atika Nizamnamesi, 24 Mart 1290, 20 Safer 1291)”*²⁰⁶

Bu madde sonucunda, kazı çalışmalarını denetlemek için memurlar atanmıştır. Fakat görevlendirilen bu kişiler, arkeoloji konusunda bilgisi olmayan memurlar olduğu için bu durum birçok değerli tarihin eserin yurt dışına kaçırılmasına yol açmıştır. Uzman eksikliğinin farkında olan Osmanlı Devleti, bu soruna çözüm bulmak amacıyla 1875 yılında 16 maddelik bir müze okulu tüzüğü hazırlayarak müze okulu açmak istemiş fakat ekonomik nedenlerle bu okul açılmamıştır.²⁰⁷

İngiliz arkeolog ve sanat tarihçisi Austen Henry Layard, Osmanlı'nın kazılarda bir memur görevlendirmesini şöyle değerlendirmiştir:

*Babiali sefere eşlik etmek üzere bir yetkilisini göndermeye ikna edebilir. Bu durumda işler epey kolaylaşmış olur ve Avrupalıların erişmesi nedeniyle imkansız olan birçok yer daha kolay ziyaret edilebilir. İyi idare edildiği takdirde böyle bir yetkilinin varlığı seferin araştırmalarına veya en önemli ve en ilginç kalıntıların alınmasına bir müdahale teşkil etmeyecektir.*²⁰⁸

Tarihi eser kaçakçılığı hakkında 10 Mart 1876 tarihli Sabah Gazetesi'nin başyazısında şu yorum yapılmıştır:

Avrupa'da müzehanelere pek çok ehemmiyet veriliyor; hem düşünülürse verilmelidir. İnsan, tarihte görüp yahut işitip masal gibi zannettiği ezmine-i salife ve ahval-i maziyyenin asarını gözüyle görmeğe muhtaçtır.

Müzehane seyri insanın malumatını tevsi eder ve ibretini mucib olur. Bundan başka da ne hikmetledir bilemem; insanda eski eserler görmeğe tabii bir arzu vardır. Demek ki cemiyet-i beşeriye aklen ve tab'an müzehaneye muhtaçtır.

Avrupa'da müzehaneler, şehirlerin en merkezi mahallerinde tesis olunarak, her gün sabahtan akşama kadar açıktırlar; herkes sualsiz, cevabsız girebilir; hatta taklit ve istinsaha dahi ruhsat vardır. Alemde bulunan asar-ı atikanın yüzde sekseni Memalik-i Osmaniyye'de bulunmuştur desek mübalağa etmiş olmayız. Hal böyle iken, müzehanece Avrupa memalikinin kaffesinden geriyiz. Memalik-i Mahruse'de bulunan asar-ı atika Avrupa müzehanelerini zenginletmektedir.

²⁰⁶ Atagün, s. 4.

²⁰⁷ Atagün, s. 4.

²⁰⁸ Atagün s. 5.

Vakıta geçen sene bir asar-ı atika nizamnamesi tanzim edildi idi; ancak taşralarda pek de icra olunuyor diyemeyiz.

Kıbrıs'tan gelen bazı zevatın rivayetine göre Lefkoşa'daki Amerikan Konsolosu, güya Kıbrıs'ın asar-ı atikasını iltizam etmiş gibi çıkarıp konsoloshaneyi bir müzehane hükmüne koyduktan sonra bir taraftan da Amerika'ya gönderiyormuş.²⁰⁹

Nizamnamelerin çıkarılması ve müzenin kurulması, bir Avrupa kurumunun ve onunla ilgili kültürel etkinliklerin Osmanlılar tarafından benimsendiğini göstermiştir. Aynı zamanda Müze-i Hümayun'daki eski eser koleksiyonu, Avrupa'dan gelen araştırmacılara karşı, Osmanlı İmparatorluğu'nun bilinçlenmesini sağlamıştır.²¹⁰

Osmanlı Devleti 1874 nizamnamesinin uygulanmasına özen göstermiş ve nizamnameyi elçiliklere göndererek buna göre hareket edilmesini istemiştir.²¹¹ Nizamnamenin duyulması için eski eser nizamnamesi, Osmanlı ülkesinde çıkarılan ve farklı dillerde yayın yapan gazetelerde de ilan edilmiştir.²¹²

1874 nizamnamesi yayınlandığı tarihten itibaren Osmanlı Devleti'nde eksik olan eski eserlerin korunması konusundaki boşluğu kısmen de olsa doldurmuştur; fakat yeni nizamname eski eserlerin ülke dışına çıkarılmasını kolaylaştırmış ve bir bakıma eserlerin yurtdışına çıkışlarını meşrulaştırmıştır.²¹³

1874 nizamnamesi, içerdiği pek çok boşluk nedeniyle, eserlerin yurt dışına çıkarılmasına engel olamamıştır. 19. yüzyılın Avrupalı arkeologları, Osmanlı İmparatorluğu'nu "*biçilmeye hazır bir tarihi eser tarlası*" gibi görmüştür. 1880'lerin başında tarihi eserlerin yurt dışına götürülmesinden kaynaklanan hoşnutsuzluk giderek artmış olsa da eserlerin kaçırılmasına engel olunamamıştır.²¹⁴

18 Nisan 1874 tarihli Basiret gazetesinde çıkan bir yazıda, eski eserlerin bir ülke için değerinden ve Osmanlı Devleti'nin eski eser bakımından zenginliğinden bahsediliyordu. Aynı yazıda Avrupa müzelerinin buradan taşınan eserlerle

²⁰⁹ Atagün, s. 5.

²¹⁰ Shaw, s. 110.

²¹¹ Türkseven, s. 63.

²¹² Türkseven, s. 63.

²¹³ Cezar, s. 329.

²¹⁴ Shaw, ss. 141-142.

büyük olduğu, bunun sebebinin de çıkarılan 1874 nizamnamesinin olduğu vurgulanıyor ve nizamnamenin çok hızlı bir biçimde değiştirilmesi gereğine dikkat çekiliyordu.²¹⁵

Osmanlı yönetiminin konuya ilgi göstermemesinden yararlanan yabancı arkeologlar, Anadolu'nun her yerinden eski eserleri ülkelerine götürmüşlerdir. Yabancılar, yaptıkları kazılarda birbirlerinin kullandıkları yöntemlerden faydalanmışlardır. Özellikle eserlerin paylaşılması konusunda birbirlerini örnek almışlardır. Örneğin, Bergama'daki Alman veliahtının talebinin reddedilemeyişi, Avusturya İmparatoru'na örnek olmuştur. İngilizlerin, Osmanlı Devleti'nden aldığı kazı izinleri ve Efes kazılarında aldığı birçok değerli eser de başta Avusturya olmak üzere diğer devletleri etkilemiştir.²¹⁶

1874 nizamnamesinde yaşanan sıkıntılar 1884 nizamnamesinin oluşturulmasına zemin hazırlamıştır. İlk olarak 1882 yılında yeni bir nizamname için hazırlıklar başlamıştır; fakat yeni nizamnamenin hazırlıkları devam ettiği için kazı ruhsatı almak amacıyla başvuran kişilere 1874 nizamnamesine göre izin verilmesi uygun görülmüştür.²¹⁷

Ayrıca 1875 yılında, kazı alanlarına Osmanlı Devleti tarafından memur gönderilene kadar eski eserlerin iyi bir şekilde muhafaza edilmesi, izinsiz kimseye antika arattırılmamasına karar verilmiştir. Kayravan adlı yerde İngilizlerin kazı yaparak pek çok kıymetli eşya çıkarıp memleketlerine götürdükleri haber alındığından, bunların eski eser aramak için resmi ruhsatları olup olmadığının bildirilmesi ve naklettikleri eşyanın defteri ve izinlerinin suretinin gönderilmesi de istenmiştir.²¹⁸

1883 yılında J. T. Wood, British Museum adına kazı yapmak için Osmanlı Devleti'nden yeniden izin almıştır.²¹⁹ Çeşitli bahanelerle Osmanlılardan, araştırma yapmak için izin alan İngiltere, çoğunlukla aralarındaki dostluğu bahane ederek ve siyasi ayrıcalığını kullanarak sürekli kazı izni almıştır. Uzun süren İngiliz kazıları çıkarılan nizamnamelere rağmen durdurulamamıştır.²²⁰ Ayrıca nizamname kurallarına göre kazıda bulunan çift eserlerden birinin Osmanlı Devleti'ne verilmesi

²¹⁵ Cezar, s. 330.

²¹⁶ Kutlu, s. 34.

²¹⁷ Türkseven, s. 67.

²¹⁸ MF. MKT., Dosya No: 30, Gömlek No: 178, (Kazı yapan İngilizlerin resmi ruhsatlarının istenmesi, 18 Temmuz 1292 [22 Temmuz 1875]). Bkz. EK 9.

²¹⁹ Kutlu, s. 45.

²²⁰ Kutlu, s. 45.

gerekirken, İngilizler çıkarılan eserlerden hiçbir şey vermeden ülkelerine götürmüşlerdir.²²¹

1884 tarihli Asar-ı Atika Nizamnamesi'nin yayınlanmasından sonra kazının başında bulunan kişiler, bazı önemli eserleri ülkelere gizlice götürmeye çalışmışlardır. Müze müdürü Halil Ethem Bey, durumun farkına varmış fakat eserlerin Avusturya'ya naklini önleyememiştir. II. Abdülhamid, kazıdan çıkan tüm eserleri Avusturyalılara hediye etmiştir. Ancak Meşrutiyet'in ilanından sonra Avusturyalılara kazı izni verilmemiş ve Halil Ethem Bey'in girişimleri sayesinde altı yedi heykel ülkemize iade edilmiştir.²²²

Ayrıca İngilizler, çıkardıkları eserleri koymak için kazı yaptıkları yerlerde binalar yapmışlardır. Kazı süresini uzatmak için başvuru yapılan belgede, müzehane tabiriyle İzmir'de böyle bir binanın varlığından söz edilmektedir:

“İzmir civarındaki Ayasuluğ kasabasında İngiltere Devleti'nin müzehanesi vardır. Bu müzehane için eski eser araştırması yapılmaktadır. Araştırmadan amaç, bazı eski binaların ortaya çıkarılmasıdır. Yapılan araştırmalar sonucunda da bir miktar ilerleme sağlanmıştır.” denilmiştir.²²³

Eski Eserler Nizamnamesi'nde antik eserlerin yurt dışına çıkarılmasının yasak olduğu belirtilmiştir. Örneğin; İzmir'de bulunan Avusturya Şark Donanması Komutanı Kont Amiral Milosiç, İzmir'den Aydın'a uzanan sahil kesiminde araştırma yapmak istemiş ve çalışmalarını için izin almasında Avusturya elçiliği yardımcı olmuştur. Osmanlı Devleti ise *“İzin verilmesinde bir sakınca yoktur fakat çıkacak eserlerin başka ülkeye taşınması Asar-ı Atika Nizamnamesi'ne göre yasaktır.”* şartıyla Amiral'e araştırma yapması için izin verilmiştir.²²⁴

İngilizlerin 1869 yılında başladığı kazılar her geçen yıl artarak devam ederken, İngilizlerden sonra Avusturyalılar da Efes'teki kazılara başlamışlardır. Efes'te ilk kez 1869 yılında İngiliz arkeolog J.T. Wood tarafından başlatılan kazılar sonucunda Artemis Tapınağı'nı ortaya çıkarılmıştır. Sonrasında Avusturyalı bilim adamları 1895'ten 1913'e kadar Bülbül (Koresos) Dağı ile Panayır (Pion) Dağı'nın

²²¹ Uluçay, s. 51.

²²² Özet, s. 17.

²²³ Kutlu, s. 27.

²²⁴ Kutlu, s. 27.

eteklerinde yapmış oldukları geniş araştırmalarla kentnin Helenistik ve Roma dönemlerine ait kalıntılarını bulmuşlardır.²²⁵

Günümüzde de süren Avusturya Arkeoloji Enstitüsü'nün kazı çalışmaları 1895'te Otto Benndorf tarafından başlatılmıştır. Benndorf'un ardından, I. Dünya Savaşı'ndan sonra Prof. Josef Keil, II. Dünya Savaşı'ndan sonra da Prof. Franz Miltner, Prof. Fritz Eichler ve Prof. Hermann Vetters yönetiminde kazılarına devam eden Avusturyalılar, Efes'in ana caddeleri ve cadde boyunca önemli yapı ve meydanları açığa çıkarmışlardır. 1905 yılına dek ele geçirilen kazı buluntuları İngiltere'ye, 1905'ten 1923'e kadar bulunanlar ise Avusturya'ya götürülmüştür. 1954 yılında Efes Müzesi Müdürlüğü kazı ve onarım çalışmalarına başlamıştır.²²⁶

1964 yılı kazılarında ortaya çıkarılan mermer heykele ait kadın başının depoda olmadığı 1965 yılında Prof. Dr. Fritz Eichler tarafından fark edilmiştir. Efes kazı ekibinden Dr. Maria Aurenhammer, bu başın İsviçre'de Basel Eski Eserler Müzesi'nde olduğunu belirlemiştir. Efes kazısı başkanı olan Profesör Fritz Krinzing, İsviçre, Basel Eski Eserler Müzesi Müdürü ile gerekli görüşmeleri yapmış ve 1997 yılında heykel başı, Viyana Kültür Müşavirimize teslim edilmiştir. Efes Müzesi Müdürlüğü'nde korunmaktadır.²²⁷

1974 yılında Efes müzesi deposundan tunç bir vazunun çalındığı tespit edilmiştir. Eserin Metropolitan Museum of Art'ta teşhir edildikten sonra Cenevre'de avukat Roger Budin'e teslim edildiği öğrenilmiştir. M.Ö. 470 yıllarına tarihlenen bu eser Efes Arkeoloji Müzesi'nde korunmaktadır.²²⁸

2.2. SEYAHATNAMELERDE EFES'TEKİ KAZILARDA ÇIKARILAN ESERLERLE İLGİLİ DEĞERLENDİRMELER

Seyahatnamelerde, Efes'te yapılan kazılarda çıkarılan eski eserlerle ilgili kayıtlar tutulmuştur. Seyyahların da dikkatini çeken kazı çalışmaları ve nizamnameler hakkındaki bilgiler, onların notlarının arasında yerini almıştır. Müze-i Hümayun müdürü, Osmanlı Sadaret makamına, Efes kazılarında çıkarılan pek çok

²²⁵ Yusuf Gül, **Antik Kentler**, Okullar Yayınevi, İzmir, 1998, s. 76.

²²⁶ Erdemgil, s. 26.

²²⁷ Özet, s. 138.

²²⁸ Özet, s. 116.

değerli eski eserin Avusturya'ya gönderildiğini bildirmiştir. Buna rağmen eserler Viyana'ya taşınmaya devam etmiştir. 1884 yılında çıkarılan Asar-ı Atika Nizamnamesi ve arkeolog Osman Hamdi Bey'in çabaları işe yaramamış, seçim hakkının yabancı sefire bırakıldığı eserlerin bazıları armağan olarak da verilmiştir.²²⁹

Sadrazamlık makamından Maarif Nezareti Encümeni'ne iletilen bir talimatta, yeni bir nizamnamenin hazırlanmasını gerektiren nedenler açıklanır:

*Avrupa'da eski eser araştırmacıları, meydana çıkardıkları her nevi eski eserin yalnız alçıdan yapılmış birer kopyasını alarak asıllarını mahalli müzelere bırakıyor. [...] bu işlem dışında bir yola gidilmesinin memleketimizdeki birtakım eski eserlerin dışarıya çıkması sonucu vereceği, onun için bundan böyle Türkiye'de arkeolojik kazı yapmak isteyenlere bulacakları eserlerin yalnız bir kopyasının verilmesi esasına dayanacak bir tüzüğün elde bulunması gerekir.*²³⁰

Avrupa'da eski eser araştırmacıları, çıkardıkları eski eserlerin alçıdan yapılmış kopyasını alarak asıl eserleri mahalli müzelere bırakmışlardır. Bu nedenle, Anadolu'da araştırma yapmak isteyenlere eserlerin, kopyasının verilmesi ve asıl eserlerin Müze-i Hümayun'a teslim edilmesi şartıyla, kazı yapma izninin verilmesi kuralına dayanan bir tüzüğün bulunması gerekmiştir.²³¹

1874 nizamnamesinin yetersiz kalması nedeniyle 21 Şubat 1884 tarihinde, 7 bölümden ve 37 maddeden oluşan Osman Hamdi Bey'in büyük emeği olan yeni bir nizamname çıkarılmıştır. 1973 yılına kadar yürürlükte kalan bu nizamnameyi diğerlerinden ayıran özelliği konuya hakim bir memurun görevlendirilmesi ve kazı çalışmalarında çıkarılan eserlerin yurtdışına çıkarılmasının yasaklanmasıdır. Nizamnameye göre kazılarda çıkarılan eski eserlerin payları da belirlenmiştir. Buna göre; bulunan eserlerin 2/3'ünün devlete verilmesi, 1/3'ünün arazi sahiplerine bırakılması ve kazı yapanlara pay verilmemesine karar verilmiştir. Böylece yabancıların kazı çalışmaları kontrol altına alınacak ve izinsiz kazılara da ceza verilmeye başlanacaktı. Kazılacak yerde arazi sahibinden izin alınması şartının yanı sıra bazı yerlerde (ibadethane, medrese, yol ve mezarda) yapılacak kazılar da yasaklanmıştır. İlk çıkarılan nizamname yabancıların eserleri yurtdışına kaçırmasını

²²⁹ Türkoğlu, Efes Tarih, s. 152.

²³⁰ Shaw, s. 144.

²³¹ Cezar, s. 339; Düstur, 1. Tertip, C. 4, s. 91.

engellemek yerine kolaylaştırmasının yanısıra padişahın vermiş olduğu izinler de eserlerin kaçırılmasına zemin hazırlamıştır.²³²

1884 nizamnamesinin amacı, bilimsellikten uzak ve arkeolojik yıkımı durdurabilmek olmuştur. Ayrıca kazı çalışmaları ruhsata bağlanmış; Osmanlı topraklarındaki eski eserlerin Osmanlı Devleti'ne ait olduğu belirtilmiş; tarihi eserlerin yurt dışına taşınmasına son verilmek istenmiştir.²³³

1884 nizamnamesi Türk eski eser hukukunun günümüze kadar sürecek olan temeli atılmıştır. Bu temel ise eski eser mülkiyetinin kayıtsız şartsız devlete ait olduğu prensibidir.²³⁴

1874 nizamnamesinde, bir nesnenin devletin ilgi alanına girmesinin taşınabilir olup olmamasına bağlıyken, 1884 nizamnamesinde bir nesnenin tarihsel nitelik taşımasının ona değer kazandırması, aralarındaki farklılıktır. Tarihi eser için getirilen yeni tanımlama, nesnelere hakkında çok daha geniş arkeolojik bilgiye dayanan bir anlayışı sergilemiştir. Bu nizamname, Batı dünyasıyla karşılaştırıldığında Osmanlı'da eski eserlerle ilgili eksikliği gidermeye çalıştığı görülmektedir.²³⁵

1884 nizamnamesi daha ileri bir bilinçlenmeyi yansıtmaya karşın, uygulamasında zorluklarla karşılaşmıştır. Kazı izni için gerekli koşullar uygulanmış; fakat bulunan eserlerin asıllarının Müze-i Hümayun'a verilmesi şartı çoğunlukla uygulanmamıştır. Bürokratlar, arkeolojik alanlardan çıkarılan eski eserlerin Osmanlı kayıtlarına geçirilmeden yurt dışına çıkarılması için her yolu denemişlerdir.²³⁶

Tanzimat sonrası kültür, sanat ve bilim alanında birden fazla etkinliğe önderlik eden arkeolog, müzeci ve ressam Osman Hamdi Bey'in, 1884 nizamnamesinin hazırlanması ve yürürlüğe girmesinde rolü büyüktür. Batılılaşma sürecinde önemli roller üstlenen Osman Hamdi Bey, kültürün politik bir güç

²³² Shaw, s. 113; Bayram Nazır, "Osmanlı Devleti'nde Müzeciliğin Doğuşu ve Dersaadet Numunehane-i Osmani", *History Studies International Journal of History*, 2010, s. 104.

²³³ Kundakçı, s. 1089.

²³⁴ Mumcu, s. 73.

²³⁵ Shaw, ss. 145-146.

²³⁶ Shaw, s. 155.

olduğuna inanmış ve bunu yaşadığı toprakların kültürel mirasını sahiplenerek sergilemeye çalışmıştır.²³⁷

Gizli bir biçimde Viyana'ya götürülen eserlerin, Osmanlı müzecilerinin duyarlılıklarını olumsuz bir biçimde etkilemiştir. Osmanlı Devleti'ni temsilen kazı yapılan alana komiser kimliğinde bir uzman görevlendirilip gönderilmesine rağmen, eserlerin yurtdışına çıkışı engellenememiştir. İstenmeyen bu gibi gelişmeler karşısında İstanbul müzesinden Halil Edhem Bey konuyu yerinde gözlemlemek adına Efes'e gelmiş ve kazı başkanı Otto Benndorf ile görüşmüştür. Görüşmeler sonunda, *"Bunları götüreceksiniz?"* sorusuna *"Sefaretimden haber bekliyorum."* yanıtını almıştır. Böyle bir tepki karşısında Halil Edhem Bey, beklenen cevabı alamayacağını değerlendirerek İzmir'e dönmüştür. Anlaşmazlıklar devam ettiği için Benndorf'un yerine atanan Prof. Risch'e de kazı ruhsatı verilmemiştir. Osmanlı devlet yöneticilerinin isteklerine göre Efes'ten çıkan eserleri iade etmeleri şartıyla ruhsat verilebilirdi. Görüşmeler sonunda, 6-7 heykel Osmanlı Müzesi'ne iade edilmiştir.²³⁸

2.3. EFES'TEKİ ESERLERİN HEDİYE EDİLMESİ

Anadolu'da yapılan kazılarda çıkarılan eski eserlerin yurt dışına kaçırılmasının yanı sıra padişahın hediye olarak verdiği eserler de vardır. Dönemin şartları gereği siyasi düşüncelerle hareket edilmiş ve çok değerli eserler hediye adı altında başka ülkelere verilmiştir. Avusturyalıların Efes'ten aldığı eserler, padişahın hediye olarak verdiği eski eserlere iyi bir örnek oluşturmaktadır.²³⁹

1863 yılında ilk kazı çalışmalarına başlanan Efes antik kenti, Anadolu'da yapılan ilk kazı örneği olma özelliğini taşımaktadır. İngilizler, 1863'ten 1895 yılına kadar Efes'te yaptığı kazılarda çıkan eserleri, İngiltere'ye götürmüştür. Anadolu'dan İngiltere'ye götürülen bu eserler dünya çapında büyük ses getirmiştir. İngilizlerin çıkardığı eserler, Avusturyalıların bölgede kazı yapmalarında etkili olmuştur. Avusturyalılar, Efes'in yanı sıra, Bergama, Gülbahçe, Didim, Troya ve Bodrum'da

²³⁷ Kundakçı, s. 1089.

²³⁸ Türkoğlu, Efes Tarih, s. 154.

²³⁹ Kutlu, s. 51.

da kazı yapmıştır. Bu kazılar bilimsel olarak görünse de asıl amaç, eski eserleri alıp götürmek olmuştur.²⁴⁰

Efes'te Avusturyalıların kazı çalışmaları, Otto Benndorf başkanlığında 1895 yılında başlamıştır.²⁴¹ Bu sırada H. G. Hogarth başkanlığında İngilizlerin kazı çalışmaları da devam etmiştir. İngilizler Artemis Tapınağı'nda, Avusturyalılar ise kent kalıntıları üzerinde çalışmışlardır.²⁴²

1895 yılında Ayasuluğ'da Benndorf tarafından yürütülen kazıda çıkan eserlerin, Müze-i Hümayun'a ait olan hisselerin verilmeden Viyana'ya götürülmesi üzerine, gerekli tedbirlerin alınarak ruhsat süresinin uzatılması konusu Babıali'ye bildirilmiştir.²⁴³ Bu esnada Efes'teki kazıya Halil Edhem Bey komiser olarak gönderilmiştir. Avusturyalılar buldukları eserleri saklamışlardır. Bunu öğrenen Halil Edhem Bey, eserlerin Avusturya'ya götürülmesine engel olamamıştır.²⁴⁴

Avusturyalıların buldukları eserleri ülkelerine götürmeleri için padişahın izni gereklidir. Bu konuda Avusturyalılar, padişahın izniyle kazı yapıldığını, kazıdan çıkan eserlerin Avusturya İmparatoru'na hediye edildiğini iddia etmişlerdir. Bunun üzerine 9 Kasım 1896 tarihinde gerekli izin verilmiştir.²⁴⁵

O. Benndorf, bir mektubunda eserleri ülkesine götürme düşüncesinden bahsetmiştir. Kazıda bulunduğu eserlerin yurt dışına çıkarılması sorun yaratınca, Viyana'daki Avusturya İmparatorluk ve Krallık Sanat ve Endüstri Müzesi Müdürü Ettlberg'e bir mektup gönderir. Burada fermanla kendisine verilmiş olan paylaşım hakkını, Türklerin sürekli ertelediklerinden şikayet eder. Bu iş için hazırlıkların uzun süreceğinden gizlice yapılamadığını anlatır. Bu sorunu çözmek için elçiden, kendilerine verilmeyen payı, Alman veliahdını örnek göstererek²⁴⁶, Avusturya İmparatoru adına satın almasını önerir. Böyle yapılırsa, Avusturyalıların payının gecikmesine karşılık çok daha fazla eserin götürülebileceğini anlatır.²⁴⁷ Bu mektubun

²⁴⁰ Uluçay, s. 57.

²⁴¹ HR. TH., Dosya No: 156, Gömlek No: 42, (Ayasuluğ'da kazı yapmak isteyen Mösyö Benndorf'a ruhsat verilmesi, 18 Zilkade 1312 [13 Mayıs 1895]).

²⁴² Türkoğlu, Efes Tarih, s. 134.

²⁴³ MF. MKT., Dosya No: 227, Gömlek No: 45, (Maarif Nezareti Celilesine, 22 Mart 1312 [19 Mart 1895]). Bkz. EK 10.

²⁴⁴ Cezar, s. 308.

²⁴⁵ Uluçay, ss. 58-59.

²⁴⁶ Alman veliahdı, Bergama'daki Zeus Sunağı'nın üçte ikilik kısmını Osmanlı Devleti'nden satın almıştır. Bkz. Uluçay, s. 58.

²⁴⁷ Uluçay, s. 58.

devamında Osman Hamdi Bey'den bahsetmiştir. Osman Hamdi Bey'in eserleri yurt dışına çıkarmaya engel olmasından yakınmıştır.²⁴⁸

II. Abdülhamit'in, Efes'ten çıkan eserleri Avusturya İmparator'una hediye ettiği fermanla Aydın valisine bildirilmiştir. Bu haberi alan dönemin Maarif Nazırı Zühtü Paşa, Aydın Vilayeti Maarif Müdürlüğü'nden, Efes'teki kazılar hakkında bilgi içeren defteri istemiştir. Defterdeki bilgiye göre, Avusturyalılar 60 sandıktan fazla eseri Viyana'ya götürmüşlerdir.²⁴⁹

Maarif Nazırı Zühtü Paşa'nın 27 Aralık 1896 tarihinde sadarete yazdığı yazıda, eski eserlerin tarih ve sanat yönünden nadir değerinde olduklarını ve bu eserler ile Viyana Müzesi'nin çığır açtığını vurgulamıştır.²⁵⁰

Zühtü Paşa bundan sonra Müze-i Hümayun müdürü Osman Hamdi Bey'le haberleşmiştir. T. Wood'un Efes'te kazı yaptığı dönemde Osman Hamdi Bey, Avusturyalılar ve İngilizlerle çalışıyordu. Konunun önemi nedeniyle Osman Hamdi Bey, Efes'e Devlet Müzesi'ni temsilen memur olarak Theodor Makridi Bey'i göndermiştir. Böylece Efes kazısına ilk olarak 1897 yılında komiser atanmış olur. Kazı bölgesini inceleyen Makridi, Osman Hamdi Bey'e durum hakkında bilgi vermiş ve Viyana'ya taşınan eserlerin önem ve değerinden bahsetmiştir.²⁵¹

Avusturyalılara diğer devletlere oranla ayrıcalıklı davranıldığı görülmektedir. Kazılarda bulunan eserlerin yarı yarıya paylaşılması istenmiştir. Hatta kendilerine alacakları payı seçme hakkı verilmiştir. Osmanlılar tarafından bu kadar ayrıcalık verilmesine rağmen Avusturyalılar, çıkardıkları eserlerin tamamını Viyana'ya götürmüşlerdir. Hatta eski eserleri çok isteyen Avusturyalılar, bulunan eserlerin kanunlarda tanınan paylaşım oranını az görmüşler ve kazı yaptıkları araziye satın almışlardır.²⁵²

Zühtü Paşa, eserlerin kaçırılmasına tepki göstermiş ve onların Osmanlı Müzesi tarafından alınması gerektiğini söylemiştir. Avusturyalıların 1884 nizamnamesine aykırı davrandıklarını da belirtmiştir. Çünkü bu nizamnameye göre,

²⁴⁸ Akın, s. 236.

²⁴⁹ Uluçay, s. 60.

²⁵⁰ Uluçay, s. 61.

²⁵¹ Uluçay, s. 62; Yücel Erdem, **Türkiye'de Müzecilik**, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 1999, s. 51.

²⁵² Kutlu, s. 54.

kazılarda çıkan eserlerin tümünün müzeye verilmesi gerekmektedir. Kazı yapanlar eserlerden sadece kalıp veya resim alabilirdi.²⁵³

Maarif Nazırı'nın bu yazısı padişah tarafından dikkate alınmış ve Avusturyalılara verilen izin yeniden gözden geçirilmiştir; fakat 26 Aralık 1897 tarihinde eserlerin Viyana müzesine gönderilmesine izin verilmiştir. Bu izin için çeşitli gerekçeler ileri sürülmüştür. Bu gerekçelerden biri olan padişahın eserleri hediye etmesini fırsat bilen Avusturyalılar, Efes'te ne varsa Viyana'ya taşımışlardır.²⁵⁴

1899 yılında Avusturya müzesi için Ayasuluğ'da kazı yapılması için verilen süre bir yıl daha uzatılmıştır.²⁵⁵ Ayrıca Avusturyalılar tarafından Ayasuluğ'da yapılan kazı sonucunda çıkarılan eski eserlerin Viyana'ya götürülmesine de izin verilmiştir.²⁵⁶

Nizamname koşullarının uygulanmaması ve zorda kaldıklarında Avusturya İmparatoru'nun Osmanlılara yardım etmesi sonucu 1900 yılına kadar Avusturyalılar istedikleri zaman kazı izni almışlardır. 25 Mart 1900 tarihinde bazı eserlerin Avusturya İmparatoru'na hediye edilmesi nedeniyle, gümrük vergisi ödemedi, değerli sanat eserleri Viyana'ya taşınmıştır.²⁵⁷ 1902 yılında Avusturya İmparatoru'nun hatırı için Efes kazısında çıkarılan eşyadan münasip görülenlerin seçim izni bir müddet daha uzatılmıştır.²⁵⁸

Osman Hamdi Bey'de Avusturyalıların eski eser kaçırmasına engel olmaya çalışmıştır. 1905 yılında padişaha yazdığı yazıda değinilen konular, ertesi yıl yayınlanacak olan 1906 Nizamnamesi'ne esas olacaktır. Bunlar; Eski eser kanununun yeniden düzenlenip yürürlüğe konması; Avusturyalılara kazı izni verilmemesi; Kazılardan eski eser kaçırılmasının, şiddetle engellenmesidir. Osman Hamdi Bey'in bu çabalarına rağmen padişah Avusturyalılara gene kazı izni vermiştir.²⁵⁹

²⁵³ Uluçay, s. 63.

²⁵⁴ Uluçay, s. 65.

²⁵⁵ İ. HUS., Dosya No: 81, Gömlek No: 109, (Avusturya'nın kazı izninin uzatılması, 21 Aralık 1317 [25 Aralık 1899]). Bkz. EK 11.

²⁵⁶ İ. HUS., Dosya No: 81, Gömlek No: 23, (Avusturyalılar tarafından Efes'den çıkarılan eserlerin Viyana'ya gitmesi için verilen izin belgesi, 12 Aralık 1317 [16 Aralık 1899]). Bkz. 12.

²⁵⁷ Uluçay, s. 68.

²⁵⁸ Y. PRK. EŞA., Dosya No: 40, Gömlek No: 28, (Avusturya sefaretine verilen, eşyaları seçim izninin uzatılması, 27 Ocak 1320 [27 Ocak 1903]). Bkz. EK 13.

²⁵⁹ Uluçay, s. 73.

24 Nisan 1906 tarihinde, 1884 nizamnamesinde değişiklik yapılmıştır. Bu kanunla Osmanlı devlet topraklarındaki her çeşit eserin devletin malı sayılmasına karar verilmiştir. Arkeolojik alanlarda eski kazı izni olanların haklarının da gizli tutulması kanaatine varılmıştır.²⁶⁰

Osmanlı Devleti son eski eser nizamnamesi olan 1906 tarihli nizamnamenin hazırlanmasında daha net bir yaklaşım geliştirmiş ve eski eser araştırması için yapılacak olan her çalışmayı kurallara bağlamıştır.²⁶¹ 1884 nizamnamesi eklene yeni maddeler ile 1906 nizamnamesinin iskeletini oluşturmuştur. Osmanlı Devleti 1906 tarihli eski eser nizamnamesinin hazırlanış süresince çok önemli bir tedbir almış ve araştırmacılara kazı için ruhsat verilmesini yasaklamıştır.²⁶² Osmanlı ilk iş olarak, değiştirilen eski eser nizamnamesinin bir örneğini Valiliklere ve Maarif Müdürlüklerine göndermiş, eski eser araştırmalarının yeni nizamnameye göre yapılmasını istemiştir.²⁶³ Ayrıca matbuat dairesine de bir örnek gönderilmiş ve gazetelerde ilan edilerek tüm ülkede nizamnamenin uygulamaya konulması sağlanmıştır.²⁶⁴

Osmanlı döneminde tarihi eser kaçakçılığını önlemeye yönelik bu son nizamname 6 bölüm ve 35 maddeden oluşmuştur.²⁶⁵ Nizamnamenin bir önceki nizamnameden farkı bazı maddeleri daha ayrıntılı açıklamasıdır. Nizamnamenin 6. Bölümünde müze yetkililerinin görevleri şöyle tanımlanmıştır:

*Meydana çıkarılan her eski eser günü gününe, Müzeler Genel Müdürlüğünce tanzim olunmuş envanter defterlerine kaydolunacaktır. Bu defterin altları müzeler mümessili ile hafirler tarafından imza olunduktan sonra her gün çıkacak eserler hafriyat evlerinde muayyen bir evde depo edilecektir. Bu depolara eserleri incelemek için hafirler de girebileceklerdir.*²⁶⁶

Bu nizamname ile Müzeler Genel Müdürlüğü eski eserler ile ilgili tüm işlerden sorumlu tutulmuştur.²⁶⁷ Ayrıca Osmanlı ülkesinde bulunan eski eserlerin

²⁶⁰ Özkan, s. 77.

²⁶¹ Shaw, s. 168.

²⁶² Türkseven, s. 75.

²⁶³ Türkseven, s. 75.

²⁶⁴ Türkseven, s. 75.

²⁶⁵ Düstur, Mütemmim, s. 508.

²⁶⁶ Atagün, s. 5-6.

²⁶⁷ Düstur, Mütemmim, s. 499.

tümünün Osmanlı Devleti'ne ait olduğu belirtilmiş ve eski eser kavramının neleri kapsadığı örnekler verilerek sıralanmıştır.²⁶⁸

Çıkarılan nizamname ile tarihi eserlerin yabancı ülkelere kaçırılmasının önüne geçmek istenmiş ise de, yeni nizamnameye aykırı durumlar hemen ortaya çıkmıştır.²⁶⁹ Osmanlı topraklarında kazı yapan ve buldukları eserleri kanun hükümlerine uymadan ülke dışına çıkaran yabancı araştırmacılar yeni nizamnameye hemen itiraz etmişlerdir. Örneğin Alman elçiliği, izinlerin sadece Maarif Nezaretine başvurularak alınacağı hükmünün tartışma konusu olacağını söylemiştir.²⁷⁰

Osmanlı Devleti çıkarmış olduğu nizamnamenin uygulanmasına dikkat etmiştir. Kazı yapacak olan kişilerin araştırma yaptıkları yerlerde, çıkarmış oldukları eserlere zarar vermelerini önlemek için eski eser nizamnamesine göre hareket etmeleri istenmiş ve bunun için 1910 tarihinde bir genelge yayınlamıştır.²⁷¹

Osmanlı Devleti bu kanunu hazırlayıp çıkarmaya çalıştığı sırada yabancıların kazı çalışmaları ve yeni eserler bulmaları devam etmekteydi. Yeni çıkarılan nizamnameye rağmen Charles Fellows Ksanthos ve C.T. Newton buldukları eserleri British Museum'a taşımıştır. J. T. Wood da Efes'ten bulduğu eserleri ülkesine göndermeye devam etmiştir. Wood'un Efes'te yaptığı gibi Schliemann da Troya eserlerini Yunanistan'a kaçırmıştır. Osmanlı Devleti bu konuda dava açmış; fakat eserlerin geri verilmesi gerekirken sadece para ödenmiştir. Bu ve benzeri örnekler çok olmakla birlikte günümüzde pek çok ziyaretçiye ev sahipliği yapan Avrupa müzelerinin koleksiyonlarının nereden geldiği açıkça anlaşılmaktadır. Bu müzelerin kataloglarına baktığımızda, eserlerin ait olduğu topraklarla ilgili bilgiye rastlanmadığı gibi Elgin ve Schliemann'ın arkeolojik başarıları ön plana çıkarılarak eserlerin onlara ait olmadığının üstü örtülmek istenmektedir.²⁷²

Osman Hamdi Bey'in 1884 nizamnamesinin gelişmesi 1906 tarihli nizamnamede olmuştur. Bu nizamnamede yetersiz kalmış olsa da eski eser kaçakçılığı, 1973 yılına kadar bu nizamname ile önlenmeye çalışılmıştır.²⁷³ Nizamnamenin uzun yıllar yürürlükte kalması ve Türkiye Cumhuriyeti tarafından

²⁶⁸ Düstur, Mütemmim, ss. 500-501.

²⁶⁹ Shaw, s. 172.

²⁷⁰ Uluçay, s. 141.

²⁷¹ Türkseven, s. 82.

²⁷² Shaw, s. 85; Bayrakdar ve diğerleri, s. 48.

²⁷³ Yıldırım ve Martal, s. 1101.

birtakım genelgeler çıkarılmış²⁷⁴ olsa da bu nizamnamenin benimsenmiş olmasının en önemli nedeni çok kapsamlı maddeler içermesidir. İlk müzecilik hareketinin başladığı 1846 tarihinden, 1906 nizamnamesine kadar geçen süre de Osmanlı Devleti müzecilik adına, her zaman ileriye dönük adımlar atmıştır.²⁷⁵

Avusturyalılar, Osmanlıların çıkardığı nizamnamelere rağmen yüzlerce eseri Viyana'ya götürmüşlerdir. Bu eserler için Viyana'da Kunsthistorischen Museum adıyla büyük bir bina yapılmış ve Efes kentine ait olan eserler burada sergilenmiştir.²⁷⁶

Maarif Nezareti'nin, tarihi eserlerin ülkeden götürülmesine karşı çıkma nedenleri, eserlerin hem hediye olarak verilmesi hem de hangi parçaların yurt dışına götürülmüş olduğundan haberdar olmamasıdır. Pek çok eserin yurt dışına kaçırıldığı bu dönemde padişah, tarihi eserleri siyasi pazarlık aracı olarak görürken, Müze-i Hümayun da tarihin kanıtları olan bu eski eserler ile daha çok ilgilenmiştir.²⁷⁷

²⁷⁴ “Mustafa Kemal Atatürk 3 Mayıs 1920 tarihinde 3 numaralı kanunla İcra Vekilleri Heyeti'ni kurdurmuştur. Bu heyet Şerîye ve Evkaf, Sıhhiye ve Muaveneti İçtimaiye, İktisat, Maarif, Adliye, Maliye, Nafia, Dahiliye, Müdafai-Millîye ve Hariciye vekaletinden oluşmaktadır.” Bkz. **Resmî Gazete**, 07.02.1921. Bu heyetin içinde yer alan Maarif Vekâleti, Atatürk'ün eski eser politikasında aktif rol oynamıştır. Maarif Vekâleti vilayetlere genelgeler göndererek eski eser konusunda halkın bilinçlenmesini sağlamaya çalışmıştır. 16 Temmuz 1921 tarihinde gerçekleşen Maarif Kongresi'nde Atatürk; “...yabancı fikirlerden şarktan ve garptan gelebilen bilcümle tesirlerden tamamen uzak, seciyeyi millîye ve tarihiyemizle mütenasip bir kültür kastediyorum” diyerek Vekâletin kuruluş amacını açıklamıştır. Bkz. **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, Cilt: 2, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 2006, s. 19-21. Maarif Vekâleti Atatürk'ün eski eser politikasına uygun genelgeler hazırlayarak tüm yurda göndermiştir. Bu genelgeyle ülkemizdeki tarihi eser sayılabilecek tüm eserlerin bilgisine ulaşılabilmek amaçlanmıştır. Bkz. Gerçek, s. 140-143. Eski eserlerin tahrip olmasını önlemek isteyen Maarif Vekâleti, tekke ve zaviyelerin kapatılmasından sonra buradaki eserlerin herhangi bir ihmale uğramaması için 25 Mart 1926 yılında tekrar bir genelge yayınlanmıştır. Bkz. Nurettin Can, **Eski Eserler ve Müzelerle İlgili Kanun, Nizamname ve Emirler**, MEB Yayını, Ankara, 1948, s. 100-101.

“Cumhuriyetin ilk yıllarında, prensip olarak kabul edilmiş olan eski eserlerin korunması konusundaki kararlılık, devletin en üst düzeyindeki yöneticiler tarafından da takip edilmiştir. Başvekil İsmet İnönü tarafından, başta Maarif Vekâleti olmak üzere tüm valiliklere ve bilgi için de öteki bakanlıklara ve kuruluşlara gönderilen 31 Ocak 1934 tarihli genelge”, bu konuya bir örnektir. Bkz. Gerçek, s. 160.

“1936 yılında TTK tarafından eski eserlerin korunmasına yönelik vatandaşlar için bir beyanname hazırlatılarak neşredilmiştir. Bu beyanname, TTK'nın tarihi araştırmaların milletimizin başka milletlere kültür önderliği ettiğini ispat eden eski eserlere dayandığından bahsedilmiştir. Ayrıca eski eser bulan vatandaşların da hemen müzelerle ya da Hükûmete haber vermesi ve eserlerin gelişi güzel topraktan çıkarılmaması istenmiştir.” Bkz. **Son Posta**, 10 Ocak 1936, s. 2.

“Aynı tarihlerde uluslararası bir çaba da söz konusu olmuş, Afet İnan 1935 yılında Cenevre Tarih ve Arkeoloji Cemiyeti Konferans Salonu'nda Fransızca bir konferans vermiştir. Üniversite, basın ve ilim dünyasından çok sayıda kişinin katıldığı konferansta davetlilere projeksiyon ile anlatım yapmıştır.” Bkz. **Son Posta**, 14 Mart 1936, s. 3.

²⁷⁵ Türkseven, s. 82.

²⁷⁶ Uluçay, s. 74.

²⁷⁷ Wendy M. K. Shaw, **Osmanlı Müzeciliği: Müzeler, Arkeoloji ve Tarihin Görselleştirilmesi**, Çev. Esin Soğancılar, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, s. 157.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TARİHİ ESERLERİ BULMA VE SAKLAMAYA YÖNELİK GELİŞTİRİLEN POLİTİKALAR

3.1. OSMANLI DEVLETİ'NDE TARİHİ ESERLERİ SAKLAMA AÇISINDAN MÜZECİLİK ÇALIŞMALARI

Avrupa'da 14. yüzyılın sonunda başlayan tarihi eser koleksiyonculuğu Osmanlı Devleti'nde 18. yüzyılın sonuna kadar oluşmamıştır. İstanbul'un fethinden sonra Fatih Sultan Mehmet antik eserlere sahip çıkmış olsa da, eski eserlere gösterilen ilgi bu dönemle sınırlı kalmıştır. 16. yüzyılda Avrupa'da birçok aydın ve din adamı antik eser koleksiyonculuğu yaparken Osmanlı, tarihi eser bakımından dünyanın en zengin topraklarına sahip olmasına rağmen 18. yüzyıla kadar tarihi eserlere ilgi duymamıştır.²⁷⁸

Fatih Sultan Mehmet'in eski eserlere olan saygısını Ubicini, "1855'de Türkiye" isimli eserinde değinmiştir: "...Türkler Ayasofya'nın bu Grekçe adını muhafaza ettikleri gibi, binaya da saygı göstermişlerdir. Konstantiniye'nin düştüğü gün ünlü yapının önünde atından inen Fatih Sultan Mehmed bir askerin avludaki mermerleri kırdığını görür, 'ganimetleri size bıraktım, fakat binalar benimdir' der..." II. Mehmed, eski imparatorluk olan Bizans'ın değerli eserlerine sahip çıkmak için binanın korunmasını istemiştir.²⁷⁹

Tanzimat'ın ilanı ve Batı'nın etkisi ile beraber Osmanlı Devleti'nde yeni bir dönem başlamış ve geçmişe bağlı kalıp zamanın gerekliliklerine uyarlanamayan gelenekler, birçok alanda bırakılmaya başlanmıştır. Tanzimat ile birlikte Osmanlı Devleti Batı dünyasının gerisinde olduğunu fark etmiştir. 19. yüzyılda oryantalist hayranlığının merkezi konumunda bulunan Osmanlı Devleti, Tanzimat fermanı ile görünüşünü Avrupa'ya uyum sağlayacak şekilde tekrar biçimlendirmiştir. Yeniden biçimlenme ile başlayan gelişimin bir sonucu olarak eski eserlere bakış da değişim geçirmiş ve ilerleme kaydetmiştir. Tanzimat dönemi ile beraber, Osmanlı Devleti'nde resmi makamların eski eserler konusunda belirgin bir biçimde görüş

²⁷⁸ Atagün, s. 2.

²⁷⁹ Madran, s. 514.

sahibi olduğu, müzecilik fikrine önem verildiği ve müzeciliğin bir kurum olarak kabul edildiği görölmüştür.²⁸⁰

Eski eserler ve müze konusunda yaşanan gelişmeler sonucunda basında konu hakkında yayınlar başlamış, yazılarda ülke dışına götürölen eserler eleştirilmiştir. 1840 yılında gazetelerde yer alan eski eser ve müzecilik ile ilgili yazıların bazıları haber bazıları da haber makale şeklinde olmuştur;²⁸¹ ayrıca, çıkan haberlerde, imparatorluk başkentinde eserlerin sergilenebileceği bir müzenin olmayışı ve buna duyulan gereklilik vurgulanmıştır.²⁸²

Gerek Tanzimat aydınları ve basınının konuya duyarlı yaklaşımı ve gerekse yabancıların giderek artan ve ülke yöneticilerine baskıya dönüşen şekilde eski eser konusundaki ilgi ve merakları, Anadolu topraklarında bulunan eski eserlerin araştırılması ve toplanması için faaliyetlerin artması sonucunu doğurmuştur.²⁸³ Bu durum ayrıca, devam eden süreçte eskiçığa ve arkeolojik değere olan ilginin artmasına ve eski eserlerin yurt içinde korunup değerlendirilmesi anlayışını da beraberinde getirmiştir. Batılı anlamda ilk müze fikrinin ortaya çıkışı böyle bir ortamda gerçekleşmiştir.²⁸⁴

Askeri araç-gereç ve yıkılan binaların parçaları Osmanlı Devleti'nde modern müzenin öncüleri olmuştur. Modern müzede, ziyaretçilere, eski eserlere ilişkin açıklamalar ve rehber kitaplar sunuluyor; modern öncesi ise bu koleksiyonlarda mit, efsane ve gelenek sunuluyordu.²⁸⁵

İstanbul'un fethinden sonra, imparatorluğun cephanesi haline gelen, Bizans Dönemi'nden kalma Aya İrini Kilise'si (Hagia Eirene), sadece kilise mimarisi açısından değil, içinde bulunan askeri malzemeler ve Hristiyanlara ait kutsal emanetler açısından da simgesel bir değeri taşımıştır.²⁸⁶

²⁸⁰ Gerçek, s. 25.

²⁸¹ Cezar, s. 284.

²⁸² Akın, s. 233.

²⁸³ İlber Ortaylı, "Tanzimat'ta Vilayetlerde Eski Eser Taraması", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, İletişim Yayınları, C. 6, İstanbul, 1985, s. 1599.

²⁸⁴ Kundakçı, s. 3.

²⁸⁵ Kutlu, s. 6.

²⁸⁶ Shaw, s. 21.

1730 yılında binada tadilat yapılmış ve adı Darü'l-Esliha olarak değiştirilmiştir.²⁸⁷ Daha sonra Darü'l-Esliha'daki eski eserler düzenlenerek yerleştirilmiş ve 1839 yılında ismi Harbiye Ambarı olarak değiştirilmiştir.²⁸⁸

Osmanlı Devleti'nde müzeciliğin başlangıcı genel olarak, Tophane Müşiri Fethi Ahmet Paşa'nın 1846 yılında müze kurma girişimine dayandırılmakla birlikte²⁸⁹, Tanzimat'ın hemen sonrasında Maarif Nezareti'ne ait 1840 tarihli tezkire, müze kurma fikrinin daha önce devlet kademelerinde düşünüldüğünü bize göstermektedir. Maarif Nezareti, Harbiye Ambarı içerisinde aynı Avrupa'da olduğu gibi, bir müze oluşturulması gerektiğini belirten rapor hazırlamıştır. Oluşturulacak müze için, ülke genelinde çıkarılan eski eserlerin merkeze haber verilmesi gerektiği ve eski eser kavramının neleri kapsadığı geniş bir şekilde anlatılmıştır.²⁹⁰ Vilayetlerden cevap gelmeye başlamış fakat bu girişim başarısız olmuştur ve ilk Türk müzesinin kuruluşu 1846 yılında Fethi Ahmet Paşa'nın çabalarıyla gerçekleşmiştir.²⁹¹

Harbiye Ambarının müze için onarılıp düzenlenmesini isteyen Fethi Ahmet Paşa, bulunan eski eserlerin koruma altına alınıp toplanarak müzeye getirilmesi gerektiğini ifade etmiştir.²⁹² Fethi Paşa'nın isteği 15 Şubat 1846 yılında çıkan irade ile yerine getirilmiş ve Harbiye Ambarının müze olarak düzenleme çalışmaları başlatılmıştır.²⁹³

Avrupa'yı çok iyi tanıyan ve geniş kültürlü olan Fethi Ahmet Paşa, Tophane-i Amire Müşirliği görevindeyken Aya İrini Kilisesi'ndeki eski eser koleksiyonunu genişletip, buraya eser toplamaya başlamıştır. Böylece, cephaneye olarak kullanılan kilise, İstanbul'da bir müzenin çekirdeğini oluşturmaya başlamıştır.²⁹⁴

Avrupa'nın birçok ülkesinin başkentinde müzelerin açılması ve bu müzelerin devletlerin gelişmişliğinin bir işareti olarak görülmesi Osmanlı'da müzeciliğin başlamasına neden olmuştur ve ilk müze 1774 yılında Aya İrini'de Harbiye ambarı

²⁸⁷ Shaw, ss. 22-23.

²⁸⁸ Shaw, s. 41.

²⁸⁹ Bu konuyla ilgili araştırma yapan tüm yazarlar ilk müze kurma fikrinin ve faaliyetlerinin 1846 yılında Fethi Ahmet Paşa ile başladığı görüşündedirler. İstisna olarak İlber Ortaylı, Tanzimat Fermanının hemen sonrasında eski eserlerle ilgili vilayetlerden merkeze yazılar gittiğini belirtmekte, ancak belge göstermemektedir. Bkz. Ortaylı, s. 1599.

²⁹⁰ Türkseven, s. 27.

²⁹¹ Ortaylı, Tanzimat, s. 1599.

²⁹² Türkseven, s. 28.

²⁹³ Türkseven, s. 28.

²⁹⁴ Cezar, s. 228.

denilen depoda açılmıştır. Tophane-i Amire Müşiri Fethi Ahmet Paşa, Aya İrini Kilisesi'ni resmi bir müze konumuna getirmiştir.²⁹⁵ İçindeki silahlar nedeniyle Harbiye Ambarı olarak da anılan kilisenin bu kısmı Tophane-i Amire'ye bağlıydı. Burada bulunan eserlere 1846 yılında padişaha ait iki koleksiyon katılarak gelişmesi ve büyümesi sağlanmıştır.²⁹⁶ Böylece Fethi Ahmet Paşa, Osmanlı Devleti'nde ilk müzeyi kuran kişi olmuştur.²⁹⁷

Zamanla eser sayısı artınca 1846 yılında Sultan Abdülmecid'in emriyle Aya İrini Kilisesi Mecma-i Esliha-i Atika (Eski Silah Koleksiyonu) ve Mecma-i Asar-i Atika (Eski Eser Koleksiyonu) isimleriyle iki bölüm olarak müzeye dönüştürülmüştür.²⁹⁸ Müzenin ilk müdürü ise Fethi Ahmet Paşa'dır. Kilisenin rutubetli olması nedeniyle bir süre sonra silahlar dışındaki tarihi eserler Çinili Köşk'e taşınmıştır. Fethi Ahmet Paşa'nın 1857 yılında ölmesinin ardından bir süre boş kalan müze yönetimine İngilizli Edward Goold tayin olmuştur.²⁹⁹ Goold'dun ardından 1872 yılında Alman F. A. Dethier müze müdürlüğüne getirilmiştir. Dethier'den sonra ise Türk arkeolojisinin babası kabul edilen Osman Hamdi Bey, müze müdürü olmuştur.³⁰⁰

Eski Aya İrini Kilisesi'ndeki ikili koleksiyonun başlangıçtaki gelişmesinin ardından, eski silahlara gösterilen ilgi azalmış ve arkeolojik eserler ön plana çıkmaya başlamıştır.³⁰¹ 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında eski kilise, müze olma özelliğinden çıkarılmış, yeniden silah deposuna dönüştürülmüştür. Müze kapatıldığı halde, bu sergiler yerinde bırakılmıştır.³⁰²

Avrupalıların, Osmanlı topraklarında bulunan değerli eski eserlere olan yoğun ilgisi fark edildikten sonra, eserlere ait kataloğa ihtiyaç olduğu düşünülmüştür. Bunun üzerine ilk katalog, 1868 yılında Albert Dumont hazırlamıştır. Dumont, eserlerin gelişigüzel sergilendiğini ve bu durumun profesyonellikten çok uzak olduğunu belirterek eleştiride bulunmuştur. Sergilenen eserler hakkında da kısaca bilgiler vermiştir. Eserlerin düzensiz yerleşimi hakkında müzenin kapalı salonunda

²⁹⁵ Şapolyo, s. 32.

²⁹⁶ Shaw, s. 45.

²⁹⁷ Cezar, s. 228.

²⁹⁸ Tahsin Öz, **Ahmet Fethi Paşa ve Müzeler**, Milli Eğitim Yayınları, İstanbul, 1948, ss. 7-8.

²⁹⁹ Aziz Ogan, **Türk Müzeciliğinin Yüzüncü Yıldönümü**, Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Belleteni, İstanbul, 1947, s. 4.

³⁰⁰ Shaw, s. 45.

³⁰¹ Shaw, s. 101.

³⁰² Shaw, s. 50.

bulunan lahit, iki dev medusa başı, Artemis ve Venüs heykeli, yılanlı sütun ve Roma büstlerinden bahsetmiştir.³⁰³

Osmanlı İmparatorluğu'nda müze kurulmuştur; fakat Avrupa müzelerine göre oldukça yetersizdir. Bu nedenle müzeyi geliştirmek için bazı çalışmalar yapılmıştır. Bu konudaki çalışmalara 1867 yılında Sultan Abdülaziz'in Avrupa gezisinde Abras Galerisi'ni ziyaret etmesini örnek verebiliriz. Bu gezi, Fransız gazetesi L'illustration'da yayınlanmıştır. Sultan Abdülaziz bu galeride gördüğü büyük tarihi eser koleksiyonundan çok etkilenmiş ve ülkeye döndüğünde müze için yeni girişimlerde bulunmuştur.³⁰⁴

Sultan Abdülaziz'in Avrupa gezisinin ardından galeriden etkilenmesi sonucu yeni adımlar atılmaya çalışılırken, Osmanlıların tarihi eserlere olan ilgi ve merakı artmaya başlamıştır. Hukuki düzenlemeleri de etkileyecek olan, Mecmua-i Asar-ı Atika adının Müze-i Hümayun olarak değiştirilmesi, 1869 yılında Sadrazam Ali Paşa tarafından gerçekleştirilmiştir.³⁰⁵

Kurumun yeni ismini oluşturan terimlerin içerdiği anlamlar müzenin işlevi açısından önemlidir. Hümayun terimi ile imparatorluğun bütünü vurgulanmak istenirken, müze terimi ile Avrupadaki müzeler örnek alınarak yeni kültürel işlevlere dikkat çekilmek istenmiştir. Müze sözcüğü aynı zamanda kurumun eğitim işlevi üstlendiğini de ifade etmiştir. Kurumun Müze-i Hümayun olarak adlandırılması, odak noktasının tarihi eserlerin olmadığı, bu eserlerin temsil edilebileceği İmparatorluk kavramına odaklanmış olduğunu gösterir.³⁰⁶

3.2. MÜZE-İ HÜMAYUN'UN AÇILMASI VE ÖNEMİ

Osmanlı'da müzecilik tamamen Avrupa'yı taklit etme ve eski eserleri koruma duygusuyla başlamıştır. Tarihi eserlere karşı ilgi duyulmaması, toprak altından çıkarılan eserlerin maddi ve manevi değerinin bilinmemesi, tarihi eser kaçakçılığına karşı hiçbir yasal düzenleme olmaması ve kaçakçılığa karşı bir yaptırım uygulanmaması nedeniyle uzun yıllar arkeoloji alanında çalışma yapılmamış ve

³⁰³ Shaw, s. 89.

³⁰⁴ Shaw, s. 102.

³⁰⁵ Kutlu, s. 6.

³⁰⁶ Kutlu, s. 7.

Avrupalı arkeologların Osmanlı topraklarından dilediği tarihi eserleri kaçırmayı engellenememiştir.³⁰⁷

Avrupa’da arkeolojik eserler konusundaki çalışmalar sonucu halkın ziyaretine sunmak amacıyla müzeler açılmıştır. Avrupa’daki bu gelişmeye kayıtsız kalmayan Osmanlı Devleti de bir müze binasının kurulmasına ve eski eserlerin sergilenmesine gerek duymuştur. Bu amaçla ilk kez 1846 yılında karar alınmış ve müze oluşturma çalışmasına başlanmıştır.³⁰⁸

Osmanlı Devleti, bu tarihlerden itibaren Avrupa’da hızla gelişen müzecilik ve arkeoloji çalışmalarının etkisiyle, eski eser konusuna daha çok ilgi göstermeye başlamıştır.³⁰⁹

1846 yılında resmi olarak kurulan Osmanlı müzesi olan Mecmua-i Asar-ı Atika, 1869’da Müze-i Hümayun adını almıştır. Müze tabiri daha önce 1866 yılında “Müzehane” adında bir yerin kurulmasıyla kullanılmış fakat bu fikir hayata geçirilememiştir.³¹⁰ 1869’da eski eserlerin bulunduğu bina müze adını almış olsa da, buradaki eserler Çinili Köşk’e taşındıktan sonra müze haline geldiği söylenilebilir. Müzeye ilk müdür olarak da Galatasaray Lisesi’nden, Katolik bir İrlandalı olan Edward Goold tayin olmuştur. Bu dönemde Maarif Nazırı Saffet Paşa, eski eserlerin korunması için vilayetlere gönderdiği genelge sonucu valiler, buldukları eserleri İstanbul’a göndermişlerdir.³¹¹ Sadrazam Ali Paşa döneminde Maarif Nazırı olan Safvet Paşa tarafından müze yeniden teşkilatlandırılmıştır.³¹²

Sadrazam Ali Paşa’nın, Mecmua-i Asar-ı Atika yerine Müze-i Hümayun ismini getirmesi kurumun, imparatorluğun tamamını temsil ettiğini göstermesi ve aynı zamanda Avrupa müzelerine benzer yeni kültürel görevleri kabullendiğini göstermesi açısından son derece önemlidir. Müze kelimesi kurumun Avrupa müzeleri gibi eğitim işlevi olduğunu da anlatmaktadır. Müze, kamunun dikkatle

³⁰⁷ Atagün, s. 3.

³⁰⁸ Kutlu, s. 89.

³⁰⁹ Yıldırım ve Martal, s. 1097.

³¹⁰ Ahmed Lütfi Efendi, **Vak’a Nüvis Ahmed Lütfi Efendi Tarihi**, Yayına Hazırlayan: M. Münir Aktepe, Cilt: 2, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 1989, s. 90.

³¹¹ Şapolyo, s. 33; Cezar, ss. 231-233; Semavi Eyice, “Arkeoloji Müzesi ve Kuruluşu”, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt: 6, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s. 1598.

³¹² Süleyman Özkan, “Osmanlı Devleti’nde Arkeolojik Kazı ve Müzecilik Faaliyetleri”, **Prof. Dr. İsmail Aka Armağanı**, Beta Basım Yayını, İzmir, 1999, s. 458.

düzenlenmiş olan eski eserlerin değerlendirilmesi aracılığıyla devletin gücünü algılayabileceği bir mekân olmuştur.³¹³

Müzenin tanıtımı konusunda ilk bilimsel yayın 1867 yılında İstanbul'a gelerek müzeyi özel bir izinle gezme fırsatı bulmuş olan Fransız arkeolog Albert Dumont tarafından hazırlanmıştır. 1868 yılında "Revue Archeologique" dergisinde 26 sayfa olarak yayınlanmıştır.³¹⁴ Dumont yazısında:

...Hagia Eirene'nin galerilerinde heykeller, kitabeler, kabartmalar intizamsız biçimde sergilenmiştir. Birçok eser önlerine konulan arkeoloji ile ilgisiz eşya yüzünden yetersiz olarak incelenmekte, başkaları ise bakımsızlıktan hatta rutubetten her gün biraz daha fazla zarar görmektedir. En üzücü nokta her eserin geldiği yerin güvenilir bir notla bildirilmiş olmayışıdır. Boşlukta oldukları için kolayca yer değiştirilebilen etiketler, genellikle çok sıradan sözlerle eşyanın menşeyini İstanbul dışında bulunmuş...

olduğunu ifade etmiş ve Osmanlı'nın tüm eski eserlerini tasnif edecek Batılı bir arkeoloğu göreve getirmesinin daha faydalı olacağından bahsetmiştir.³¹⁵

Maarif Nazırı Safvet Paşa, müze müdürü Edward Goold ile birlikte, müzenin kurulduğunun ilan edilmesi ile beraber ülkenin değişik bölgelerine tezkereler göndermiştir. Tezkerenin gönderildiği vilayetler arasında Aydın, Adana, Saruhan, Hüdavendigâr, Selanik, Trablusgarp, Konya ve Girit gibi yerler vardır.³¹⁶ Safvet Paşa vilayetlerde bulunan görevlilerden eski eser toplamalarını ve buldukları eserleri sandıklarla İstanbul'a göndermelerini istemiştir.³¹⁷ Bu genelgede eski eserlerin neler olduğu, nasıl bir değere sahip oldukları anlatılmış ve bunların müzeye konması gerektiği bildirilmiştir. Böylece gönderilen eski eserler bu müzede toplanmış ve müzenin koleksiyonu giderek zenginleşmiştir.³¹⁸

Anadolu'da bulunan eserlerin yeni kurulacak müzede sergilenmek için toplanması bir sistemin oluşturulmaya çalışıldığının habercisidir. Oluşturulan yeni müzenin Mecmua-i Asar-ı Atika'dan çok önemli bir farklılığı vardır. Gönderilen

³¹³ Shaw, s. 103.

³¹⁴ Gerçek, s. 83.

³¹⁵ Eyice, s. 1597.

³¹⁶ Shaw, s. 104.

³¹⁷ Eyice, s. 1598.

³¹⁸ Yıldırım ve Martal, ss. 1097-1098.

bağışlar ile müzenin genişletilmesi anlayışı terk edilmiş ve devletin idari gücü kullanılarak müzeye eski eser kazandırılmaya başlanmıştır.³¹⁹

Eserlerin müzede sergilenmesi devletin gücünü göstermesi açısından da son derece önemli olmuştur. Müzede sergilenecek eserlerin değeri konusunda Meclis-i Maarif incelemeler yapmış ve gönderilen eserlerin sergilenmeye uygun olup olmadığına karar vermiştir. Sergileme için uygun olmayan eserler sahiplerine geri gönderilmiştir.³²⁰

Her bölgeden getirilen eserler ile büyümeye devam eden müzenin önemi gün geçtikçe artmıştır. Anadolu'da çeşitli yerlerinde bulunan eserlerin merkeze gönderilmesi, başkent ile taşra arasında eski eserler konusunda bir bağlantı kurulduğunu göstermesi açısından önemlidir.³²¹ Eski eserler bilincinin gelişmesine bağlı olarak yurtdışındaki İslam medeniyetine ait eserlere de ilgi duyulmaya başlanmış ve 1871 yılında İngiltere müzesinde bulunan Arapça yazılmış kitapların bir listesi istenmiştir. İngiltere'den gelen liste tercümesi ile beraber padişaha sunulmuştur.³²²

Goold, eski eserlerin dönem ve özelliklerini belirlemeye çalışan bir katalog yayınlamıştır.³²³ Goold'un 1871 yılında yayınladığı bu katalog, müzedeki eski eserlerin ilk kataloğu olmuştur. Bu katalogun Fransızca olmasının yanı sıra içerisinde 10 adet taşbasmalı resim bulunmaktadır.³²⁴

İstanbul'da Fransızca bir dergi yayınlayan Alfred de Caston, 1868 yılında Paris'te basılan "*Constantinople en 1869 – Historie des Hommes et des Choses*" başlıklı kitabında şu şekilde tarif etmiştir:

Galatasaray Sultanisi'nin ders nazırı M. Goold'un İstanbul'da yaşayan Avrupalıların en ilgi çekicilerinden olduğunu yazdıktan sonra, O'nun İngiltere'nin en eski ve en yüksek soylularından ve Büyük Britanya'nın en büyük adlarıyla akraba bir aileden geldiğini, Avusturya ordusunda yüksek bir rütbeyle subaylık yaptığını ve bu saygıdeğer kişinin engin bilgisiyle sarsılmaz

³¹⁹ Shaw, s. 104.

³²⁰ Türkseven, s. 37.

³²¹ Shaw, s. 107.

³²² Türkseven, s. 37.

³²³ Shaw, s. 107.

³²⁴ Cezar, s. 233.

*hoşgörülülüğünü, geleceğin vatandaşlarını yetiştirmeye ve onlara yol göstermeye harcamaktadır.*³²⁵

Caston'a göre Goold, Doğu'da öğretim konusunu ele alan çok dikkat çekici bir kitap da yayımlamıştır.³²⁶

Mahmut Nedim Paşa'nın sadrazamlığa gelmesiyle, Edward Goold görevden alınmıştır.³²⁷ Sadrazam Mahmut Nedim Paşa, Goold'u görevinden aldıktan sonra müze müdürlüğü makamını da kaldırmıştır. Müze müdürlüğü görevi sonlandırılmış olsa da müzedeki eserlerin korunması gerekliliği nedeniyle koleksiyon için 21 Kasım 1871 tarihinde Teranzio isimli bir ressam görevlendirilmiştir.³²⁸ Görevli olduğu süre zarfında bir unvan verilmeyen Terenzio, bir yıllık görevi süresince Heinrich Schliemann ile çok sayıda yazışma yapmıştır.³²⁹ Bu nedenle Terenzio'nun Avusturya ajanı olduğunu düşünen yazarlar mevcuttur.³³⁰

Mahmut Nedim Paşa'nın yerine sadrazamlık görevine, Tanzimat'ın en önemli reformcularından Mithat Paşa geçmiştir. Mithat Paşa'nın döneminde, yeni Maarif Nazırı Ahmet Vefik Paşa kısa sürede müzeyi yeniden hizmete açmıştır.³³¹ 1872 yılında Müze-i Hümayun müdürlüğü yeniden kurulmuş³³² ve müze müdürlüğüne de Alman Philip Anton Dethier'i tayin etmiştir.³³³

Philip Anton Dethier, 1872-1880 yılları arasında bu görevde kalmıştır. Dethier'in, Berlin Üniversitesi'nde eğitim görmüş olduğu bölümler (tarih, klasik dönem, filoloji, arkeoloji ve sanat tarihi) onu, Goold'tan ayıran farklılıklardır.³³⁴

Dethier'in yaptığı ilk işlerden biri eski eserleri düzenlemek amacıyla 1874 nizamnamesinin çıkarılmasını sağlamak olmuştur. Ayrıca müze için eski eser toplamaya çalışmıştır. Bunun içinde vilayetlerde eser toplamak için temsilci

³²⁵ Bayrakdar ve diğerleri, s. 48.

³²⁶ Bayrakdar ve diğerleri, s. 48.

³²⁷ Shaw, s. 109.

³²⁸ Cezar, s. 233.

³²⁹ Eyice, s. 1601.

³³⁰ Ahmet Mumcu, "Eski Eserler Hukuku ve Türkiye", **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Sayı: 26, Ankara, 1970, s. 66; Remzi Oğuz Arık, **Türk Müzeciliğine Bir Bakış**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1953, s. 1.

³³¹ Shaw, s. 109.

³³² Cezar, ss. 233-235.

³³³ Ogan, s. 5.

³³⁴ Shaw, s. 109.

çalıştırmıştır.³³⁵ Bu amaçla Bandırma'dan Takvor Ağa, Selanik'ten Yuvanaki ve İstanbul'dan da Derviş Hüseyin adlı ajanları görevlendirmiştir.³³⁶

Dethier'in yapmış olduğu diğer bir çalışma da, Kıbrıs'tan 88 sandık eski eseri getirmek olmuştur. İstanbul'a getirilen ve müzeye konan bu eserlerin bir bölümünü heykeller oluşturmuştur.³³⁷

Ayrıca 1875 yılında eski uygarlıklar alanında bir okul kurmuştur. Bu okulda öğrenim gören öğrenciler Yunanca, Fransızca ve Latince öğrenecek ve Osmanlıcaya çevirecekti. Bu eğitimler sonucunda Osmanlı Devleti kendi arkeologlarını yetiştirmeyi amaçlıyordu.³³⁸

Müze-i Hümayun'nun ilk yıllarında çalıştırılan personeller büyük ölçüde Rum ve Ermenilerden oluşmuştur. Başlangıçta müze yönetiminde tümüyle yabancılar bulunurken³³⁹, müzenin personel ihtiyacı Dethier zamanında hissedilmeye başlamıştır.³⁴⁰ Müze müdürü Dethier zamanında komisyonda bulunan kişiler: Altıncı Daire-i Belediye (Beyoğlu) Müdürü, Mustafa Efendi (eğitim kurulu üyesi), Monsieur Mosali (bürokrat), Monsieur Delaine (bürokrat), Sebilyan Efendi (eski madeni para sorumlusu), Köçeoğlu Kirkor Efendi'dir.³⁴¹

Goold'un Carabella Efendi ile oluşturduğu uygulama doğrultusunda Dethier, vilayetlerde müze için eser toplamakla görevli temsilci çalıştırmayı sürdürmüştür.³⁴² 16 Haziran 1906 tarihinde, müze müdür yardımcısı Halil Bey'in, Samsun sancağına bağlı Karasamsun ve Sivas vilayetine eski eser incelemesi için gönderilmesi, bu çalışmanın Dethier'den sonra da sürdürüldüğünü kanıtlar niteliktedir.³⁴³

Maarif Meclisi'nin 23 Haziran 1872 tarihinde illerdeki görevliler için aldığı karara göre, eski eser araştırması için taşraya gönderilen memurların tamamı, Maarif Meclisi'nin yetki ve bilgisinde görev yapmalıdır. Bu konuda bir nizamname hazırlanması gereği de ayrıca belirtilmiştir.³⁴⁴

³³⁵ Shaw, ss. 110-113.

³³⁶ Cezar, s. 235.

³³⁷ Cezar, s. 235; Atasoy, s. 1459.

³³⁸ Shaw, s. 121.

³³⁹ Shaw, s. 113.

³⁴⁰ Ogan, s. 5.

³⁴¹ Kutlu, s. 107.

³⁴² Shaw, s. 113.

³⁴³ Kutlu, s. 108.

³⁴⁴ Kutlu, s. 108.

İllerdeki yardımcı personel konusuna 23 Kasım 1891 tarihinde İzmir'i örnek verebiliriz. Mehmet Tefvik ve Bogos adlı kişiler, İzmir vilayeti sınırları içinde kazı yapma izniyle birlikte yanlarına bir görevlinin verilmesini istemişlerdir. Bu görevli, Müzehane Müdüriyetiyle görüşüldükten sonra kazı bölgesine gönderilmiştir.³⁴⁵

Goold'un müze müdürlüğü yaptığı dönemde 160 olan müzedeki eski eser sayısı, Dethier'in göreve başlamasından sonra 650'ye ulaşmıştır. Eski eserleri toplamanın yanı sıra müzeyle ilgili olayların ve yazışmaların kaydedildiği bir defter hazırlatmıştır. Ayrıca küçük bir katalog da meydana getirmiştir. Dethier'in gerçekleştirmiş olduğu bu çalışmalarının hepsi kendisinden sonra geleceklere yön göstermiştir.³⁴⁶

Dethier'in göreve gelmesiyle Müze-i Hümayun gelişmiş ve koleksiyon cephanenin sınırlarına sığmaz duruma gelmiştir.³⁴⁷ Müzeye eski eserler sığmadığı için sergilenmesi de yapılamamıştır. Ayrıca iç mekanın rutubetli oluşu, eski eserler için zarar teşkil etmiştir.³⁴⁸

23 Haziran 1872 tarihinde, Maarif Meclisi üyeleri Selim, Aristoklis ve Mihaylovski Efendiler, çoğalan eserler nedeniyle gereksinim duyulan yeni bina için rapor hazırlamışlardır. Müzenin durumunun incelendiği ve bu haliyle halkın gezmesine uygun olmadığını belirtmişlerdir. Bu konuda önerilerde bulunmuşlar ve müzenin kullanım alanının genişletilmesi gerektiğinden bahsetmişlerdir. Daha sonra da eserlerin nasıl sergileneceği anlatılmıştır.³⁴⁹

Dethier yeni bir müze binasının yapılmasını önermesine rağmen, maliyeti çok yüksek bulunmuştur. Bunun yerine, 1478 yılında Topkapı Sarayı'nın ilk binası olarak bilinen Çinili Köşk'ün, tarihi eser koleksiyonu için daha uygun ve masrafsız olacağına kararına varılmıştır.³⁵⁰ Çinili Köşk'ün müze yapılması fikrinin ilk olarak Maarif Nazırı Suphi Paşa tarafından ortaya atıldığı iddia edilmektedir.³⁵¹ Binanın yenilenmesi ve değişiklikler yapılması gerektiği için bu düşünce hemen

³⁴⁵ Kutlu, s. 108.

³⁴⁶ Cezar, ss. 235-236.

³⁴⁷ Shaw, s. 114.

³⁴⁸ Cezar, s. 236.

³⁴⁹ Kutlu, s. 92.

³⁵⁰ Shaw, s. 114.

³⁵¹ Cezar, s. 237.

gerçekleştirilememiştir.³⁵² 1875 yılında binanın onarım ve tadilat çalışmalarına başlanmıştır.³⁵³

Çinili Köşk, Orta Asya'dan izler taşıyan mimariye sahiptir. Müze yönetimi, bu binanın Avrupa tarzında bir müzeye dönüştürülmesini istediği için adı Montrano olan Avrupalı bir mimar getirilmiştir. Binanın, Avrupa tarzı neo-klasik bir müze görünümü kazanması için yapılan değişiklikler, köşkün özelliğini kaybetmesine neden olmuştur.³⁵⁴ Ayrıca Çinili Köşk'ün ön cephesine de çift taraflı merdiven eklenmiştir.³⁵⁵ Çinili Köşk'te onarım çalışmaları sürerken, 1877 yılında müze yönetiminin kurduğu komisyonun görevleri de belirlenmiştir.³⁵⁶

Çinili Köşk'ün müze için uygun hale getirilmesi ve eski eserlerin buraya taşınması 1880 yılına kadar sürmüştür. Çinili Köşk Müzesi, Maarif Nazırı Münif Paşa tarafından 17 Ağustos 1880 tarihinde hizmete açılmıştır.³⁵⁷

Maarif Nazırı Münif Paşa Çinili Köşk'ün açılış konuşmasında, müzenin hedeflerinden bahsetmiştir:³⁵⁸

Diğer uygar ülkelerde olduğu gibi İstanbul'da da bir müzenin kurulması, ilerlemekte olan memleketimizin emeli idi. Hükümdarlara yaraşır gayretlerin bu gibi medeniyet eseri tesislerin çoğalmasına ve genişlemesine sarf eden şevket ve azamet örneği padişahımız hazretlerinin bir büyük eseri olarak bu noksanın tamamlanması hepimiz için sevinç kaynağı olmalıdır.

Bu gibi müzelerin faydalarını burada saymaya lüzum yoktur. Gelip geçmiş kavimlerin medeniyet derecelerini ve bunların kademe kademe ilerlemelerini gösterir. Bundan tarih ilmi ve sanat yönünden pek çok faydalar elde edilir. Arkeoloji ilminin Avrupa medeniyetince büyük etkileri herkesin malumudur.

³⁵² Cezar, s. 238.

³⁵³ Shaw, s.114.

³⁵⁴ Shaw, s. 115.

³⁵⁵ Cezar, s. 238.

³⁵⁶ Shaw, s. 115.

“Bu görevler:

1. Müzeye dönüştürülmekte olan Çinili Köşk'ün onarımının tamamlanması.
2. Koleksiyonda bulunan madeni paraların, tarihi eserlerin zarar görmeden köşke taşınması işlerinin yönetimi ve denetimi.
3. Müzenin dışındaki tarihi eserlerin buldukları yerde korunması.
4. Kazı ve araştırma çalışmaları için uygun koşulların hazırlanması.
5. Müzenin herkesin ilgisini çekecek bir mekan haline getirilmesi.
6. Mevcut eserlerin sınıflandırılarak düzenlenmesi.”

³⁵⁷ Gürsoy Şahin, “Avrupalıların Osmanlı Ülkesindeki Eski Eserlerle İlgili İzlenimleri ve Osmanlı Müzeciliği”, **Ankara DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi**, C: 26, Sayı: 42, Ankara DTCF Yayınları, Ankara, 2007, s. 115.

³⁵⁸ Shaw, ss. 116-117.

Eskiden bizde eski eserlerin kıymeti pek bilinmezdi. Avrupalılardan birkaç sene evvel Kıbrıs'ta bir Amerika konsolosu oradan bir müze dolduracak kadar sanat eserini çıkarıp götürdü. Halen Avrupa ve Amerika müzelerinde mevcut eski eserlerin çoğu memleketimiz eski eser mahsullerindedir. Şimdiye kadar Avrupalılar memleketimizin eski eserlerini türlü yollardan alıp zapt etmeye devam etmekte ve bunu da ve bizde buna meyil ve rağbet görülmemesinden dolayı yapmakta idiler. Hayli vakitten beri Osmanlılar arasında dahi bu rağbet hasıl olmuş ve bir müddet önce eski eserlere dair bir kanun dahi ortaya konmuştu. Müze-i Hümayun'un kurulması ise bunun en açık örneği olduğundan, artık Avrupalılardan bu konuda hakkımızdaki fikir ve davranışlarını değiştirmeleri ümit olunur.

Halen Avrupa devletleri Yunanistan'da dahi büyük masraflar karşılığında eski eser araştırması yapıyorlar ise de bunlar kendi memleketlerine naklolunmayıp Atina'da muhafaza ediliyor.

Osmanlı ülkesini her tarafı vaktiyle buralarda oturan medeni milletlere ait çeşitli eski eser ile dolu olduğundan, eğer vaktiyle himmet olunmuş olsaydı dünyada en mükemmel müze İstanbul'da olurdu. Bununla beraber şimdiye kadar toplanabilen eserler bir hayli olup bunlar arasında bu işten anlayan kimseler indinde kıymetli şeyler vardır. Geçmiş kuşakların bu değerli eserlerinden istifadeye ve buna karşılık bizde gelecek kuşaklara böyle armağanlar bırakmaya muktedir olacak hale gelmeye çalışmalıyız.³⁵⁹

Kurulan müze, daha önce Osmanlı topraklarında kurulmuş uygarlıklarla çağdaş Osmanlı dünyası arasında bağlantı işlevi görmüştür. Osmanlı İmparatorluğu'nda, 19. yüzyılda yenileşme çalışmalarında Avrupa örnek alınmıştır. İlerleme konusunda en önemli konu, gelecek yeniliklerin benimsenmesidir. Müzedeki eserler, Avrupalıların köklerini dayandırdığı uygarlıkların, Osmanlı topraklarında doğup yükseldiğini göstermektedir.³⁶⁰

Avrupalıların arkeoloji çalışmaları, Osmanlı topraklarındaki emperyal düşüncelerini gerçekleştirmelerine katkıda bulunmuştur. Osmanlıların arkeoloji etkinlikleri de Avrupalıların bu emperyal hareketlerine karşılık olarak gerçekleşmiştir. Yalnızca eserler üzerindeki haklarının değil, Avrupalıların işgaline

³⁵⁹ Cezar, ss. 241-242.

³⁶⁰ Shaw, s. 118.

tepki olarak topraklar üzerindeki haklarının korunması amacıyla müze çalışmaları gerçekleştirilmiştir.³⁶¹

Kazı araştırmalarına önem vermekle kalmayan Osmanlı Devleti, kazılardan elde edilen bilgileri arkeoloji dünyasıyla paylaşmıştır. 4 Mart 1889 tarihinde ve İzmir örneğinde, “kazı yapılan yerlerde, Müzehane tarafından çıkarılan eski eser hakkında edinilen bilimsel verilerin, Avrupa Bilim Kurulları’na bildirilmesinden söz edilmektedir.” Bu görev de müze müdürüne aittir.³⁶²

Ayrıca müzecilikten anlayan ve arkeolojik kazı yapacak elemanın yetiştirilmesi amacıyla Arkeoloji Okulu projesi vardır;³⁶³ fakat bu Arkeoloji Okulu projesi, 1875 yılında kuruluş emri padişahın onayından geçmesine ve programının yayınlanmasına rağmen faaliyete geçişine dair bir bilgi yoktur.³⁶⁴

Anadolu’da müze kurulması için çalışmalar yapılırken, Batılılar Anadolu’da kazılar yapıp, buldukları eski eserleri yurtdışına götürmeye çalışıyorlardı. Osmanlı İmparatorluğu toprakları birçok medeniyetin doğup yaşadığı yer olması sebebiyle Batılı arkeologlar ve çeşitli meslek sahibi kişiler değerli eski eserleri elde etmek için Anadolu’ya gelmiştir. Bu kişilerin arkasında ise diplomatik olarak destek veren Batılı devlet adamları bulunmaktaydı. Bu destek sayesinde yabancılara arkeolojik kazı izni verilmiş ve buldukları eski eserleri kolaylıkla yurtdışına çıkarmışlardır.³⁶⁵

Bu durum bazı aydın kesim tarafından tepkiyle karşılanmış ve bu konuda önlemler alınmaya çalışılmıştır. Bu isimlerin başında ise Osman Hamdi Bey gelmektedir. 19. yüzyıl ortalarında, Osmanlı İmparatorluğu’nda arkeolojinin sağlam temellere oturtulması, Osman Hamdi Bey tarafından sağlanmıştır.³⁶⁶

Osman Hamdi Bey göreve geldiği 1881 yılından itibaren, her gün genişleyen müze yönetimi için 1889 tarihinde Müze-i Hümayun Nizamnamesi yayımlamıştır.³⁶⁷ Beş bölüm ve kırk üç maddeden oluşan nizamname, müzenin nasıl yönetileceği konusunda bilgi vermesinin yanında müzede çalışacak uzmanlardan, görevlilere kadar tüm çalışanların sorumluluklarını ayrıntılı bir şekilde anlatmaktadır.

³⁶¹ Kutlu, s. 9.

³⁶² Kutlu, s. 32.

³⁶³ Cezar, s. 244.

³⁶⁴ Cezar, s. 245.

³⁶⁵ Cezar, s. 242.

³⁶⁶ Kutlu, s. 9.

³⁶⁷ Hüseyin Muşmal, **Osmanlı Devleti’nin Eski Eser Politikası (Konya Vilayeti Örneği 1876-1914)**, Kömen Yayınları, Konya, 2009, s. 34.

Nizamnamede eski eserlerin bakımı ve korunması konusunda önemli hükümler yer almaktadır. Hamdi Bey'in hazırladığı Müze-i Hümayun Nizamnamesinde yer alan en önemli maddelerden birisi 14. maddedir. Bu madde ile vilayetlerde müze kurulması gerektiği vurgulanmıştır.³⁶⁸ Ülkenin farklı bölgelerinde çıkarılan eski eserlerin merkezde toplanması Osmanlı Devleti'nin bütünlüğünü temsil etmesi açısından atılmış ilk önemli adımdır. Diğer önemli adım ise bölgesel müzelerin kurulması ile Osmanlı Devleti'nde oluşan müzecilik anlayışı ulusal bir kimlik kazanmıştır.³⁶⁹

Önemli kazı alanlarında kurulmuş olan müzeler, eski eserlerin ülkeden çıkarılmasını önlemek amacıyla tasarlanmış ve kazı alanlarında eski eserlerin envanterlerinin hemen yapılmasını mümkün kılmıştır. Ayrıca çıkan eserlerin, ilgili taraflar arasında paylaşılmasında mekân işlevi görmüştür.³⁷⁰

Bölgesel anlamda ilk müzeler, arkeoloji etkinlikleri açısından merkezi konumda olan Konya, Bursa ve Kudüs gibi yerlerde kurulmuştur. 1908 yılından itibaren Selanik, Sivas ve İzmir'de bölgesel müzelerin kurulması çalışmalarına başlanmıştır. Fakat bunların hiçbiri Osmanlı döneminde hayata geçmemiştir.³⁷¹

Kudüs, Selanik, Sivas ve İzmir'deki müze tasarıları Birinci Dünya Savaşı nedeniyle gerçekleştirilmemiştir. Savaş sırasında, Avrupa devletleri imparatorluğu bölmeye çalışırken, Müze-i Hümayun eski imparatorluğun tarihi eserlerini korumaya çalışmıştır.³⁷²

İlk bölge müzesi Bursa'da kurulmuştur. Müze 1904 yılında, II. Abdülhamit'in tahta çıkışının yıldönümünde törenle açılmıştır. Bu müze, idari açıdan Müze-i Hümayun'a bağlı olduğu gibi benzer sergileme yöntemini izlemiştir. Müzenin yönetimini Azmi Bey üstlenmiştir.³⁷³

Diğer bir bölgesel müze ise Bergama'da kurulmuştur. Berlin'deki Arkeoloji Enstitüsü müdürü olan Alexander Conze'un 1906 yılında Müze-i Hümayun'a gönderdiği mektupta, Bergama Müzesi hakkında ayrıntılı bilgiler vermiştir. Bergama

³⁶⁸ Mumcu, s. 74.

³⁶⁹ Shaw, s. 235.

³⁷⁰ Shaw, s. 235.

³⁷¹ Shaw, s. 235.

³⁷² Shaw, s. 238.

³⁷³ Shaw, s. 236.

müzesi, İstanbul'daki müzeye alınmayan, daha düşük önemdeki eserlerin korunması için kurulmuştur.³⁷⁴

Conze, Bergama müzesindeki koleksiyonda bulunan eski eserlerin yerinde kalan mimari eserlerin tamamlayıcısı olduğunu belirtmiştir. Yani başka eserlerle karıştırılırsa bilimsel değerini büyük ölçüde yitireceği görüşünü ileri sürmüştür; fakat bu görüşün aksine Almanlar, Bergama'da buldukları her şeyi Berlin'e taşımışlar ve Pergamon Müzesi'ni kurmuşlardır.³⁷⁵

Arkeolojik kazıların devam etmesi sonucu yeni müze binası yetersiz gelmiş ve ek ünitelerin yapılmasını gerektirmiştir. Muğla taraflarında Lagina mevkiinde Hekate Tapınağı'nda yapılan kazıda ve Almanlar'ın Menderes Nehri kenarındaki Magnesia'da Artemis Tapınağı'nda yaptıkları kazıda çıkarılan frizler İstanbul'a getirilmişlerdir. Bu iki kazıda çıkarılan eserler için yeni müze yetersiz gelince Osman Hamdi Bey, müzeye ek bir bina yapılması için faaliyete geçmiştir. Müzenin doğu tarafına yapılan yeni bina 1 Eylül 1898 tarihinde tamamlanmıştır.³⁷⁶

Osman Hamdi Bey'in babası ve Dahiliye Nazırı Edhem Paşa'nın, vilayetlere gönderdiği, eski eserlerin İstanbul'a gönderilmesi konusundaki genelge de, Çinili Köşk'teki eserlerin sayısının hızla arttırmış ve binanın yetersiz hale gelmesine de neden olmuştur. Özellikle, Sayda kazılarında çıkarılan yirmi lahdin bulunması (içlerinde İskender Lahdi de bulunuyordu), müze için yeni bir bina yapılmasını zorunlu kılmıştır.³⁷⁷

Eski eserlerin Çinili Köşk'e sığmamasının yanı sıra, burası eserlerin bir kısmının sergilenmesine de uygun olmadığı anlaşılmıştır. Sayda eserleri İstanbul'a gelince, yeni müze binasına duyulan ihtiyacı Sadrazam ve Maarif Nazırına anlatıp onları ikna eden Osman Hamdi Bey, mimar Vallaury'ye bir müze planı çizdirmiştir.³⁷⁸

Vallaury'nin eseri olan bu bina, günümüzde hala ayakta olup, ağırlıklı olarak Greko-Romen kültür ve sanat ürünlerinin sergileneceği göz önünde bulundurularak, Batı Neo-klasiği özelliğini taşıyarak inşa edilmiştir. Tüm bu özellikleri taşıyan bina,

³⁷⁴ Shaw, s. 236.

³⁷⁵ Shaw, ss. 236-237.

³⁷⁶ Cezar, ss. 266-267.

³⁷⁷ Cezar, s. 257; Ogan, s. 10.

³⁷⁸ Cezar, ss. 257-258.

görmekli bir yapıya sahip olmasının yanında modern müzecilik anlayışına da uygun hale getirilmiştir.³⁷⁹

13 Haziran 1891 tarihinde, yeni bina padişahın onayı ile Lahitler Müzesi adıyla açılmıştır.³⁸⁰ Yeni bina lahitlerin yanı sıra, bazı eski heykelleri de almıştır. Diğer eski heykeller de Çinili Köşk'te muhafaza edilmiştir.³⁸¹

Yeni yapılan müze binasında Osman Hamdi Bey tarafından kütüphane oluşturulmuştur. Bu kütüphaneye eski eserlere ve bunların tarihine ait çeşitli kitaplar konmuştur. Osman Hamdi Bey zamanında düzenlenen biçimiyle, Arkeoloji Müzesi'nde yer alan bu kütüphane, günümüzde de varlığını sürdürmektedir.³⁸²

Müze için yapılan sözleşmede, üst katta Doğa Tarihi Müzesi kurulması öngörülmüş fakat kurulamamıştır. Bu müzeye daha sonra İslam eserleri koleksiyonu da konmuştur.³⁸³ Türk ve İslam eserleri Çinili Köşk Müzesi'nde kalmış, diğer uluslara ait taş ve tunç eserler, bu yeni Arkeolojisi Müzesi'ne nakledilmiştir.³⁸⁴

Arkeolojik eserler toplanmaya devam ettiği için daha önce yapılmış olan ek bina da yetersiz gelmiş ve yeni bir binanın yapılması gerekmiştir. Bu yeni bina 7 Kasım 1903 tarihinde açılmıştır.³⁸⁵ Müzenin ikinci ünitesinin açılış töreni, Maarif Nazırı Haşim Bey, müdür Osman Hamdi Bey, muavini Halil Bey ve müze muhasebecisi Recep Bey'in bulunduğu protokolün yaptığı konuşmayla yapılmıştır.³⁸⁶

Yeni binaya Hitit ve Bizans eserlerinin yanı sıra, Konya yakınlarından getirilen eski eserler konmuştur. İkinci katta mimari eserler için alan ayrılmıştır. Üçüncü kata ise kil heykel koleksiyonu ve kütüphane yapılmıştır.³⁸⁷

Kazıdan çıkarılan eserlerle ikinci bina da dolunca, 1907 yılında üçüncü bir ek bina yapılmıştır. Müzeye eklenen binaların planını da Vallaury yapmıştır.³⁸⁸ Bu müze binasının temel atma töreninde Osman Hamdi Bey, müzenin gelişimine destek sağladığı için padişaha şükranlarını sunmuştur. Üçüncü binanın açılışıyla Çinili Köşk'teki heykellerin hepsi buraya taşınmıştır. Ayrıca bu binada diğerlerine nazaran

³⁷⁹ Cezar, s. 258.

³⁸⁰ Cezar, s. 261.

³⁸¹ Cezar, ss. 258-259.

³⁸² Cezar, s. 264.

³⁸³ Shaw, s. 219.

³⁸⁴ Şapolyo, s. 39.

³⁸⁵ Shaw, s. 225.

³⁸⁶ Cezar, ss. 267-268.

³⁸⁷ Shaw, ss. 225-226.

³⁸⁸ Cezar, ss. 273-274.

farklı bir düzenleme yapılmıştır. Bazı odalar yalnızca bir kazıdan elde edilen eserlerle oluşturulurken, bazıları ise eserlerin tiplerine göre ayrılmıştır.³⁸⁹

Antik kültür kalıntılarının korunmasına yönelik atılan bu adımlar, Osmanlı Devleti açısından önemli gelişmeler olmasına rağmen eski eserlerin yurt dışına kaçırılmasının engellemesinde yetersiz kalmış ve yerel yönetimlere sağlam bir biçimde uzanamamıştır. Bu tarihte Osmanlı Devleti, eski eser kaybını önlemeye ve arkeolojik yıkımı durdurmaya yönelik bir kültür politikasından yoksundur. Hatta Osmanlı yönetiminde söz sahibi olanların, Batı'nın eski eserlere karşı sömürgeci tutumuna, dönemin siyasal koşulları nedeniyle sessiz kaldıkları görülmektedir. Bugün, Anadolu topraklarına ait olduğu bilinen ve Avrupa müzelerinde sergilenen eserlerin büyük bölümü, dağılma ve çöküş döneminde olan devleti kurtarma çabasında olan Osmanlı yöneticilerinin rızası ile yitirilmiştir. Ancak 19. yüzyılın son çeyreğinde, Batı'nın karşısına kültür mirasını koruyan bir devlet olarak çıkılması gerektiğine inanan bazı aydınlar, eski eser kaybını önlemeye yönelik girişimlerde bulunmuşlardır. Bu aydınların en başında ise Osman Hamdi Bey gelmiştir. Müzeciliğin kurumsallaşması ve arkeolojik eserlerle ilgili nizamnameler bu konudaki en önemli gelişmeler olmuştur.³⁹⁰

Osmanlı Devleti 19. Yüzyılın ikinci yarısında, Müze-i Hümayun'un kurulmasının ardından, Eski Eser Nizamnameleri ile arkeolojik eserlerin ve müzeciliğin önemini kavradığını göstermiştir. Bu nizamnameler eski eserleri koruma konusunda gelişmenin kanıtı olsa da uygulamada başarılı olamamıştır.³⁹¹

Osmanlı Devleti'nde bilimsel anlamda arkeolojik çalışmalar müzecilikle sınırlı kalmıştır. Osman Hamdi Bey'in çalışmaları ve faaliyetleri dışında bilimsel bir çalışmaya rastlanmamaktadır. 19. yüzyılın ikinci yarısında eski eserlere ilgi duyan ve eserlerin değerini anlayan küçük bir çevre oluşmuşsa da, bu alanda eğitim verecek ve

³⁸⁹ Shaw, ss. 226-227.

³⁹⁰ Kundakçı, s. 1087. "Cumhuriyet'in ilanından sonra Atatürk, arkeolojiye ve buna bağlı olarak kültür belgelerinin araştırılmasına, müzelerin çağdaş metotlara uygun olarak ele alınması konularına önem vermiş, böylece Osmanlı Devleti'nin son yıllarında başlayan kazılar ve müzecilikle ilgili çalışmaları Cumhuriyet Türkiye'sine aktarılmıştır. Bu dönemde arkeoloji çalışmalarına hız verilmiş ve Eski Çağ araştırmalarının bilimsel temelleri atılmıştır." Bkz. Yasemin Tümer Erdem, "Atatürk Dönemi Arkeoloji Çalışmalarından Biri: Sultanahmet Kazısı", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Sayı: 62, Cilt: XXI, Temmuz 2005, <http://www.atam.gov.tr/index.php?Page=DergiIcerik&IcerikNo=1069>, (20.01.2017).

³⁹¹ Kundakçı, s. 1088.

eleman yetiştirecek kurumlar bulunmadığı için bu alandaki faaliyetler sınırlı kalmıştır.³⁹²

Osman Hamdi Bey'in 1910 yılında ölümüyle kardeşi Halil Edhem Eldem (1910-1931) Müze-i Hümayun'un müdürlüğüne getirilmiş ve bu görevde 20 yıl kalmıştır. Bu dönemde bilimsel çalışmalara ağırlık verilmiş, yeni kataloglar hazırlanmıştır.³⁹³

1912 yılında Muhafaza-i Abidat hakkında nizamname çıkarılmıştır. Nizamnamede ilk olarak eski eserlerin kimse tarafından yıkılmayacağı ve tahrip edilemeyeceği belirtilmiştir. Sur, kale ya da burçların bazı kısımlarının yıkılması gerektiğinde Maarif Müdürü başkanlığında komisyon oluşturularak karar verilecekti.³⁹⁴ Bu nizamname görünüşte eski eserlerin korunmasına yönelik olsa da eski eserlerin yıkımını komisyon kararına bırakması devletin aleyhine olmuştur. Komisyon tarafından alınan yanlış kararlarla birçok eser yıkılmıştır.³⁹⁵

Müzeye çok sayıda eser gelmiş, arkeolojik ve etnoğrafik eser sayısı bu dönemde otuz bini aşmış durumdadır.³⁹⁶ 1917 yılında meclisin verdiği kararla "Muhafaza-i Asar-ı Atika Encümen-i Daimisi" (Eski Eserler Koruma Kurulu) kurulmuştur. Bu kurulun amacı, müze dışında kalan eski eserleri korumaya yönelik çalışmalar yapmaktır.³⁹⁷

Günümüzde kültür varlıklarını korumaya ve kaçakçılığı önlemeye yönelik devam eden çalışmalar Osmanlı İmparatorluğu ve Cumhuriyet Dönemi'nde başlamıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde Osman Hamdi Bey bu çalışmaları sürdürmüştür. Kurtuluş Savaşı'ndan sonra Cumhuriyet Dönemi'nde Atatürk'ün belirlediği kültür politikası sonucu kültür varlığı kaçakçılığı büyük ölçüde engellenmiştir.³⁹⁸ Osmanlı İmparatorluğu döneminde çıkarılan 1906 tarihli Asar-ı

³⁹² Kundakçı, s. 1093.

³⁹³ Yıldırım ve Martal, s. 1101.

³⁹⁴ Koşay ve diğerleri, ss. 874-875.

³⁹⁵ Mumcu, ss. 75-76.

³⁹⁶ Özkan, s. 77.

³⁹⁷ <http://www.istanbul.edu.tr/Bölümler/guzelsanat/muzecilik.htm+eski+eserleri+koruma>. (19.01.2017)

³⁹⁸ "Atatürk, arkeolojiyi tarihin yanında, ona paralel olarak ele almış ve arkeolojiyi tarihin laboratuvarı olarak benimsemiştir." Bkz. Tahsin Özgüç, "Atatürk ve Arkeoloji", **Cumhuriyetin 50. Yıldönümü Semineri**, TTK Yayınları, Ankara, 1975, s. 114. Arkeolojinin tarih yurdunun arkeoloji için bitmez tükenmez bir kaynak olduğunu bilmiştir. Bu nedenle Atatürk, Türk toprakları altında yatan kültür hazinelerinin Türk arkeologları tarafından çıkarılması ve halk tarafından değerlerinin bilinerek korunmaları için çeşitli imkânlar hazırlamıştır. Bkz. Muazzez İlmiye Çığ, "Atatürk ve Türkiye'de Arkeoloji", **Erdem**, C: 9, S: 26, TTK Yayınları, Ankara, 1996, s. 624.

Atika Nizamnamesi bazı değişiklikler yapılarak 1973 yılına kadar uygulanmıştır. 1973 yılında 1710 sayılı Eski Eserler Kanunu yürürlüğe girmiştir, daha sonra 1983 yılında 1710 sayılı kanun iptal edilerek, yerine 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu uygulamaya konmuştur. 1987 yılında da bu kanunun bazı maddeleri değiştirilmiştir.³⁹⁹

Cumhuriyet döneminde Lidya eserleri ve Elmalı sikkelerinin ülkemize iadesi sağlanarak, ülkemizin kültür varlıklarına sahip çıktığı ve ülkelerin kökeni belirsiz kültür varlıklarını koleksiyonlarına almamaları gerektiği uluslararası platformda açıkça anlatılmıştır. Bazı ülkelerdeki müzeler bu uygulamayı başlatmış ve bazı ülke gümrüklerinde ele geçirilen Anadolu kökenli eserler ülkemize bildirilmiş ve iadeleri sağlanmıştır.⁴⁰⁰

“Atatürk, tarihe kaynak olacak belgelerin müzeler, kütüphaneler ve arşivlerde toplanması lüzumunu çok önce düşünmüş ve 1920 yılında ilk açılan TBMM programında yer aldığını bir kültür müdürlüğünü Ankara’da kurdu. Bu müdürlüğün görevi, her türlü kültür eserinin, belgelerinin toplattırılması, müze, kütüphane ve arşivlerde korunmaya alınması, onların bilimsel yönden değerlendirilmesi, depolanmış arkeolojik eserler için yeni müzelerin açtırılması, eski müzelerin çağdaştırılması idi.” Bkz. Kazım Öztürk, **Türkiye Cumhuriyeti Hükümetleri ve Programları**, Ak Yayınları, İstanbul, 1968, s. 15.

“Atatürk’ün 15 yıllık Cumhurbaşkanlığı süresince, ülkesini çağdaştırmak için gerçekleştirdiği reformları arasında arkeolojiye de yer vermesi, Türk ve Türkiye tarihinde yeni ufuklar açmıştır. Binlerce yıldan beri birçok kültürün gelip geçtiği ve bir açık hava müzesi niteliğinde olan Türkiye topraklarında, yalnız Türk arkeologlarının yürüttüğü veya yabancı bilim adamlarıyla beraber yapılan kazılar, sayılamayacak çoklukta kültür buluntuları, bunları koruyacak hemen her ilde açılan çağdaş müzeler, bu müzelerdeki eserleri değerlendiren, belgeleri okuyan Türk uzmanları, dünya çapında yayımlar yapan, öğrenciler yetiştiren Türk arkeologları, bu çalışmaların arkasındaki Türk Tarih Kurumu, büyük restorasyonlar, hatta arkeolojiyi bir hobi olarak benimseyen aydınlar Atatürk’ün eseridir.” Bkz. Çığ s. 627

25 Nisan 1920 tarihinde Fevzi Çakmak başkanlığındaki Hükümet Programını okuyan Dr. Rıza Nur eski eserlere dair şu konuşmayı yapmıştır:

“Maarif işlerindeki gayemiz; çocuklarımıza verilecek terbiyeyi her manasiyle dini ve milli bir hale koymak ve onları cidal-i hayatta [yaşam mücadelesinde] muvaffak kılacak, istinatgâhlarını kendi nefislerinde bulduracak kudreti teşebbüs ve itimadı nefis gibi seciyeler verecek, müstahsal bir fikir ve şuur uyandıracak bir derece-i aliye’ye isal eylemek, tedrisat-ı resmîyeyi bütün mekteplerimizi en ilmi en asri olan bu esasatla kavaid-i sıhhiye dairesinde yeniden tanzim ve programlarını islah etmek, mizacı millete şeraii coğrafiye ve iklimiyemize, ananatu tarihiye ve içtimaiyemize muvafık ilmi ders kitapları meydana getirmek, halk kütlesinden lugatları toplayarak dilimizin kamusunu yapmak, bizde ruhu milliyi nemalandıracak tasarı tarihiye, edebiye ve içtimaiyeyi erbabına yazdırmak, asarı atika-i milliyeyi tescil ve muhafaza eylemek, garp ve şarkın müellefatı ilmiye ve fenniyesini dilimize tercüme ettirmek, hâsılı bir milletin hıfzı hayat ve mevcudiyeti için en mühim amil olan maarif umuruna dikkat ve gayreti mahsusa ile çalışmaktır.” Bkz. **Hükümetler-Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri**, (Yayına Hazırlayan: İrfan Neziroğlu, Tuncer Yılmaz), Cilt: 1, Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı Yayını, Ankara, 2013, s. 47.

³⁹⁹ Özet, s. 25.

⁴⁰⁰ Özet, s. 25.

Cumhuriyet dönemi geçmiş değerleri koruma anlayışı, öncelikle Atatürk’ün çalışmalarıyla milletten kabul görmüştür. Türk sanatının özelliklerini taşıyan camiler, minareler, hanlar, hamamlar, türbeler, evler, saraylar, kervansarayların ortaya çıkarılıp, onarılmasına da Atatürk öncü olmuştur. Türk milletinin ortak malı olan abidelere ve sanat eserlerine devir farkı gözetmeksizin değer verilmiş,

3.3.OSMAN HAMDİ BEY VE ÇALIŞMALARI

Anton Dethier'in 1881 yılında ölümünden sonra Maarif Nezareti, Alman Konsolosluğu'na başvurarak yeni bir müdür bulunması için yardım istemiştir. Müze müdürlüğü için Berlin Müzesi'nden Dr. Millhofer'la görüşüldüğü sırada vezir Edhem Paşa'nın oğlu Osman Hamdi Bey, müzenin müdürlüğüne atanmıştır.⁴⁰¹ Ayrıca Osman Hamdi Bey, Müze-i Hümayun müdürlüğü ile Duyun-ı Umumiye İdare Meclisi azalığı görevlerini beraber yürütmüştür.⁴⁰²

Osman Hamdi Bey, Viyana Sergisi Komiserliği'nde görevinde bulunmuş, 1880 ve 1881 yıllarında açılan resim sergilerine katılmış, 1878 yılından itibaren Müze Komisyonu üyeliği yapmıştır.⁴⁰³

Osman Hamdi Bey, küçük bir koleksiyondan imparatorluk çapında bir kurum yaratmayı başarmıştır. Osman Hamdi Bey, Fransa'da almış olduğu hukuk ve sanat eğitimlerinden sonra, Osmanlı Devleti'nde pek çok görevde (ressam, eğitimci, müze müdürü ve arkeolog) bulunmuştur. Eski eserler konusunda hazırlanan hukuki düzenlemelerde önemli rol oynamış ve kendisinden sonra yapılacak çalışmaların da zeminini hazırlamıştır.⁴⁰⁴

korumaya çalışılmıştır. Tarihi eserler, Anadolu halkının eseri ve bugünkü nesil de onun gerçek varisi olarak görülmüştür. Atatürk'ün, "Cumhuriyet eserlerini korumak ve onarmak, onları yapmak kadar güç ve aynı zamanda şerefli bir iştir" sözleriyle koruyuculuk politikasını savunmuştur. Bkz. Fethiye Erbay, Mutlu Erbay, **Cumhuriyet Dönemi (1923-1938) Atatürk'ün Sanat Politikası**, Boğaziçi Üniversitesi Güzel Sanatlar Bölümü Yayınları, İstanbul, 2006, s. 173.

"Ülkemizde korunması gerekli kültür varlıklarının tespitini, bakımını, korunmasını, değerlendirilmesini ve tanıtımını sağlamak, ayrıca kaçakçılığı önlemek amacıyla Kültür Bakanlığı emniyet güçleri ve pek çok kuruluşla işbirliği yaparak çok yönlü çalışmalarını sürdürmektedir." Bkz. Özet, s. 10.

"Yasadışı yollarla yurtdışına kaçırılmış eserlerimizin hukuksal yollarla, ikili görüşmelerle ve anlaşma yoluyla geri alınabilmesi için çalışmalar devam etmektedir. Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, bu görevi yerine getirirken, Dışişleri Bakanlığı, İçişleri Bakanlığı İnterpol Daire Başkanlığı ve Gümrük Müsteşarlığı ile birlikte çalışmaktadır." Bkz. Özet, s. 10.

"Kültür varlığı kaçakçılığını önlemek amacıyla Bakanlığımız çok yönlü çalışmalar yürütmektedir. Yurtiçinde çalınan eserlerin fotoğraflı envanter bilgileri, Bakanlığımıza bağlı tüm müze müdürlüklerine, özel müzelerle, koleksiyonere, eski eser ticareti yapanlara ve müzayede evlerine gönderilmekte, yurtdışına çıkışlarının önlenmesi amacıyla fotoğraflı envanter bilgileri, Gümrük Müsteşarlığı, Denizcilik Müsteşarlığı, İçişleri Bakanlığı, Sahil Güvenlik Komutanlığı'na gönderilerek tüm gümrük kapılarımız uyarılmaktadır. Kaçakçılığı yapanların yakalanması için valilikler, müzelerimiz, İçişleri Bakanlığı, Emniyet Genel Müdürlüğü, Jandarma Genel Komutanlığı, Sahil Güvenlik Teşkilatı ekipleri ile koordinasyon sağlanmaktadır." Bkz. Özet, s. 27.

⁴⁰¹ Shaw, s. 121.

⁴⁰² Türkseven, s. 52.

⁴⁰³ Cezar, s. 255.

⁴⁰⁴ Shaw, s. 122.

Osman Hamdi Bey, eskiçağ tarihi ve arkeolojiye meraklıdır. Bu alandaki çalışmaları, 1881 yılında Müze-i Hümayun müdürü olduktan sonra resmi ve aktif bir şekil kazanmıştır. 1884 nizamnamesi, bilimsel bir müzecilik, Osmanlı Bankası, Şark Demiryolları İdaresi gibi kurumların ve bazı nazırların katkıları ile Osmanlı Devleti adına yapılan kazılar ve Osman Hamdi Bey'in imzasını taşıyan yayınlar, eskiçağ tarihi, arkeoloji ve müzecilik alanındaki uğraşlarının önemli örnekleridir.⁴⁰⁵

Osman Hamdi Bey 1883 ile 1895 yılları arasında ülkenin değişik bölgelerinde kazılar yapmıştır. Kazıları sonunda İstanbul'da bulunan müzeye son derece değerli eserler kazandırarak müzenin zenginleşmesini ve kalitesinin yükselmesini sağlamıştır.⁴⁰⁶

İlk arkeolojik çalışmasını 1886-1887 yılları arasında Arslantaş- Finike kıyılarındaki Sidon antik kentinde yapmış ve 18 kral lahdi çıkarılmıştır. Dünyada ilk kez bir Türk arkeolog kazı çalışması yapmıştır. Sidon kazıları hem Osman Hamdi Bey'e hem de Müze-i Hümayun'a dünya çapında bir şöhret kazandırmıştır. Osman Hamdi Bey'in diğer önemli kazıları ise Nemrut kazıları ve Muğla'nın Yatağan ilçesine bağlı Lagina Hekate kutsal alanında yaptığı kazı çalışmasıdır.⁴⁰⁷

Osman Hamdi Bey müze müdürü olduktan sonra birçok iş yapmıştır. Yaptığı çalışmaların başında şunlar gelmektedir; yeni bir müze binası inşa ettirip daha sonra bu müzeye ek binalar eklemiş, Yıldız Çini Fabrikası müzeye bağlanmış, yeni müzedeki eserlerin bilimsel şekilde tasnifi ve teşhirini yapmış, imparatorluk topraklarında tarihi eser araştırmalarına katılmış, araştırmalarına katıldığı yerlerde ve diğer kazı alanlarında bulunan eserleri müzeye getirmiş, Sanayi-i Nefise Mektebi'ni açmış, 1884 ve 1906 Asar-ı Atika Nizamnamelerini çıkartmıştır.⁴⁰⁸

Osman Hamdi Bey, Gaston Deschamps'in kaleminden şöyle anlatılmaktadır:

...Hamdi Bey ise, eski eser satıcılarının ve antikacıların peşinde koştuğu bütün eski Yunan kalıntı ve eserlerini yağmadan kurtarmaya çalışmaktaydı. Bu hevesin verdiği kararlılıkla, 23 Rebiul-ahir 1301 (1885) tarihinde yayınlanan ünlü iradenin şekillenmesi ve ortaya çıkmasında büyük pay sahibi olmuştu. Ama ne yazık ki, eski eser kaçakçılığını önlemeyi amaçlayan bu iradenin, çoğu

⁴⁰⁵ Kundakçı, s. 1093.

⁴⁰⁶ Arif Müfid Mansel, "Osman Hamdi Bey", **Bellekten**, Sayı: 24, Ankara, 1960, s. 295.

⁴⁰⁷ Atagün, s. 7.

⁴⁰⁸ Kutlu, s. 106.

*zaman, yapılan kazı çalışmalarını ve bilimsel araştırmaları da kösteklediği ve bu nedenle de, hemen her zaman ihlal edilmeye çalışıldığını biliyoruz.*⁴⁰⁹

Osman Hamdi Bey döneminde Müze-i Hümayun dışında başka müzeler de faaliyete girmiştir. Silahlar ve askeri teçhizatın bulunduğu, ilk müze binası olan Aya İrini Kilisesi, günümüzdeki Askeri Müze'nin temeli olan ve Cebehane olarak tanınan, Esliha-i Askeriye Müzesi olarak düzenlenip 1908 yılında açılmıştır. Deniz Müzesi'nin temeli olan Bahriye Müzesi de, 1897 yılında Osman Hamdi Bey'in çalışmalarıyla açılmıştır. Osman Hamdi Bey, İstanbul dışında da eski eser depolarını kurdurarak bölge müzeleri projesini başlatmıştır.⁴¹⁰

Müze-i Hümayun'un idaresine bağlanan Yıldız ini Fabrikası, 1892 yılında II. Abdülhamit'in porselen ve çinilere merakı nedeniyle Yıldız Sarayı'nda kurulmuştur. II. Abdülhamit'in tahttan indirilmesiyle fabrika kapatılmak istenmiş ve bu konuda Osman Hamdi Bey'in fikri alınmıştır. Osman Hamdi Bey'in 18 Kasım 1909 tarihinde verdiği cevapta, fabrikanın açık kalmasını istemiş ve ini fabrikası müzeye bağlı bir kurum haline gelmiştir. Osman Hamdi Bey'in hastalanması nedeniyle fabrikanın yeniden çalışır hale gelmesi, Halil Edhem Bey zamanında olmuştur. 1911 yılında çalışmaya başlayan Yıldız ini Fabrikası Birinci Dünya Savaşı nedeniyle kapanmıştır.⁴¹¹

Osman Hamdi Bey, halkın tarihi eserlerin değerini konusunda bilinçlenmesi gerektiği için 1882 yılında Sanayi-i Nefise Mektebi'ni⁴¹² kurmuştur. Bu okul, Osmanlılara, estetik ve sanat teknikleri alanında eğitim alma imkânı vermiştir. Fransa'daki öğrenciler gibi bu okulun öğrencileri de heykel ve frizleri kopyalama yoluyla eğitilmiştir. Böylece okul, entellektüel birikime sahip yeni bir sanat eliti yaratmıştır.⁴¹³

Resim alanında Oryantalist akımın önde gelen sanatçılarından biri olan Osman Hamdi Bey, eski eserler konusundaki başarılarından başka Sanayi-i Nefise Mekteb-i Alisi'ni, kuran kişi olarak da Türk kültür yaşamında çok seçkin bir yere sahiptir. Osman Hamdi Bey, Avrupalı bir dünya görüşüne sahip olduğu ve bütün

⁴⁰⁹ Beyru, s. 6.

⁴¹⁰ Kutlu, s. 97.

⁴¹¹ Cezar, ss. 277-279.

⁴¹² Güzel Sanatlar Akademisi.

⁴¹³ Shaw, ss. 125-126.

ülkelerin arkeologlarıyla çok yakın dostluklar kurduğu halde, yurdunun ulusal çıkarlarını hep ön planda tutmuştur.⁴¹⁴

Osman Hamdi Bey, müze ve Sanayi-i Nefise Mektebi müdürlüğü görevlerini 1910 yılında ölünceye kadar sürdürmüştür. Müze yöneticiliği boyunca yaptığı çalışmaları göz önünde bulundurduğumuzda, müzeye Osmanlı kurumu özelliğini kazandırmak isteği ve bu konuda halkı bilinçlendirmeye çalıştığı görülmektedir.⁴¹⁵

1881 yılında Arkeoloji Müzesi müdürlüğüne getirilen Osman Hamdi Bey, Osmanlı topraklarında çıkarılan tarihi eserlerin yurt dışına kaçırılmasını engellemek için yeni bir Asar-ı Atika nizamnamesinin çıkarılması için çalışmıştır. Osman Hamdi Bey, Avrupa'dan gelen yabancı arkeologların çalışma tekniklerini ve metodlarını dikkatle incelemiştir.⁴¹⁶

Fakat Osman Hamdi Bey, tüm çalışmalarına rağmen eski eser kaybını önleyememiştir. Arkeolojik eserler, Batılılar tarafından kaçırılarak ya da padişahın armağanı olarak Avrupa müzelerine taşınmıştır. Örneğin Almanlar, 1890'larda Milet ve Priene'de bulunan arkeolojik eserlerin büyük bölümünü Sultan Abdülhamit'in hediyesi olarak götürmüşlerdir. 19. yüzyılın ikinci yarısında Osman Hamdi Bey ve onu destekleyenlerin katkılarıyla, kazı çalışmaları belli kurallara bağlanmış ve herkese izin verilmemesine rağmen eser kaçakçılığının önüne geçilememiştir. Osmanlı Devleti'nin devletlerarası siyasi ilişkileri de eski eserlerin her şeye rağmen kaçırılmasının bir nedeni olmuştur.⁴¹⁷

Osman Hamdi Bey'in müze müdürlüğü yaptığı dönemde, Anadolu topraklarında yabancıların gerçekleştirmiş olduğu eski eser kaçakçılığını ve yasa gereği Müze-i Hümayun'a gönderilmiş olan eserlerin kırık dökük olduğunu Maarif Nezaretine yazı yazarak bildirmiştir. Nizamnamenin hazırlanmasında önemli rol oynayan Osman Hamdi Bey hakkında bazı yabancı araştırmacılar, kendisini eleştirerek Avrupa gazetelerinde aleyhinde makaleler yazmışlardır.⁴¹⁸

Osman Hamdi Bey'in en ilginç ve özgün konularından olan "Kaplumbağa Terbiyecisi" adlı tablosunda Osman Hamdi'nin kendisi olan "Terbiyecisi",

⁴¹⁴ Ekrem Akurgal, "Osman Hamdi'den Günümüze Değın Eski Eserler Sorunu", **I. Osman Hamdi Bey Kongresi Bildiriler (2-5 Ekim)**, Yay. Hazırlayan Zeynep Rona, Mimar Sinan Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1992, s. 32.

⁴¹⁵ Shaw, ss. 133-134.

⁴¹⁶ Atagün, s. 6.

⁴¹⁷ Kundakçı, s. 1093.

⁴¹⁸ Erdem, s. 54.

yapraklarını yiyen üç kaplumbağaya nezaret eder ve diğerlerinin arkasında kalan iki kaplumbağa ise yapraklara yaklaşmaya çalışırlar. Osman Hamdi Bey'in iş arkadaşlarına yönelik eleştirisi olarak yorumlanan bu tablo, hem konusu hem biçimsel özellikleri açısından çok başarılı görülen bir başyapıttır.⁴¹⁹

Wendy Shaw, Osman Hamdi Bey'in tarihi eserlerin yurtdışına kaçırılmasından dolayı yaşadığı düş kırıklığının ardından müzenin Osmanlı için bir eğitim kurumu olma görevine olan inancının boşa çıkması gibi duygular içinde "Kaplumbağa Terbiyecisi" adlı tablosunda kendini umudunu yitirmiş bir eğitimci olarak resmettiği şeklinde yorumlar. Shaw, Osman Hamdi Bey'in bu tablosunu şöyle açıklar: Osman Hamdi'nin öğrencileri çaldığı neyin sesini duyacak kulaktan yoksun oldukları gibi, boynundaki aletin darbelerini hissetmelerini önleyen sert kabukları vardır ve Osman Hamdi eğitim araçlarına sahiptir ama öğrencileri onun talimatlarını algılayabilecek seviyeden yoksundur.⁴²⁰

3.4. ESKİ ESERLER ÜZERİNDE YAPILAN ÇALIŞMALAR

Osmanlı topraklarının pek çok yerinde yapılan kazı çalışmaları sonucu çıkarılan eserler, kazı yapılan alanlarda kurulan müzelerde muhafaza edilmiştir. Fakat değerli olanlar İstanbul'daki müzeye getirilmiştir. Eski eserlerin başkente getirilmesi nedeniyle başkent ve taşra arasında bağlantı kurulmuştur. Eski eser çalışmalarına katılan yöneticiler ise bu bağlantı rolünü üstlenmişlerdir. Zamanla her vilayet, müze koleksiyonuna gönderdiği eski eserler kanalıyla temsil edilmeye başlanmıştır.⁴²¹

Müze-i Hümayun'a gelen eski eserler için bazı çalışmalar yapılmış ve bu nedenle atölyeler kurulmuştur. Bunlardan biri alçı döküm atölyeleridir. Burada heykellerden kopyalar çıkartılmış ve heykellerin yurt dışına çıkışını engellemek için isteklilere kopyaları verilmiştir. Özellikle Avrupa'da 19. yüzyıl sonlarına kadar bu tür kopyalara büyük ilgi gösterilmiştir. 1884 Nizamnamesi de alçı kopyalardan bahseder ve bu konuda kolaylık gösterilmesini sağlar.⁴²²

⁴¹⁹ Haşim Nur Gürel, "Osman Hamdi Bey ve İkonografisi", <http://www.sanalmuze.org/arastirarakogrenmek/osmanhamdi.htm>. (03.12.2016)

⁴²⁰ Shaw, s. 166.

⁴²¹ Shaw, ss. 107-108.

⁴²² Shaw, s. 187.

1870'lerde kurulmaya başlayan Amerikan müzelerinde, eski uygarlıklara ait heykellerin bulunmaması sonucu alçı dökümler toplanarak sergilenmiştir. Müze-i Hümayun'un diğer müzelerden farkı ve önemi özgün heykellere dayanmış olmasıdır.⁴²³

Carl Humann'ın Ankara ve Boğazköy'den aldığı alçı kalıplar bu konuya örnek olarak verilebilir. 1882 yılında Humann, Ankara Tapınağı'nın alçı kalıplarını almış, daha sonra Boğazköy'de Yazılıkaya mabedinde kaya kabartmalarının alçı kalıplarını da çıkartmıştır. Humann bu çalışmalarından şöyle bahseder:

“Araştırma gezisini, ancak Berlin'den gerek Monumentum Ancyranum⁴²⁴, gerek Boğazköy kabartmalarıyla ilgili bütün kalıplardan tatmin edici örnekler çıkarıldığı haberi geldiği anda, tam anlamıyla bitmiş kabul ettim.”⁴²⁵

Buradan da anlaşılacağı üzere, Humann Ankara ve Boğazköy'den aldığı alçı kalıpları Berlin'e yollamıştır. Berlin'den yeterli olduğu haberi gelene kadar çalışmalara devam etmiştir. Ayrıca Humann, Bergama'daki Zeus Sunağı'nı da Berlin'e göndermiştir.⁴²⁶

3.4.1. Eserlerin Sınıflandırılması

II. Abdülhamit döneminde değer kazanmaya başlayan eski eserler, 19. Yüzyıl Avrupasına özgü bir sınıflandırma sistemiyle düzenlenmiştir. Avrupalıların eserleri, sömürgeleştirdiği yerlerden ganimet olarak görmelerinin aksine Osmanlı Devleti, temsili nitelikteki eski eserleri toplayarak toprak bütünlüğünü korumaya devam etmiştir.⁴²⁷

Müze-i Hümayun, Osmanlı egemenliği altındaki toprakları gösteren bir yer olmuştur.⁴²⁸ Bu konuda 23 Haziran 1872 tarihinde Maarif Meclisi'nin aldığı karara göre:⁴²⁹

“1. Öncelikle müzehane alanı genişletilmelidir.

⁴²³ Shaw, s. 188.

⁴²⁴ Ankara Tapınağı.

⁴²⁵ Friedrich Karl Dörner, *Nemrud Dağı'nın Zirvesinde Tanrıların Tahtları*, Çev. Vural Ülkü, TTK Yayınları, II. Baskı, Ankara, 1999, s. 30.

⁴²⁶ Kutlu, s. 114.

⁴²⁷ Shaw, s. 207.

⁴²⁸ Shaw, ss. 107-108.

⁴²⁹ Kutlu, s. 110.

2. Eski eserler iyi korunmalı ve bir düzen içinde sergilenmelidir.
3. Eserlerin üzerine açıklayıcı bilgiler içeren etiketler konmalıdır.
4. Müzehane için bir envanter defteri yapılmalı ve burada mevcut eski eserlerin kimlik bilgileri ile nereden ve nasıl gelmiş olduğu yer almalıdır.
5. Müzehanenin kuruluşundan beri yapılan kazıların da bir defteri olmalıdır. Böylece kazılardaki harcamalar öğrenilmiş olacaktır.
6. Müzehaneye gelen eski eserlerin, resimleri alınarak dergilerde yayınlanmalıdır. Bu dergiler, Maarif Nezareti'nin kütüphanesinde korunmalıdır.”

Şura-yı Devlet 1889 yılında yayınladığı tüzükle Müze-i Hümayun'un yönetim programını ve düzenleme sistemini belirlemiş ve koleksiyonları şu şekilde düzenlemiştir. Böylece Müze-i Hümayun altı daireye ayrılmıştır.⁴³⁰

- “1. Yunan, Roma ve Bizans eski eserleri,
2. Asur, Keldani, Mısır, Fenike, Hitit ve Himyeri ile Arabistan, Asya ve Afrika kavimlerinin eski eserleri,
3. Müslüman Güzel Sanat eserleri,
4. Eski madeni paralar,
5. Doğa varlıkları,
6. Tarih ve arkeoloji bilimine dair kitaplar içeren bir kütüphane.”

Müze-i Hümayun'da Helen ve Bizans eserlerine ağırlık verilmiştir. Bu durum kurumun, Osmanlıların Avrupa uygarlığının bir parçası olduğunu göstermek amacıyla kullanıldığını göstermektedir. Diğer uygarlıklara ait koleksiyonlar ikinci planda kalmıştır.⁴³¹

Başlangıçta farklı gibi gözükmeyen müze bölümleri daha sonra farklı gelişmeler göstermiştir. İmparatorluğun ilk müze koleksiyonlarına Osmanlı veya İslami kimliğe ait kültür ve sanat eserleri alınmamıştır. 20. Yüzyılın başlarında imparatorluk güçsüzleşince bir Osmanlı kimliğinin yaratılması için İslam eserlerinin benimsenmesi önem kazanmıştır.⁴³²

Müze-i Hümayun'da İslami Eserler Bölümü 1889 yılında açılmıştır. Helen ve Bizans eserlerinin müze binasında çok geniş yer tutması nedeniyle İslami koleksiyon çok yavaş gelişmiştir. Bu nedenle İslami eserler sürekli yer değiştirmiştir. İlk önce

⁴³⁰ Shaw, s. 241.

⁴³¹ Shaw, s. 154.

⁴³² Shaw, ss. 241-242.

müzenin üst katındaki salona yerleştirilmiştir.⁴³³ 1908 yılında İslami Eserler Koleksiyonu Çinili Köşk'e taşınmıştır. Köşke gelen bu eserler sonradan benimsenmemiştir.⁴³⁴

1906 Nizamnamesine göre, Osmanlı Devleti'nin yönetimindeki topraklarda yaşamış olan halklara ait bilgi birikimi ve edebiyatlarının kanıtı olan her türlü malzeme, sanat eseri kabul edilir. Devlet arazisi ya da özel arazilerde çıkarılan eski eserlerin hepsi Osmanlı Devleti'ne aittir. Bu tür eski eserleri bulma, koruma, toplama ve imparatorluk müzelerine yerleştirme yetkisi de sadece devlete aittir. Böylece nizamname maddesinin, adı geçen ya da geçmeyen eserleri ve İslam eserlerini de kapsadığı görülmektedir.⁴³⁵

1910 yılında Maarif Nezareti ve Müze-i Hümayun Müdüriyeti başkanlığında kurulan komisyon, imparatorlukta İslam ve Osmanlı eserlerinin korunması için uygun yöntemleri ve eserlerin yurt dışına kaçırılmaması için caydırıcı yöntemleri belirlemiştir.⁴³⁶

29 Temmuz 1902 tarihinde Hariciye Nezaretinden Sadarete gelen bir yazıda, bu esnada Osmanlı Devleti topraklarına İslami eserler hakkında bilgi toplamak için yurt dışından araştırmacıların geldiği görülmektedir. Bu yazıya göre, Almanya'dan gelen bir ressam Konya, Kütahya ve Eskişehir'de bulunan cami ve medreselerde bulunan eski çizgilerin kopyalarını ve resimlerini almıştır. Bunları alabilmek için Osmanlı Devleti'nden istenen araştırma izni iki ay sonra verilmiştir.⁴³⁷

⁴³³ Shaw, s. 246.

⁴³⁴ Shaw, s. 294.

⁴³⁵ Shaw, ss. 168-169.

⁴³⁶ Shaw, s. 293.

⁴³⁷ Kutlu, s.113.

SONUÇ

Dünya üzerinde yaşamış olan her medeniyet, kendinden sonra gelecek olanlar için bir geçiş süreci olma özelliğine sahip olmuştur. Geçmiş medeniyetlere ait kültür varlıklarına duyulan ilgi Rönesans döneminde başlamıştır. Bu ilgi eski eserlerin toplanıp saklanmasını da beraberinde getirmiştir. İlk olarak Kralların kendilerine ait olan hazinelerinde değerli nesnelere saklamalarının dışında kiliselerde de dini eserler korunmuştur. Eski eserler sadece üzerinde yükseldiği toplumun ve coğrafyanın değil aynı zamanda tüm insanlığa ait uygarlık kaynağı ve birikimidir. Çağımızın modern kültürü eski kültürlerin ve uygarlıkların üzerine bina edilmiştir. Bu anlamda süreklilik esastır. Bu süreklilik eski eserleri saklama ve koruma ihtiyacını da beraberinde getirmiştir.

Tezimizin ana konusuyla doğrudan ilintili olan Avrupa’da, 19. yüzyıla kadar eski eserleri koruma isteği ile başlayan eski eser toplayıcılığı, 19. yüzyılda yerini eski eserlere sahip olma isteğine bırakmıştır. Bu dönemde, Eskiçağ uygarlıklarından kalan taşınır ve taşınmaz tüm kültür varlıkları Avrupa devletlerinin dikkatini çekmiş ve 19. yüzyılda başlayan eski eser araştırma gezileri her yıl artarak devam etmiştir.

19 ve 20. yüzyıllarda ekonomik ve siyasi açıdan zor dönemler geçiren Osmanlı Devleti’nin bu güç durumundan yabancı devletler faydalanmak istemiştir. Özellikle 19. yüzyılda, Batı Anadolu’da yapılan arkeolojik kazılar sonucu bulunan eserlerin neredeyse tamamı yurtdışına kaçırılmıştır. Bu esnada çoğu da tahrip edilmiştir. Tezimizin konusu olan Efes kentinden de, demiryolu yapımı ve padişah adına müze yapılması vaadi ve/veya sömürgeci devletlerin kralları ya da üst düzey yöneticileri ya da temsilcileri için “*padişahın lütfu*” olarak pek çok eski eser yerinden sökülerek götürülmüştür ya da bu tür uygulamalara kimi zaman sessiz kalınmıştır.

Batı Anadolu’da bulunan kazı alanlarına büyük ilgi duyan ve eski eser toplamaya başlayan Avrupalıların, 19. yüzyıl ortalarına gelindiğinde “*müze*” kavramını benimsemiş olduğunu görmekteyiz; ancak müzecilik anlayışı, Osmanlı Devleti’ne çok geç gelmiştir.

Osmanlı Devleti’nde Asar-ı Atika ve müzecilik konusundaki en önemli gelişmeler Tanzimat döneminde başlayıp Meşrutiyet döneminde de devam etmiştir. Tanzimat döneminde Batı’nın da etkisiyle başlayan siyasi ve sosyal alanlarda

meydana gelen köklü değişimler ve Avrupa’da eğitim almış kişilerin çabalarıyla birlikte ilk Türk müzesi 1846 yılında kurulmuştur. Modern müzecilik anlayışından oldukça uzak olan bu müze, daha çok bir depo niteliğindedir. Osman Hamdi Bey dönemine kadar müzecilik adına yaşanan gelişmeler sadece nizamnamelerle sınırlı kalmıştır.

Avrupalılar müze kavramını giderek benimsemişler ve başka ülkelerden topladıkları eserleri kendi geçmişlerine mal ederek sergilemişlerdir. Batı Anadolu’da bulunan Yunan ve Roma kalıntlarına sahip olmak ve bu kültürleri kendilerine kazandırmak istemişlerdir. Özellikle İngiltere ve Avusturya, bu nedenle çeşitli bahanelerle Efes’e gelip kazı yapmışlar ve buradan topladıkları eski eserleri alıp kendi ülkelerine götürmüşlerdir. Koruma adı altında kaçırdıkları bu eserlerle gurur duyarak, bunları kendilerine mal etmişlerdir. Böylece köklü bir geçmişe sahip olduklarını iddia etmişlerdir.

Eserlerin bulunduğu yerlerde iyi bakılmadığı iddia ederek kazı çalışmalarını sürdürmüşlerdir. Fakat eserleri çıkartmada kullanılan yöntemler ve taşınma işlemleri ile bu esere daha çok zarar vermişlerdir. Efes kentindeki Artemis Tapınağı’nın duvar ve sütunları bu tahribata örnek olarak verilebilir. İlk yıllarda bilinçsiz olarak yapılan kazılar daha sonra bilinçli ve bilimsel olarak yapılmaya başlanmıştır. Osmanlı Devleti ise geç de olsa bilinçlenerek, eski eserlere sahip çıkıp, onları korumuştur. Bu amaçla müze kurma çalışmalarına başlamıştır; fakat bu çalışmalar sırasında dahi Osmanlı Devleti, içinde bulunduğu güç durum sebebiyle devletlerarası ilişkileri iyi tutmak ve yardım alabilmek için bazı eserleri hediye olarak da vermiştir. Bunun ana nedeni eski eserlere yönelik Osmanlı Devleti’nde istenen ve beklenen düzeyde bir bilim politikası geliştirme bilgi ve birikiminin bulunmamasıdır. Ayrıca eski eserleri değerlendirecek yetişmiş, eğitilmiş insan gücünden devlet yoksun bulunmaktaydı. Çöküş sürecine giren Osmanlıda kaybedilen savaşlardan ve coğrafyalardan, Balkanlardan ve Kafkaslardan çok sayıda göçmenin Anadolu’ya gelmesi ve bunların iskan sorunları, devletin içine düştüğü mali sorunlar eski eserlerin saklanması ve korunmasına yönelik çalışmaları daha geri planda bırakmıştır.

Kültür Bakanlığı’nın etkin çalışmaları sonucu Efes antik kentinden götürülen eserlerin bazıları Türkiye Cumhuriyeti tarafından geri alınmış ve İstanbul müzesine

iade edilmiştir; fakat bu topraklara ait olan eserlerin büyük çoğunluğu İngiltere'deki British Museum'da sergilenmektedir. Örneğin, Antik Dünyanın Yedi Harikasından biri olan ve 17. yüzyılda Efes'te ziyaret edilen Artemis Tapınağı'nın bulunduğu yerde, günümüzde birkaç sütun dışında hiçbir şey kalmadığı görülmektedir. Bu eserler gibi birçok eserin geri alınma davaları sürmektedir. Türkiye Cumhuriyeti tarafından bu konudaki çalışmalar devam etmektedir.

Köklü ve zengin bir kültürel geçmişe sahip olan ülkemizin her yönden çok zayıf olduğu bir dönemde Efes harabeleri gibi benzer biçimde bu ülkeden koparılan ve açık ya da gizli kaçırılan eserlerin ülkemize tekrar kazandırılması ulusal kültür politikamızın gereğidir. Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kültür politikası bunu gerçekleştirmeyi dayatır. Anadolu coğrafyasından koparılan Efes harabeleri, inşa edildiği öz yurdunda korunmalı ve saklanmalıdır. 19. yüzyılda emperyalizmin yer altı ve yer üstü kaynaklarının yağma ve talan çağında Türkiye'den İngiltere'ye götürülmesine karşın, gelecekte ülkemizin her açıdan güçlü olduğu bir dönemde bu eserlerin ülkemize kazandırılması en büyük amacımız olmalıdır. Anadolu'ya ait olan eserlerin, bu topraklardan uzaklaştırılmaması ve Türkiye Cumhuriyeti'ne ait müzelerde sergilenmesi en büyük dileğimizdir. Konuyla ilgili bakanlıkların çalışmaları yanısıra, üniversitelerde bu ve benzeri konu üzerine çalışılan ve geliştirilen tezler, ülke yöneticilerini, ayrıca, Türk ve Dünya kamuoyunu etkileyecek biçimde aralıksız sürdürülmelidir.

KAYNAKÇA

BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ

BOA. A. DVN. DVE. Dosya No: 25, Gömlek No: 90.

BOA. HR. İD. Dosya No: 1444, Gömlek No: 11/3.

BOA. HR. İD. Dosya No: 1444, Gömlek No: 11/5.

BOA. HR. İD. Dosya No: 1444, G mlek No: 12.

BOA. HR. İD. Dosya No: 1444, G mlek No: 14.

BOA. HR. SFR. 3 Dosya No: 194, G mlek No: 8.

BOA. HR. TH. Dosya No: 10, G mlek No: 46/4.

BOA. HR. TH. Dosya No: 156, G mlek No: 42.

BOA. İ. HR. Dosya No: 261, G mlek No: 15612.

BOA. İ. HUS. Dosya No: 81, G mlek No: 23.

BOA. İ. HUS. Dosya No: 81, G mlek No: 109.

BOA. MF. MKT. Dosya No: 17, G mlek No: 100.

BOA. MF. MKT. Dosya No: 30, Gömlek No: 178.

BOA. MF. MKT. Dosya No: 227, Gömlek No: 45.

BOA. Y. PRK. EŞA. Dosya No: 40, Gömlek No: 28.

KİTAPLAR

Ahmet Lütfi Efendi, **Vak'a Nüvis Ahmet Lütfi Efendi Tarihi**, Yayına Hazırlayan: M. Münir Aktepe, Cilt: 2, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1989.

Akşit, İsmail. **Batı Anadolu Uygarlığı**, İstanbul, 1980.

Akurgal, Ekrem. **Anadolu Uygarlıkları**, Net Yayınları, İstanbul, 2003.

Arık, Remzi Oğuz. **Türk M zeciliğine Bir Bakış**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1953.

Atatürk' n Söylev ve Demeçleri, Cilt: 2, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2006.

Bean, E. George. **Eski ağlarda Ege Bölgesi**, ev. Inci Delemen, Arion Yayınları, İstanbul, 1997.

Beyru, Rauf. **19. Yüzyılda İzmir Kenti**, Literature Yayınları, İstanbul, 2011.

Can, Nurettin. **Eski Eserler ve Müzelerle İlgili Kanun, Nizamname ve Emirler**, MEB Yayınları, Ankara, 1948.

Cezar, Mustafa. **Sanatta Batı'ya Açılış ve Osman Hamdi**, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, II. Baskı, C. I, İstanbul, 1994.

Clayton, Peter ve Martin Pierce. **Antik Dünyanın Yedi Harikası**, ev. Betül Avunç, Homer Kitabevi, İstanbul, 1995.

Davis, Edwin John. **Anatolica, XIX. Yüzyılda Caria, Phrygia, Lycia ve Pisidia'nın Bazı Antik Kentlerine Yapılan Bir Gezinin Öyküsü**, çev. Funda Yılmaz, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2006.

Dörner, Friedrich Karl. **Nemrud Dağı'nın Zirvesinde Tanrıların Tahtları**, Çev. Vural Ülkü, TTK Yayınları, II. Baskı, Ankara, 1999.

Droysen. **Büyük İskender Tarihi**, çev. Bekir Sıtkı Baykal, Dharma Yayınları, İstanbul, 2007.

Erbay, Fethiye, Mutlu Erbay. **Cumhuriyet Dönemi (1923-1938) Atatürk'ün Sanat Politikası**, Boğaziçi Üniversitesi Güzel Sanatlar Bölümü Yayınları, İstanbul, 2006.

Erdem, Yücel. **Türkiye'de Müzecilik**, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 1999.

Erdemgil, M. Selahattin, **Efes**, Yeni Zamanlar Dağıtım, İzmir, 1993.

Freely, John. **Türkiye Uygarlıklar Rehberi**, 3. Cilt: Ege Kıyıları, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2002.

Gerçek, Ferruh. **Türk Müzeciliği**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1999.

Gül, Yusuf. **Antik Kentler**, Okullar Yayınevi, İzmir, 1998.

Gümüş, Doğan. **Efes**, Do-Gü Yayınları, 1993.

Gür, Selçuk. **İlk İnsandan Selçuklu'ya Anadolu Uygarlıkları ve Antik Şehirler**, Alfa Yayınları, İstanbul, 2007.

Herodotos. **Herodot Tarihi**, 1. Baskı, Çev. Müntekim Ökmen, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2002.

Hükûmetler, Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri (24 Nisan 1920-22 Mayıs 1950), Yayına Hazırlayan: İrfan Neziroğlu ve Tuncer Yılmaz, Cilt: 1, TBMM Basımevi, Ankara, 2013.

İnan, Afet. **Tarihten Bugüne**, TTK Yayınları, Ankara, 1970.

Koşay, Hamit Zübeyr; Zarif Orgun, Sadi Bayram, Erdoğan Tan. **Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti Çağlarında Türk Kazı Tarihi**, TTK, Ankara, 2013.

Kütükoğlu, Mübahat. **Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatika)**, Kubbealtı Akademisi Kültür Sanat Vakfı Yayını, İstanbul, 1994.

Mansel, Arif Müfid. **Ege ve Yunan Tarihi**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2004.

Muşmal, Hüseyin. **Osmanlı Devleti'nin Eski Eser Politikası (Konya Vilayeti Örneği 1876-1914)**, Kömen Yayınları, Konya, 2009.

Norwich, John Julius. **Antik Dünyayı Şekillendiren Kentler**, Çev. Nurettin Elhüseyni, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2015.

Ogan, Aziz. **Türk Müzeciliğinin Yüzüncü Yıldönümü**, Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Belleteni, İstanbul, 1947.

Ohri, Iskender. **Anadolu'nun Öyküsü**, Ankara: Bilgi, 1987 (first published in 1978).

Öz, Tahsin. **Ahmet Fethi Paşa ve Müzeler**, Milli Eğitim Yayınları, İstanbul, 1948.

Özdoğan, Mehmet. **Arkeolojinin Politikası ve Politik Bir Araç Olarak Arkeoloji**, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2006.

Özdoğan, Mehmet. **Türk Arkeolojisi'nin Sorunları ve Koruma Politikaları**, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2001.

Özet, M. Aykut. **Yitik Mirasın Dönüş Öyküsü**, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, 2003.

Özkan, Süleyman. **Osmanlı Devleti'nde Arkeolojik Kazı Çalışmaları**, Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir, 2009.

Öztürk, Kazım. **Türkiye Cumhuriyeti Hükûmetleri ve Programları**, Ak Yayınları, Ankara, 1968.

Sami, Şemsettin. **Kamusu'l-Âlam**, Kaşgar Neşriyat, Cilt: 2, Ankara, 1996.

Sevin, Veli. **Anadolu'da Pers Egemenliği**, Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi, 2001.

Shaw, Wendy M. K. **Osmanlı Müzeciliği: Müzeler, Arkeoloji ve Tarihin Görselleştirilmesi**, Çev. Esin Soğancılar, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004.

Strabon. **Antik Anadolu Coğrafyası, Geographika: XII-XIII-XIV**, Çev. Prof. Dr. Adnan Pekman, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2012.

Şapolyo, Enver Behnan. **Müzeler Tarihi**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1936.

Texier, Charles. **Küçük Asya Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi**, çev. Ali Suat, Enformasyon ve Dökümantasyon Hizmetleri Vakfı, Cilt: II, Ankara, 2002.

Türkoğlu, Sabahattin. **Efes'in Öyküsü**, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 1991.

Türkoğlu, Sabahattin. **Efes-Tarih Arkeoloji**, Ticaret Matbaası, İzmir, 1971.

Umar, Bilge. **İonia**, İnkılap Kitabevi Yayını, İstanbul, 2001.

Umar, Bilge. **Türkiye'deki Tarihsel Adlar**, İnkılap Kitabevi Yayınları, İstanbul, 1993.

Yazıcı, Erdal. **Efes ve İon Kentleri**, Uranüs Yayınları, İstanbul, 2013.

Yılmaz, Yaşar. **Türkiye'nin Antik Kentleri**, Yapı Endüstri Merkezi Yayınları, İstanbul, 2014.

MAKALELER

Aybay, Rona. "Son Dönem Osmanlı, TBMM Hükûmeti ve Erken Cumhuriyet Dönemlerinde Pasaportlar", **Tarih ve Toplum**, 3/13, Ocak 1985, ss. 48-49.

Akın, Nur. "Osman Hamdi Bey, Asar-ı Atika Nizamnamesi ve Dönemin Koruma Anlayışı Üzerine", **Osman Hamdi Bey Dönemi Sempozyumu(17-18 Aralık 1992)**, Ed. Zeynep Rona, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1993, ss. 233-239.

Akurgal, Ekrem. "Osman Hamdi'den Günümüze Değın Eski Eserler Sorunu", **1. Osman Hamdi Bey Kongresi Bildiriler 2-5 Ekim**, Yayına Hazırlayan: Zeynep Rona, Mimar Sinan Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1992, ss. 29-36.

Arıkan, Zeki. "XIV.-XVI. Yüzyıllarda Ayasuluğ", **Belleten**, Cilt: LIV, Sayı: 209, TTK Yayınları, Ankara, 1990, ss. 121-178.

Arsebük, Güven. "Dünden Bugüne Arkeoloji", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt: I, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983, ss. 66-75.

Atagök, Tomur. "Müze-Toplum İlişkisinde Eğitim", **Yeniden Müzeciliğı Düşünmek**, YTÜ Basım Yayın Merkezi, İstanbul, 1999, ss. 143-146.

Atasoy, Sümer. ‘‘Türkiye’de Müzecilik’’, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt: 6, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983, ss. 1458-1463.

Bayrakdar, Bayram ve diğerleri. ‘‘Osmanlı Arşiv Belgeleri Işığında Bergama Zeus Sunağı’nın Berlin’e Götürülüşü Hakkında Bazı Düşünceler’’, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, İzmir, 2017 Bahar, ss. 43-67.

Boztemur, Recep. ‘‘Tarih Anlayışı ve Tarih Araştırmaları’’, **Cumhuriyet Dönemi Türk Kültürü**, Cilt: 1, AKM Yayınları, Ankara, 2009, ss. 49-51.

Çığ, Muazzez İlmiye. ‘‘Atatürk ve Türkiye’de Arkeoloji’’, **Erdem**, Cilt: 9, Sayı: 26, TTK Yayınları, Ankara, 1996, ss. 621-627.

Doğan, İsmail. ‘‘Osmanlı’dan Türkiye Cumhuriyeti’ne Toplumsal Miras’’, **Cumhuriyet Dönemi Türk Kültürü**, Cilt: 1, AKM Yayınları, Ankara, 2009, ss. 21-25.

Ebcioğlu, İsmet. ‘‘Türkiye’den Batı Ülkelerine Götürülen Arkeolojik Eserler’’, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, İletişim Yayınları, Cilt: 1, İstanbul, 1983, ss. 76-80.

Emecen, Feridun. ‘‘Ayasuluk’’, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Cilt: 4, İstanbul, 1991, ss. 225-228.

Eyice, Semavi. ‘‘Arkeoloji Müzesi ve Kuruluşu’’, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt: 6, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, ss. 1596-1603.

Karaduman, Hüseyin. ‘‘Belgelerle İlk Türk Asar-ı Atika Nizamnamesi’’, **Belgeler Dergisi TTK**, Cilt: XXV. Sayı:29, Ankara, 2004, ss. 73-92.

Kaya, Mehmet Ali. ‘‘Anadolu’daki Roma Garnizonları’’, **E.Ü. Tarih İncelemeleri Dergisi**, Cilt:18, Sayı:2, 2003, ss. 83-94.

Kundakçı, Gül. ‘‘ 19.yy’da Anadolu Arkeolojisine ve Eskiçağ Tarihine Genel Yaklaşım’’, **XIII. Türk Tarih Kongresi (Ankara, 4-8 Ekim 1999)**, C. III, II. Kısım, Ankara, 2002, ss. 1083-1094.

Madran, Emre. ‘‘Osmanlı Devleti’nde ‘‘Eski Eser’’ ve ‘‘Onarım’’ Üzerine Gözlemler’’, **Bellekten**, C. 49, Sayı: 195, Aralık, 1985, ss. 503-543.

Mansel, Arif Müfid. ‘‘Osman Hamdi Bey’’, **Bellekten**, Sayı: 24, Ankara, 1960, ss. 291-301.

Mumcu, Ahmet. ‘‘Eski Eserler Hukuku ve Türkiye’’, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Sayı:26, Ankara, 1970, ss. 45-78.

Nazır, Bayram. ‘‘Osmanlı Devleti’nde Müzeciliğin Doğuşu ve Dersaadet Numunehane-i Osmani’’, **History Studies: International Journal of History**, 2010, ss. 98-113.

Ortaylı, İlber. ‘‘Osman Hamdi’nin Önündeki Gelenek’’, **I. Osman Hamdi Bey Kongresi Bildiriler (2 Ekim 1990)**, Yayına Haz. Zeynep Rona, İstanbul, 1992, ss. 126-131.

Ortaylı, İlber. ‘‘Tanzimat’ta Vilayetlerde Eski Eser Taraması’’, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi**, İletişim Yayınları, Cilt: 6, İstanbul, 1985, ss. 1599-1600.

Öğün, Baki. ‘‘Türkiye’de Eski Eser Kaçakçılığı, Turizm ve Arkeolojik Kazılar’’, **50. Yıl Konferansları**, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1976, ss. 1-28.

Özgüç, Tahsin. ‘‘Atatürk ve Arkeoloji’’, **Cumhuriyetin 50. Yıldönümü Semineri**, TTK Yayınları, Ankara, 1975, ss. 109-117.

Özkan, Süleyman. ‘‘Osmanlı Devleti’nde Arkeolojik Kazı ve Müzecilik Faaliyetleri’’, **Prof. Dr. İsmail Aka Armağanı**, Beta Basım Yayını, İzmir, 1999, ss. 449-477.

Paksoy, İsmail Günay. ‘‘ Bazı Belgeler Işığında Osmanlı Devleti’nin Kültür Mirası Politikası Üzerine Düşünceler’’, **Osman Hamdi Bey ve Dönemi Sempozyum (17-18 Aralık 1992)**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Ed. Zeynep Rona, İstanbul, 1993, ss. 201-221.

Sezer, Hamiyet. ‘‘Osmanlı İmparatorluğu’nda Seyahat İzinleri (18.-19. Yüzyıl)’’, **Tarih Araştırmaları Dergisi**, XXI/33, Ankara, 2003, ss. 105-124.

Şimşek, Fatma ve Güven Dinç. ‘‘XIX. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’nda Eski Eser Anlayışının Doğuşu ve Bu Alanda Uygulanan Politikalar’’, **Uludağ Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: X, Sayı: 16, Uludağ Üniversitesi Basımevi, Bursa, 2009/1, ss. 101-127.

Tül, Şükrü. ‘‘Ephesos’’, **Mıd-Colloquium Social Trip Guide**, IESCA 2012, İzmir, 1-5 October 2012, ss. 22-30.

Yıldırım, Recep ve Abdullah Martal. ‘‘Osmanlı Yönetiminin Arkeolojik Eserlere Bakış Açısı’’, **XIII. Türk Tarih Kongresi (Ankara, 4-8 Ekim 1999)**, Cilt: 3, Kısım: 2, Ankara, 2002, ss. 1095-1102.

Yüksel, Ahmet. ‘‘II. Abdülhamit Döneminde Bilimsel, Kültürel ve Turistik Amaçlarla Osmanlı Ülkesine Gelen Almanlar’’, **International Journal Of Social Science**, Volume: 5, Issue: 5, October 2012, ss. 413-433.

TEZLER

Kutlu, Burcu. **Batı Anadolu'daki Arkeolojik Kazılar (1860-1910)**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İ. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek, İstanbul, 2007.

Sina, Ayşen Eti. **Herodotos, Strabon ve Pausanias'ta Geçen İonia Kent Devletleri**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1994.

Türkseven, Hüseyin. **Osmanlı Devleti'nde Eski Eser Politikası ve Müze-i Hümayun'un Kuruluşu**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Çanakkale Onsekiz Mart Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çanakkale, 2010.

Uluçay, Alev. **Osmanlı Devleti Döneminde Bergama ve Efesteki Kazılar**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İ. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1997.

Yüksel, Ece. **17. Yüzyıl Sonu, 18. Yüzyıl Ortası ve 19. Yüzyıl Başında Yabancı Seyyahların Gözünden Batı Anadolu Antik Kentleri**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın, 2012.

İNTERNET KAYNAKLARI

Atagün, Barış. "Osmanlı'da Arkeoloji Çalışmaları", **Türk Solu**, 22 Şubat 2016, <http://www.turksolu.com.tr/osmanlida-arkeoloji-calismalari/>, (11 Şubat 2017).

www.istanbul.edu.tr (19.01.2017)

Gürel, Haşim Nur. "Osman Hamdi Bey ve İkonografisi", <http://www.sanalmüze.org/araştırarakogrenmek/osmanhamdi.htm>, (03.12.2016).

Şengül, Fatih. ‘‘Homeros’a Göre Kimmer Kavim Adı Etimolojisi’’, **Karadeniz Araştırmaları**, Cilt:5, Sayı: 17, Bahar 2008, ss. 33-42, www.karam.org.tr/DergiPdfDetay.aspx?ID=470, (27.09.2017).

Tümer Erdem, Yasemin. ‘‘Atatürk Dönemi Arkeoloji Çalışmalarından Biri: Sultanahmet Kazısı’’, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt: XXI, Sayı: 62, Temmuz 2005, <http://www.atam.gov.tr/index.php?Page=DergiIcerik&IcerikNo=1069>, (20.01.2017).

GAZETELER

Düstur, 1. Tertip, Cilt: 4, İstanbul, 1289.

Düstur, Mütemmim, 15 Muharrem 1289- 8 Recep 1325.

Ruzname-i Ceride-i Havadis, 20 Nisan 1874, ss. 2446-2447.

Resmi Gazete, 07.02.1921.

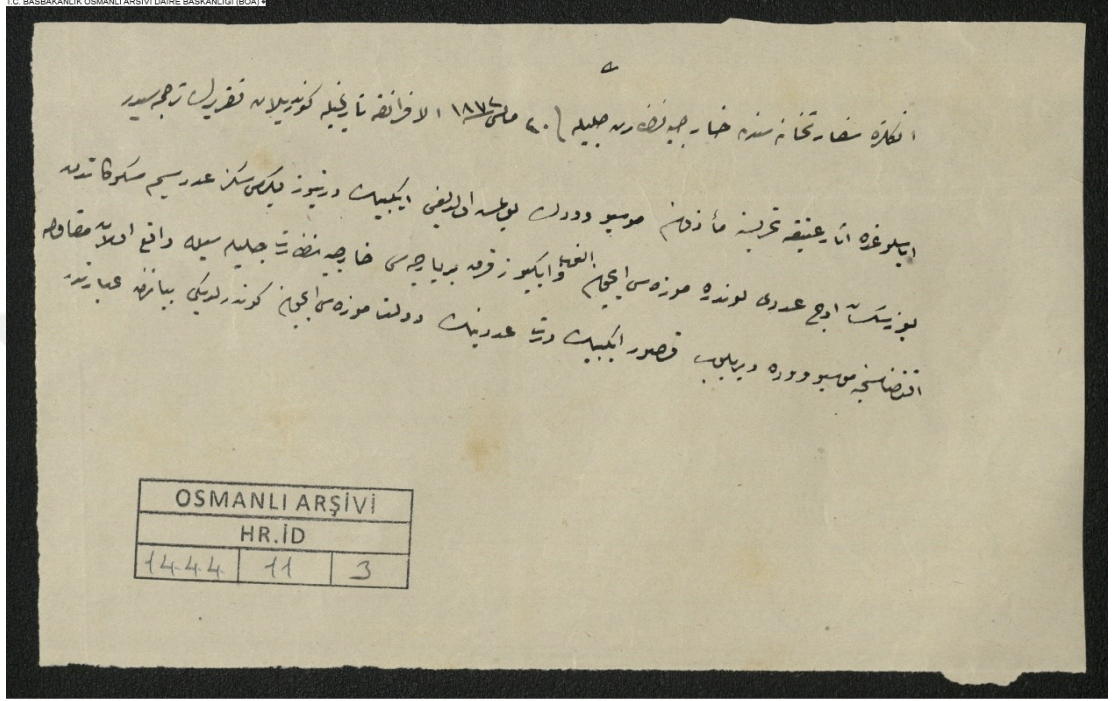
Son Posta, 10 Ocak 1936.

Son Posta, 14 Mart 1936.

EKLER

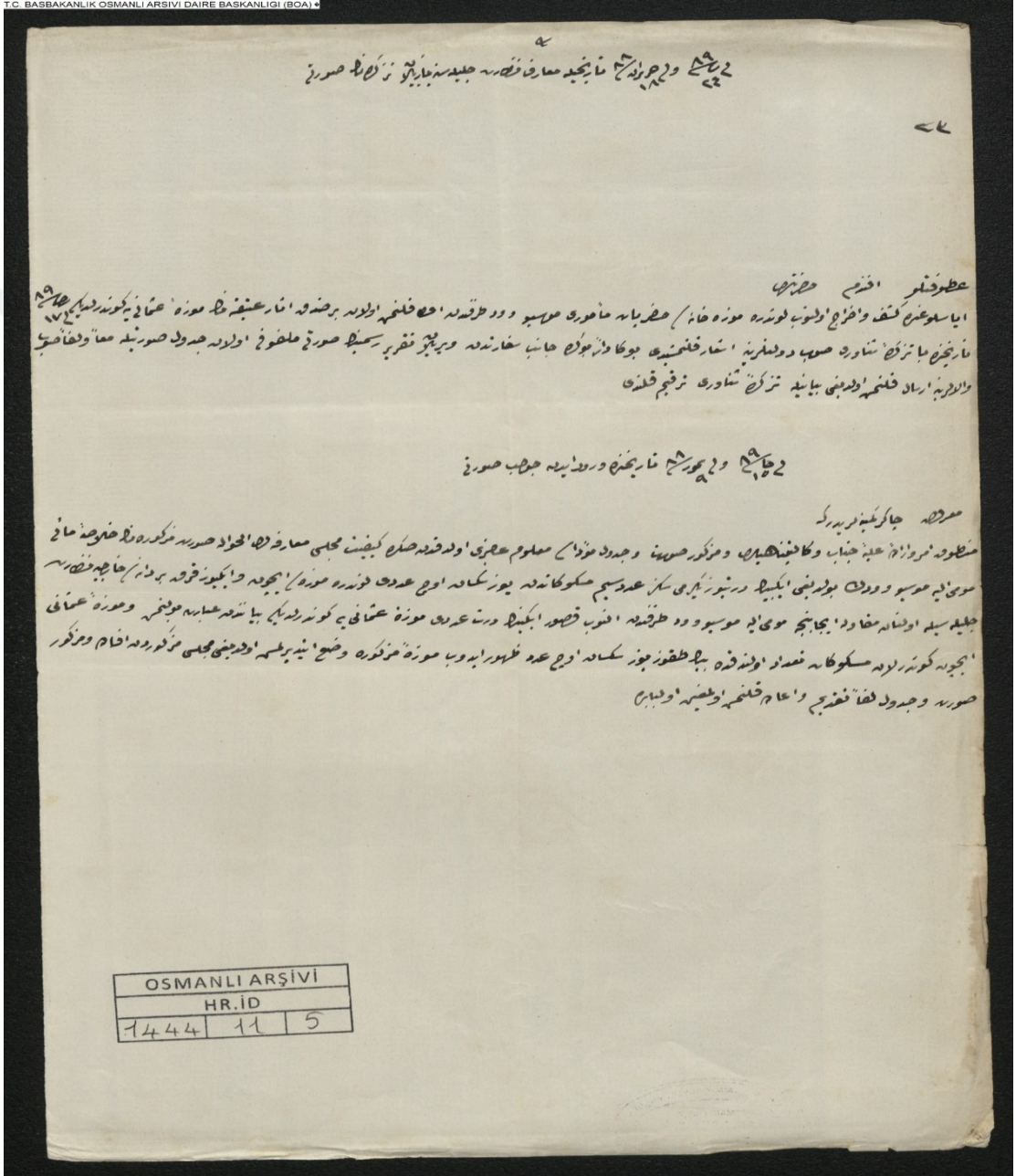
EK 2: İngiltere Sefarethanesinden Hariciye Nezareti Celilesine, 12 Mayıs 1289 (20 Mayıs 1872).

HR.İD.01444.00011.003

Kaynak: HR. İD. Dosya No: 1444, Gömlek No: 11/3.

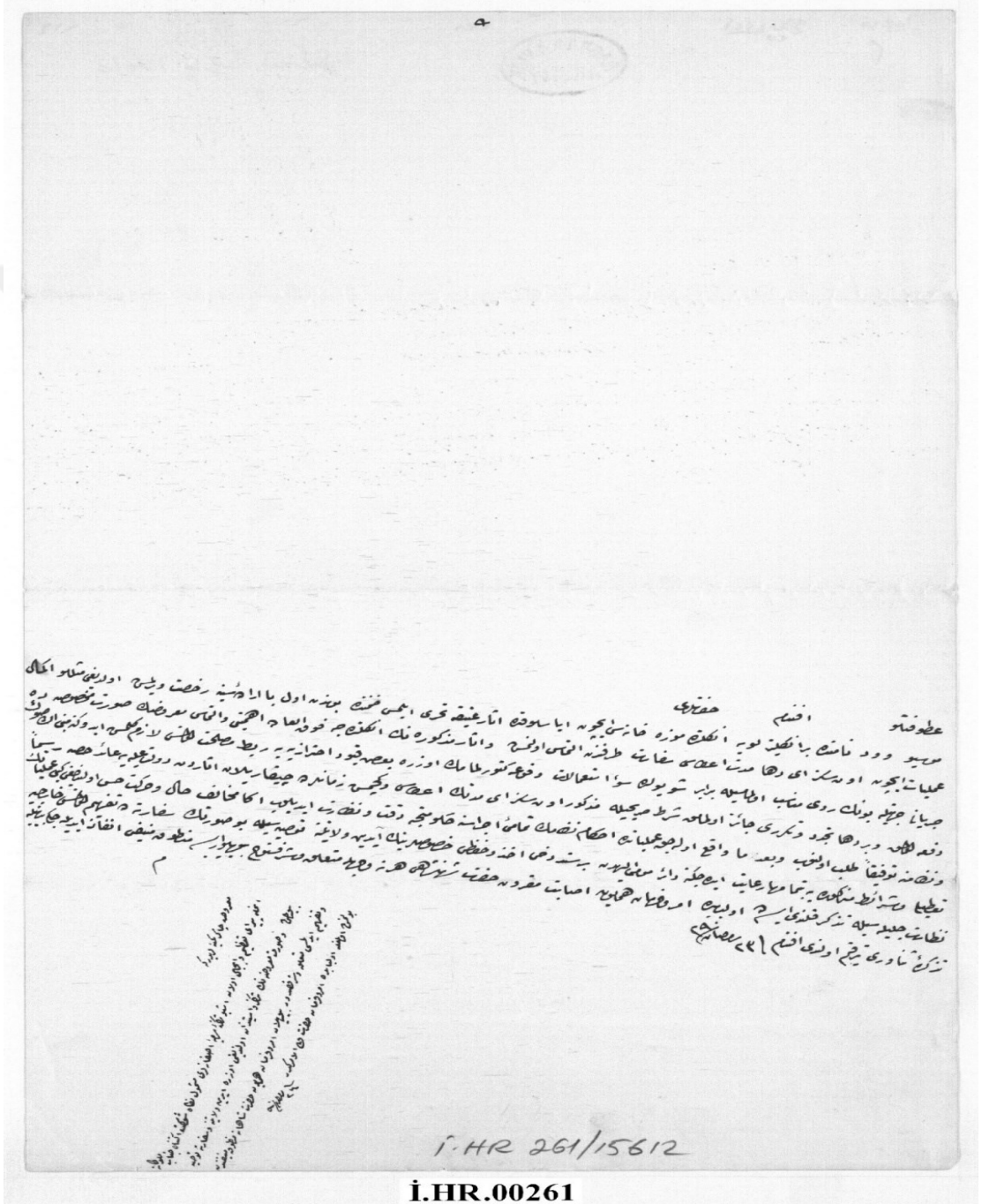
EK 3: Maarif Nezareti Celilesine Buyrulan Tezkirenin Sureti, 12 Mayıs 1289 (20 Mayıs 1872).

HR.İD.01444.00011.005

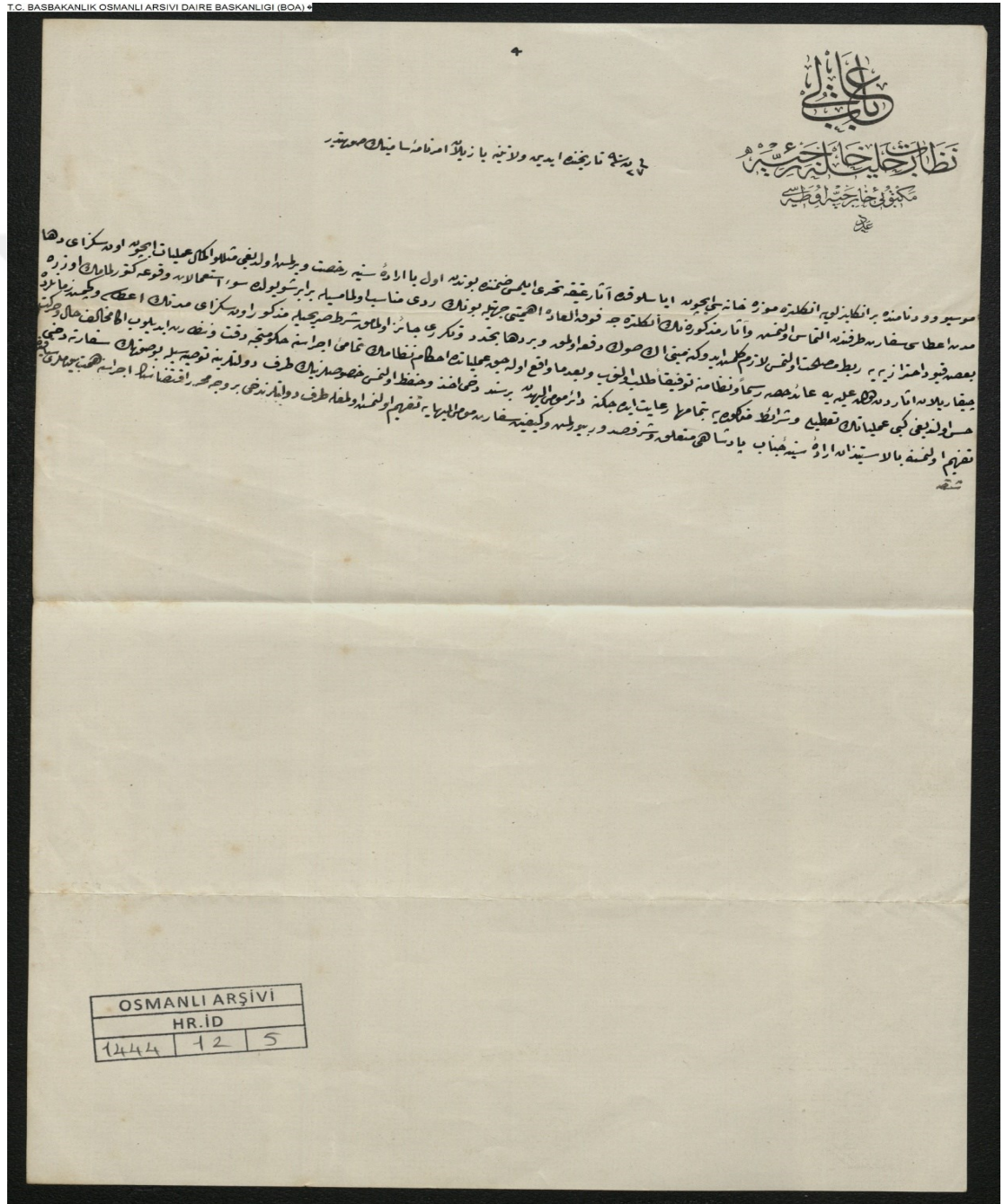
Kaynak: HR. İD. Dosya No: 1444, Gömlek No: 11/5.

EK 5: Efes'te araştırma yapan İngiliz Vodel'in izninin uzatılması, 23 Eylül 1290 (16 Eylül 1873).

Kaynak: İ. HR. Dosya No: 261, Gömlek No: 15612.

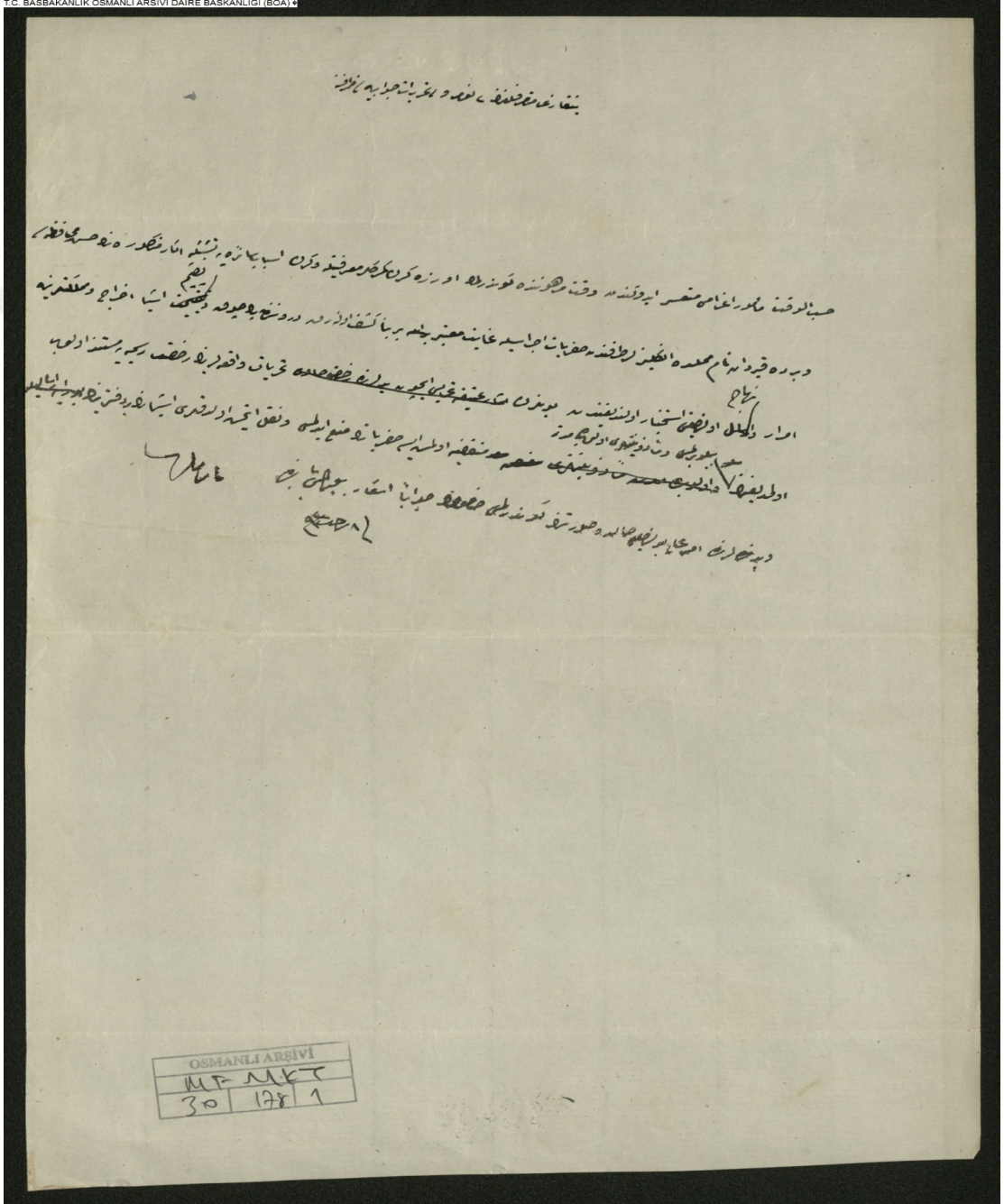
EK 6: Mr. Wood'un Efes'te yaptığı arkeolojik kazı çalışmaları, 16 Nisan 1290 (15 Nisan 1873).

HR.İD.01444.00012.005

Kaynak: HR. İD. Dosya No:1444, Gömlek No:12.

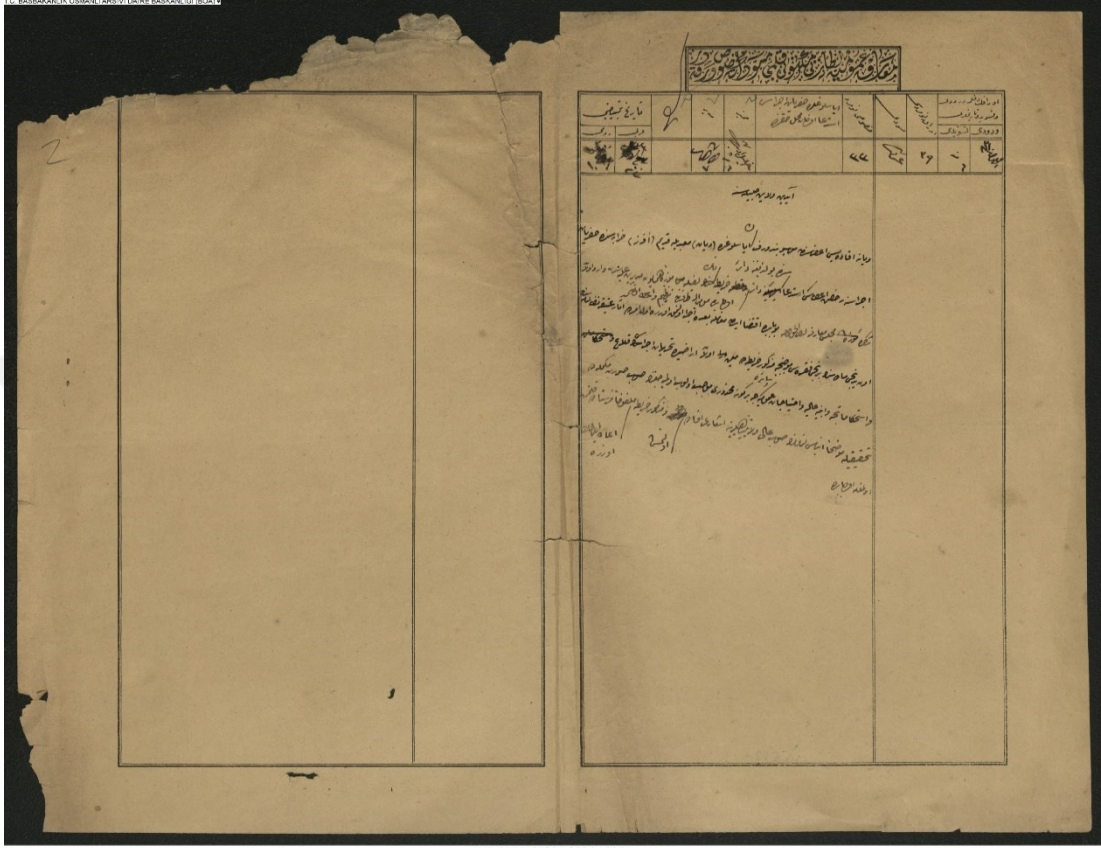
EK 9: Kazi yapan İngilizlerin resmi ruhsatlarının istenmesi, 18 Temmuz 1292 (22 Temmuz 1875).

MF.MKT.00030.00178.001

Kaynak: MF. MKT. Dosya No: 30, Gömlek No: 178.

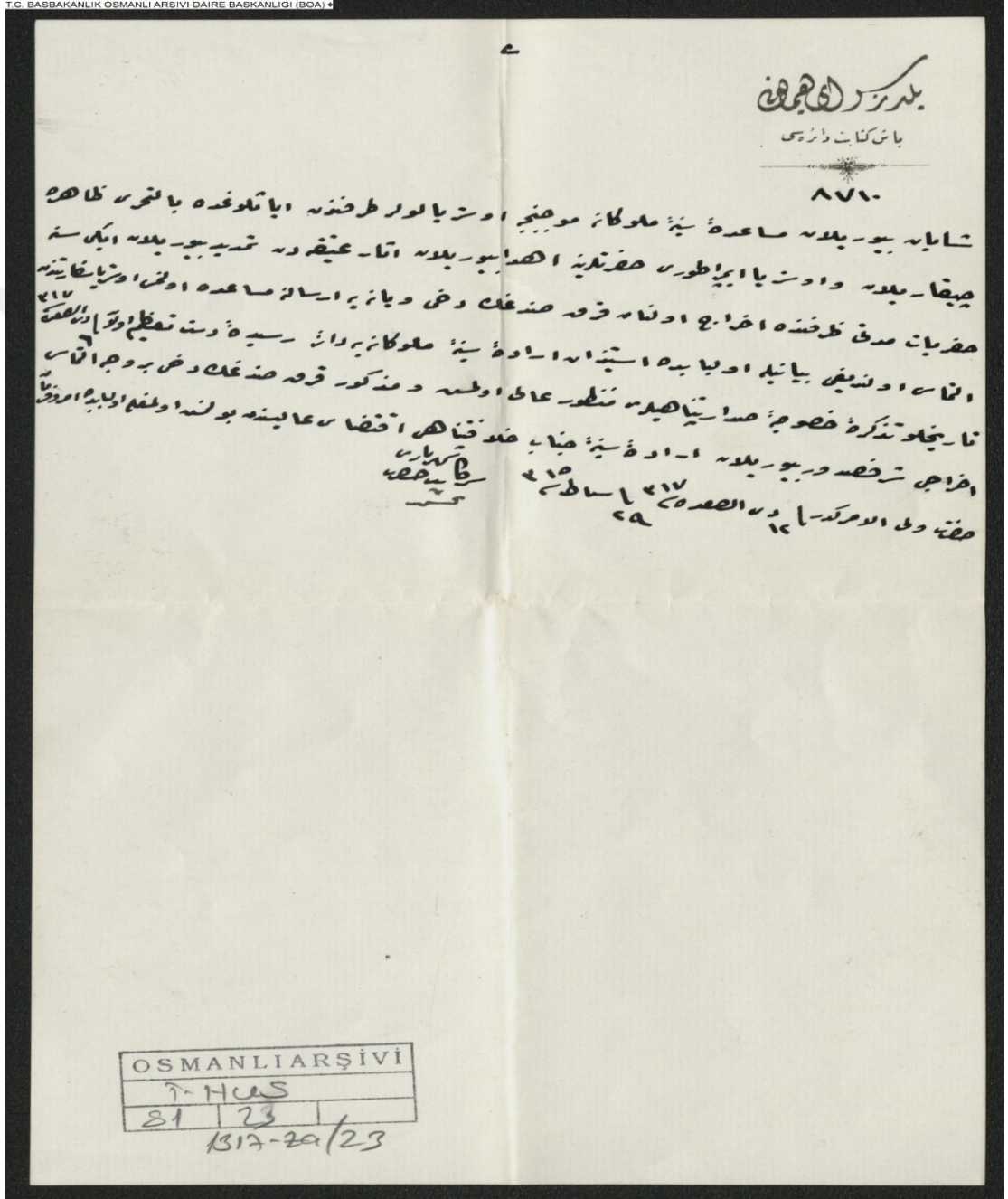
EK 10: Maarif Nezareti Celilesine, 22 Mart 1312 (19 Mart 1895).

MF.MKT.00227.00045.001

Kaynak: MF. MKT. Dosya No: 227, Gömlek No: 45.

EK 12: Avusturyalılar tarafından Efes'ten çıkarılan eserlerin Viyana'ya gitmesi için verilen izin belgesi, 12 Aralık 1317 (16 Aralık 1899).

İ.HUS.00081.00023.001

Kaynak: İ. HUS. Dosya No: 81, Gömlek No: 23.

